

Εξάρχεια.

Το λυκόφως του ερετεινού και των αυλών

Πίνακας Περιεχομένων

-Εισαγωγικά.....2

-Το αντικείμενο και η μέθοδος.....3

Μέρος πρώτο

-Η ανακάλυψη του καφέ και η εξάπλωση του καφεineίου.....4

-Παλαιά καφενεία Αθηνών.....5

-Το λαϊκό καφενείο στην Οπερα και την ευρωπαϊκή ζωγραφική....6

-Τα καφενεία στην ελληνική λογοτεχνία8

Τα καφενεία στην ελληνική ζωγραφική.13

Μέρος δεύτερο.

-Ιστορικά καφενεία Εξαρχείων.....15

-Επιβιώσεις και μεταλλάξεις20

-"Αδελφότης Καφεπωλών"31

-Ποσοτική μείωση και ποιοτική μονοτροπία.....32

-Επίλογος34

Βιβλιογραφία.....36

Εισαγωγικά.

Η ανακάλυψη του καφέ και οι ιδιότητές του αποτελούν θέμα ποικιλότροπα προβεβλημένο εδώ και αιώνες. Πέραν των απόψεων από στενά ιατρική πλευρά, τα γνωρίσματά του από τη στιγμή της ανακάλυψης του εκθειάζονται πολλαπλώς, πεζά και ποιητικά, λαϊκά και λόγια. Θαυμαστές είναι πάντα οι αναφορές στο άρωμα και στη λεπτή γεύση του παρθένου και ανόθευτου καφέ, οι διεγερτικές του επιδράσεις, η επικούρεια αίσθηση που προσφέρει, αλλά και το ευτυχές γεγονός να προσδίδει πνεύμα. Έχει γίνει πια κλασική η ερώτηση αν ο Μπαλζάκ θα έγραφε την *Ανθρώπινη Κωμωδία* στα ατέλειωτα ξενύχτια χωρίς το πολυάριθμο δίπλα του φλυτζάνια καφέ¹. Ο Γάλλος ιστορικός Jules Michelet γράφει σχετικά για το λεπτό νήμα σύνδεσης μεταξύ καφέ και πνεύματος: "Ο δυνατός καφές του Αγίου Δομίνικου που έπιναν ο Μπυφόν, ο Ντιντερό, ο Ρουσσό, πρόσθετε θερμότητα στις ενθουσιώσεις ψυχές των οραματιστών που σύχναζαν στο "άντρο" του *Procopé* και διέκριναν στον πάτο του μαύρου ροφήματος τη μελλοντική αχτίδα του 1789"². Πριν η λογοτεχνία και η τέχνη ασχοληθεί με το ίδιο τα καφενοί, ο λάτρης του καφέ ο θεατρικός συγγραφέας Carlo Goldoni του αφιέρωσε το ηθογραφικό του έργο *La bottega del caffè* (1972,374-463), ενώ ο Γίοχαν Σεμπάστιαν Μπαχ την ομώνυμη καντάτα του *Η καντάτα τω καφέ*³ αρ.211.

Αυτή η ευτυχής ανακάλυψη και η εξίσου επιτυχεστάτα επικερδής για το εμπόριο εξάπλωσή του ανά τον κόσμο, δεν εμπόδισε την κριτική σκέψη να οικτίρει το γεγονός ότι η ιστορία των φυτειών του καφέ είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη δουλεία: το ότι οι φυτείες στρατολογούσαν δυναμικό στο κόσμο των σκλάβων. ... Το πρόβλημα της δουλείας στις φυτείες καθώς και εκείνο των κοινωνικών συνεπειών της κυριαρχίας της μονοκαλλιέργειας των φυτειών καφέ, θα απασχολήσει την κριτική σκέψη, και θα συζητείται στο ίδιο το χώρο των πρώτων ευρωπαϊκών καφενοί. Πρόκειται για θέμα που δεν αφορά την προκείμενη μελέτη, θα ενδιέφερε όμως να επισημάνουμε ότι η διάδοση των καφενοί, με τις πολύπτυχες λειτουργίες τους συνέβαλε ώστε να συζητούνται στο χώρο τους ερωτήματα που άπτονται, μεταξύ των άλλων, και των αντιφάσεων των όρων ανάδυσής τους. Γεγονός που υποδηλώνει την ίδια εσωτερική δυναμική της εξάπλωσης του καφέ και των "τεμένων του".

Η ανακάλυψη του καφέ και η δημιουργία των πρώτων καφενοί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στις Ευρωπαϊκές πόλεις αποτελεί ένα πεδίο μελέτης που σήμερα απασχολεί και την κοινωνική επιστήμη. Διαθέτουμε φυσικά ιστορικές ανασκοπήσεις της πορείας του καφενοί κατά ευρωπαϊκή και μη πόλη, με καταγραφή των δραστηριοτήτων του και των προσφορών του ως μικρού και συνάμα μεγάλου- ιδιωτικής διαχείρισης - δημόσιου καταστήματος. Να σημειώσουμε ότι πριν η ιστορική και η κοινωνική έρευνα το καταστήσουν αντικείμενο της μελέτης τους, η τέχνη δόξασε το καφενοί ρίχνοντας άπλετο φως σε λεπτές πτυχές των, μέσα στο χρόνο, κατά τόπους λειτουργιών του ..

Στην Ελλάδα έχουν γραφτεί αρκετά για τα καφενοί ιδιαίτερα για αυτά της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Υπάρχει πληθώρα στοιχείων ιδιαίτερα για την ταυτότητα και την ιστορία των παλαιών αθηναϊκών ιστορικό-φιλολογικών και λαϊκών καφενοί. Το αυτό ισχύει και για τα παλαιά εξαρχειώτικα δημόσια αυτά καταφύγια. Ο λόγος που τα τελευταία αποτελούν αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι επειδή παραμένει σχετικά ανοικτό το ερώτημα γιατί εξαφανίζονται τα καφενοί από το κέντρο τουλάχιστον της Αθήνας και μάλιστα από μια περιοχή με πλούσιο επί του προκειμένου παρελθόν όπως είναι τα Εξάρχεια. Από την χθεσινή ιστορία των καφενοί συνάγεται ότι αυτά αποτελούσαν και αποτελούν στο βαθμό που επιβιώνουν καθρέπτη του γύρω τους τουλάχιστον οικονομικού και κοινωνικού χώρου.

Αυτές τις αντανάκλασεις θέλουμε να προσεγγίσουμε σε συνδυασμό με το τι αφήνει ως κληροδότημα δωρεάς η εμπειρία της λειτουργίας αυτής της μικρής Αγοράς στο τοπίο -του

¹. Βλ. Περριέ-Ρομπέρ (2004,50), και την εισαγωγή του Castex στην *La Comédie humaine* (1976, IX-LXXVI)

² Παράθεση από Περριέ-Ρομπέρ (ό.π., 31) και γενικότερα στην εισαγωγή του Michelet (1979, 51-86)

πάντα ανοιχτού σε αλλαγές και επιρροές και πάντα ευμετάβλητου και ευάλωτου στα όρια του -ελεύθερου χρόνου.. Αλλαγές, που άπτονται κρίσιμων σημερινών θεμάτων κοινωνικού και πολιτιστικού χαρακτήρα.

Το αντικείμενο και η μέθοδος.

Τη δεκαετία του 1960 έγινε εμφανέτατη η τάση μείωσης των καφενείων του κέντρου της Αθήνας και πρώτος ο ημερήσιος Τύπος επεσήμανε, όπως θα δούμε, το φαινόμενο οικτιρόντάς το. Έχουμε να κάνουμε, έτσι, με τη θεματική της παρακμής των καφενείων στο κέντρο της Αθήνας και συγκεκριμένα αυτών της περιοχής Εξαρχείων

Οι παλαιές συνοικίες της Αθήνας αποτελούν ένα προνομιούχο πεδίο μελέτης των τρόπων ζωής και των μορφών συμμετοχής των σημερινών τους κατοίκων στη σφαίρα του ελεύθερου χρόνου και της εν γένει πολιτιστικής δράσης. Και τούτο διότι τα ίχνη που αυτές οι συνοικίες άφησαν, - εν είδη πολιτιστικού παλίμψηστου - στην πορεία αλληλεπίδρασης του φυσικού και κοινωνικού τους περιβάλλοντος, αποτελεί το καταλληλότερο μέτρο για την ανίχνευση του χαρακτήρα τούτης της πορείας στη σημερινή της φάση και των όρων κάτω από τους οποίους δύναται η τελευταία να ενθαρρύνει τη διάνοιξη νέων σύγχρονων κοινωνικών και πολιτιστικών οριζόντων.

Κεντρική συνοικία των Αθηνών, τα Εξάρχεια κατοικήθηκαν στις αρχές του 20 ου αιώνα, ως προέκταση της Νεάπολης, της πρώτης «εκτός των τειχών» συνοικίας της Αθήνας των χρόνων μετά τον αγώνα της Ανεξαρτησίας, και της κατεξοχήν τότε φοιτητικής συνοικίας αυτής. Η κατοίκηση της Νεάπολης, άρχισε συγκεκριμένα με την ανακήρυξη της Αθήνας ως πρωτεύουσας του νέου ελληνικού κράτους. Η διαμόρφωσή της ωστόσο σημειώνεται κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Γεωργίου Α΄. Τη Νεάπολη κατοικούσαν από αυτήν την εποχή όχι μόνον σπουδαστές αλλά και λόγιοι, και μάλιστα οι χαρακτηριστικότεροι εκπρόσωποι του νεοελληνικού πνεύματος του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα. Η κοινωνική και πολιτιστική ταυτότητα της τότε Νεάπολης ήταν άρρηκτα συνυφασμένη – όπως άλλωστε και της υπόλοιπης Αθήνας και του συνόλου βέβαια των πόλεων της ευρωπαϊκής και μη παράδοσης του 18^{ου} αιώνα και ύστερα – με τη λειτουργία των καφενείων, ως τόπων συνάντησης, ενημέρωσης, επικοινωνίας, πολιτικών ζυμώσεων για τα γνωστά φιλολογικά τοιαύτα ως στέκια λογοτεχνικών και εν γένει καλλιτεχνικών αναζητήσεων. .

Η διατήρηση συνάμα του φοιτητικού χαρακτήρα των Εξαρχείων για πολλές δεκαετίες, και μάλιστα κατά τις κρίσιμες περιόδους της σύγχρονης ιστορικής μας πορείας, σφράγισαν την κοινωνική ζωή και την πολιτιστική ταυτότητα της εν λόγω συνοικίας μέχρι σήμερα. Στο πλαίσιο αυτής της ταυτότητας τα καφενεία κατείχαν μόνιμα μέχρι λίγες δεκαετίες σημαντική θέση, επηρεάζοντας έτσι τους ρυθμούς της καρδιάς της αθηναϊκής πρωτεύουσας. Μέχρι συγκεκριμένα τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, όταν ακόμα υπήρχαν κατά κανόνα οι χωματόδρομοι και οι αυλές της συνοικίας, τα καφενεία εδέσποζαν με το σύνολο των λειτουργιών τους.

Για να κατανοήσουμε τη σπουδαιότητα των δημόσιων αυτών "καταφυγίων" και το πολιτικοκοινωνικό και πολιτιστικό τους ρόλο θα ήταν σκόπιμο να σταθούμε λίγο σε αυτή τη θεωρητική διάκριση σε Ιστορικά - φιλολογικά, στα επώνυμα εν γένει γνωστά και στα πολυάριθμα ανώνυμα λαϊκά, τα οποία δεν στερούνται βέβαια ούτε ιστορίας ούτε πολιτισμού. Με αυτή έστω τη σχηματική κατάταξη, η ιστορία των καφενείων στην Ελλάδα και στην Αθήνα ειδικότερα εντάσσεται στην ευρύτερη Ιστορία των Καφενείων Ευρωπαϊκών και μη, έτσι όπως αυτά διαμορφώθηκαν κατά τους τρεις - τέσσερις τελευταίους προηγούμενους αιώνες. Τα επώνυμα ιστορικά ευρωπαϊκά τουλάχιστον έχουν τύχει της περιγραφής ειδικών εργασιών. Παράλληλα, τα απανταχού λαϊκά, όσα και όποια έγιναν γνωστά, το οφείλουν πρωτίστως σε έργα της λογοτεχνίας και της τέχνης. Το θέμα είναι τεράστιο και εκείνο που ενδιαφέρει είναι να δούμε, έστω μέσα από αυτή τη σχηματική διάκριση, τις λειτουργίες κοινές και μη κοινές των καφενείων διαφόρων τύπων, όπως εξελίχθηκαν μέσα στο χρόνο. Θα

δώσουμε έτσι περιληπτικά στοιχεία για την εξέλιξη των ιστορικών ευρωπαϊκών και ελληνικών και βασικά των αθηναϊκών. Μέσα δε από χαρακτηριστικά έργα τέχνης θα επισημάνουμε τις λειτουργίες των λαϊκών ιδιαίτερα καφενείων, ευρωπαϊκών και ελληνικών. Τα στοιχεία αυτά μας είναι απαραίτητα για να κατανοήσουμε τους λόγους της παρακμής του αθηναϊκού καφενείου και δη του εξαρχειώτικου. Επαναλαμβάνουμε ότι όταν ένα φαινόμενο βαίνει προς το λυκόφως του, για να κατανοηθεί η πορεία του είναι αναγκαία πρώτα η γνώση των φάσεων ιδίως που διήνυσε. Υστερα, αν το καφενείο μεταλάσσεται είναι σημαντικό να φανεί ποιές από τις αλλοτινές του λειτουργίες, όταν ήταν σε φάση ακμής, μπορεί να επηρεάσει προς θετική κατεύθυνση αυτή την μεταλλαγή. Εκ των πραγμάτων λοιπόν το μέρος της μελέτης για αυτές τις αλλοτινές λειτουργίες επιβάλεται ώστε να εντοπισθούν όσες εξ' αυτών επιβιώνουν και όσες ενδεχομένως είναι και μελλοντικά μέσω των μεταλλάξεων ευκαταίω και εφικτό να διαφυλακτούν.

Για τα Εξάρχεια θα γίνει αναφορά, βασει πρώτα δευτερογενών στοιχείων αλλά και των δεδομένων από σημερινούς γνώστες πληροφορητές με ζωντανές μνήμες επί του θέματος, της εξέλιξης των καφενείων του, από τις απαρχές της δημιουργίας της συνοικίας⁴.

Η μελέτη για τη σημερινή κατάσταση των Καφενείων στα Εξάρχεια θα περιλαμβάνει τα εξής σημεία.: Ιστορικό της ίδρυσής τους, περιγραφή της σημερινής τους εικόνας, των συγκεκριμένων λειτουργιών τους και των μελλοντικών τους προοπτικών.

Η άμεση συμμετοχική παρατήρηση είναι η βασική μέθοδος μελέτης. Τα αποτελέσματα από συζητήσεις με καφεπώλες και πελάτες των εξεταζομένων καφενείων θα δοθούν, συνδυαζόμενα και με τα αιτήματα του σωματείου των καφεπωλών και του τρόπου που παράγοντες του τελευταίου εννοούν την επιβίωση των καφενείων.

Από το σύνολο κατά συνέπεια της όλης μελέτης προέχει ο εντοπισμός στοιχείων της όλης εξελικτικής πορείας των καφενείων, λόγιων- επώνυμων και μη, που μπορούν να δώσουν προοπτική γόνιμης πολιτιστικής μεταβίβασης είτε σε καφενεία με δυνατότητα επιβίωσης είτε σε διάδοχες άλλες μορφές μεταλλαγής αυτών.

Μέρος Πρώτο

Η ανακάλυψη του καφέ και η εξάπλωση του καφενείου.

Προδρομική μορφή του καφενείου θεωρούνται τα *θερμοπόλια* της αρχαιότητας όπου επωλούντο θερμά ποτά και "συνέρχονταν οι πολίτες συνομιλούντες". Υπάρχουν πολλές παραδόσεις για την ανακάλυψη του καφέ. Από την εικόνα του αιθίοπα γιδοβοσκού που έβλεπε τα ζώα του να χοροπηδούν, κάθε φορά που έτρωγαν τους καρπούς του εξωτικού δένδρου του καφέ, ως την ιστορία της επιβίωσης του εξόριστου δερβίση Ομέρ του τάγματος των Σανζιλί το 1258 στη ορεινή έρημο της Μόκκας, το κάθε τι σε αυτή την αφηγηματική διαδρομή αποπνέει εξωτική μαγεία⁵. Από το ομώνυμο αυτό λιμάνι της Υεμένης ο καφές ταξίδεψε στον ισλαμικό χώρο. Στη Μέκκα εισήχθη μάλλον το 1414. Το 1551 έχουμε το πρώτο καφενείο στην Κωνσταντινούπολη, αλλά τάχιστα ο αριθμός εκεί των καφενείων πολλαπλασιάσθηκαν. Κείμενα δε πάντα πλησίον των τεμενών προκάλεσαν την οργή των μουφτήδων που έβλεπαν τους πιστούς να τα προτιμούν από τα τεμένη. Ετσι, τα πρώτα αυτά καφενεία με τις αντιδράσεις που προκάλεσαν έγραψαν ιστορία: απαγορεύτηκαν με φερμάνι, που τιμωρούσε τον παραβάτη της σουλτανικής εκείνης διαταγής με ογδόντα ραβδισμούς. Η φωνή όμως αντίδρασης κατά του φερμανιού ήταν τέτοια που ο Σουλτάνος αναγκάστηκε να άρει την απαγόρευση. Απειρα καφενεία άνοιξαν στη συνέχεια σε όλη την αυτοκρατορία, σε πολλά από τα οποία εισήχθηκαν και παραστάσεις του Καραγκιόζη.

-Έναν αιώνα μετά, το 1652 έχουμε το πρώτο καφενείο στην Ευρώπη και δη στο Λονδίνο που έφερε την επιγραφή "Ελληνικόν Καφενείον". Κατά τον Μακώλεϊ τούτο "εγένετο κέντρον συνεντεύξεως όλων των ανθρώπων των αναπτυγμένων τάξεων, μετά μικρόν δε

⁴ . Η αναφορά στο χώρο μεσω διαφόρων μορφών μνήμης έχει αφετηριακό σημείο τα έργα των Bachelard (1962), Halbwachs (1968 και 1976) και Casey (1987)

⁵ . Για τις διάφορες παραδόσεις της ανακάλυψης και της διάδοσης του καφέ βλ. Περριέ-Ρομπέρ(2004), Γκαλλάν, (1997) , για δε τη συσχέτιση του αρχαιοελληνικού *νηπενθός* με το καφέ , βλ. Γεραρλή (1998)

άπειρα καφενεία ενεφανίσθησαν εις όλας τας συνοικίας της Αγγλικής πρωτεύουσας ⁶. Κάθε -να από αυτά είχε το ρήτορά του, καθιστάμενο έτσι τάχιστα το καφενείο ό,τι ο τύπος των χρόνων μας. Λέγεται ότι η αυλή έβλεπε με ανησυχία τις προόδους αυτής της τέταρτης εξουσίας και επί των ημερών της κυβέρνησης του Dauby έγινε απόπειρα κλεισίματός τους. Αλλά μπρος την αντίδραση των κομμάτων και τη γενικότερη κατακραυγή η κυβέρνηση υπέκυψε. Υπάρχει η άποψη ότι κατά την προαναφερόμενη εποχή τα καφενεία ήταν εκείνα που διέκριναν το Λονδίνο από κάθε άλλη πόλη· στο δε φιλολογικό τοιούτο, καλούμενο "Will", ο δραματουργός John Dryden (1631-1700), ανέπτυσσε λογοτεχνικά και θεατρικά θέματα προ εκστατικού κοινού. Σε λονδρέζικα καφενεία διάσημοι γιατροί, όπως ο John Radcliffe, δέχονταν τους ασθενείς, και σε χωρο καφενείων επίστευετο ότι οι Ιησούται συνομωτούσαν όπως φονεύσουν τον βασιλιά

- Το πρώτο καφενείο στη Γαλλία ιδρύθηκε το 1654 στη Μασσαλία. Και το 1669 πρώτος ο πρέσβης της Τουρκίας στο Παρίσι προσέφερε καφέ στους προσκεκλημένους του. Στο πρώτο περιώνυμο παρισινό καφενείο το "Café Procope" σύχναζαν : ο Βολταίρος , ο Ντιντερό, ο Αλαμπέρ , ο Ρουσσώ ο Κρεμπιγιών κ.α. Περισσότερο ίσως από κάθε άλλη πόλη στον κόσμο, τα πολυάριθμα παρισινά καφενεία έπαιξαν σπουδαιότατο ρόλο στην Ιστορία της Γαλλίας. Από καφενείο του Palais- Royal ο Κάμιλλος Δεμουλέν δημηγορώντας ώθησε το πλήθος στην άλωση της Βαστίλλης. Το περίφημο δε "Καφενείο ντε Φουά" γειτονικό της "Γαλλικής Κωμωδίας " έγινε για πολλά έτη το εντευκτήριο συγγραφέων και καλλιτεχνών. Στο Café de Regence σύχναζαν στη αρχή οι εγκυκλοπαιδιστές και αργότερα ο Ροβεσπιέρος , ο Σαιν-Ζύστ, ο Βοναπάρτης· Εκεί συνήθως έπινε καφέ ο Αδαμάντιος Κοραής και μεταγενέστερα ο Μαλιβράν και ο Αλφρεντ ντε Μυσσέ. Εκεί επίσης διεξήχθησαν οι αγώνες του μεγαλύτερου στην Ευρώπη παίκτη του ζατρικίου Ανδρέα Φιλιντώρ. Στο καφενείο "Μαδρίτη" ο Γαμβέτας εξαπέλυε τους κεραυνούς κατά του Ναπολέοντος Γ, παρασκευάζοντας την επανάσταση της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 1870⁷. Στο Καρτιέ Λατέν και στη Μονμάρτη ο χαρακτήρας των καφενείων γίνεται περισσότερος λογοτεχνικός.

-Στη Βιέννη παραχωρήθηκε άδεια πρώτου καφενείο από τον αυτοκράτορα Λεοπόλδο προς τον Πολωνό Καλστζούκι το 1683 για τις υπηρεσίες που ο τελευταίος προσέφερε κατά τη πολιορκία της αυστριακής πρωτεύουσας από τον Καρά- Μουσταφά.

-Το ίδιο περίπου χρόνο στη Βενετία, επί της πλατείας του Αγίου Μάρκου, ο Κερκυραίος Φλωριάς συνέστησε το περιώνυμο καφενείο "Φλωριάν" και στη Ρώμη άλλος Έλληνας το Café Greco της via Condotti που τις αίθουσές του κοσμούσαν οι προσωπογραφίες των φιλολόγων και καλλιτεχνών θαμνώνων.

Παλαιά καφενεία Αθηνών

- Στην Ελλάδα υπήρχαν καφενεία σε μερικές πόλεις και προ της επανάστασης, ένα δε από τα τότε αθηναϊκά διασώθηκε σε πίνακα του Ντυπρέ. Με τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους άνοιξαν καφενεία στην πρώτη του πρωτεύουσα το Ναύπλιο ενώ λίγο πριν τη μεταφορά της στην Αθήνα και μετά την άφιξη του Οθωνα συστήθηκε στη νέα πρωτεύουσα από ζευγος Γερμανών το πρώτο ευρωπαϊκό καφενείο, ένα είδος λέσχης , το " Πράσινο Δενδρί" (*Grüner Baum*), στην Ιερά Οδό, κοντά στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Εκτός από την κυρίως αίθουσα και το αναγνωστήριο, το *Πράσινο Δενδρί* διέθετε επίσης εστιατόριο και μαγειρείο. Εκεί σύχναζαν ο Δ. Παπαρρηγόπουλος, ο Άγγελος Βλάχος, ο Αχιλλέας Παράσχος κ.ά. Στην αθηναϊκή πρωτεύουσα τα καφενεία αποτελούσαν και το μόνα κέντρα αυτής. Οι αγωνιστές της Επανάστασης συγκεντρώνονταν στο "Καφενείο των Αγωνιστών" επί της πλατείας Δημοπρατηρίου. Το 1839 στην διασταύρωση των τότε κυρίων οδών, της Ερμού και της Αιόλου, στο ισόγειο της οικίας Βρυζάκη, συστάθηκε το ιστορικό καφενείο της " *Ωραίας Ελλάδος* " που έγινε για σαράντα χρόνια του κέντρο της πρωτεύουσας, διαδραματίζοντας σημαντικότερο ρόλο

⁶ . Βλ. Βελλανίτη (1893, 254) και Κονδυλάκη (1906, 1). Για τα ιστορικά ευρωπαϊκά καφενεία γενικότερα: (Γκαλλάν, 1997), Lamaire-Schreiber (1998) και Σκουμπουρδή (2001, 109)

⁷ Για την πολιτική αντιπαλότητα στο εσωτερικού γαλλικού καφενείου του 19^{ου} αιώνα βλ. Balzac (1975, 344--6).

στην πολιτική και πνευματική ζωή αυτής⁸. Σε αυτό έρρεαν πολιτικοί, δημοσιογράφοι, στρατηγοί του Αγώνα, Βαυαροί αξιωματικοί, ξένοι περιηγητές. Εκεί εύρισκαν οι τελευταίοι κυρίως ευρωπαϊκές εφημερίδες· εκεί διημέρευαν οι αντιπρόσωποι των κομμάτων και εκεί εξυφαίνονταν συνωμοσίες κατά της πρώτης δυναστείας. Στην *Ωραία Ελλάδα* η "Χρυσή Νεολαία" εξέφραζε κυρίως τα αντιδυναστικά φρονήματα καθιστώντας το μια διαρκή επαναστατική εστία. Στο καφενείο αυτό κατέληξαν οι διαδηλώσεις του 1859 γνωστές ως "Σκιαδικά", και μέσα εκεί εκκολάφθηκε το κίνημα του 1862 κατά του Σπόνεκ, συμβούλου του Γεωργίου. Την εποχή των λαυριακών εκεί γίνονταν οι πρώτες χρηματιστικές πράξεις. Στο ίδιο καφενείο εισήχθηκε επίσης το πρώτο σφαιριστήριο. Το κλείσιμό της "*Ωραιας Ελλάδος*" το 1879 - και η μετατροπή του σε ομώνυμο κατάστημα εριούχων ειδών- προκάλεσε αντιδράσεις δυσαρέσκειας. Οι θαμώνες τους μετακινήθηκαν στα καφενεία του "Γιαννοπούλου" (Σταδίου και Μουσών, σήμερα: Καραγιώργη Σερβίας) και του Κεραμά - μετονομαζόμενο το τελευταίο από τους εκεί συχνάζοντες ποιητές της ρομαντικής σχολής, σε Κεραμικό- στην πλατεία Συντάγματος. Στα Χαυτεία για πολλά έτη άνθισαν: το "Τίβολι", το καφενείο "Των Γερόντων" και "Των ευ Φρονούντων"- μέρα νύχτα συζητούντων, όπως έγραφε ο Σουρής

Στο ίδιο χώρο του "Γιαννοπούλου" - που σύχναζαν : Παράσχος, Ροίδης, Παλαμάς, Δροσίνης, Σουρής, Αννινος, Ξενοπούλος, κ.α. - στεγάστηκε για μικρό χρονικό διάστημα το καφενείο του "Ζαχαράτου" (1888), κατόπιν το βιβλιοπωλείο του Ελευθερουδάκη, και στη συνέχεια το ζαχαροπλαστείο του Καπερώνη. Μετά την κατεδάφισή του στο ισόγειο του νεοαναγερθέντος κτιρίου στεγάζεται υποκατάστημα τραπεζής (Παπακόστα, 2004, 134).

Από την οικία Γιαννοπούλου το καφενείο του "Ζαχαράτου" μεταφέρθηκε στο αντικρινό ισόγειο της οικίας Βούρου, στη θέση του σημερινού Ξενοδοχείου "Meridien". Έχουν αρκετά γραφτεί για την ιστορία του εν λόγω καφενείου οι δε στίχοι του Σουρή, η πένα του Κοδυλάκη, του Ουράνη, του Γοφύλλη και άλλων έχει δεόντως υμνήσει το δέσιμο της ζωής της πόλης των Αθηνών με το ζωτικό αυτό άλλο Παρλαμέντο, Κοινοβούλιο και δεύτερο βουλευτήριο. Το 1906 με την ευκαιρία της παράστασης στην Αθήνα της *Ιφιγένειας* του Μορέα, ο ελληνογάλλος ποιητής απήγγηλε κομμάτια τούτου του έργου του, εκεί στο καφενείο του Ζαχαράτου. Με αφορμή την οριστική του κατεδάφιση το 1963, ο Παύλος Παλαιολόγος σε χρονογράφημά του θρηνεί το θάνατο του καφενείου γενικότερα.

Το ότι ο Μακώλεϊ αφιερώνει, όπως είπαμε, στο βιβλίο για την Ιστορία της Αγγλίας ολόκληρο κεφάλαιο για την λειτουργία του καφενείου και το ρόλο του στη διαμόρφωση της σύγχρονης αυτής ιστορίας, αποτελεί για πολλούς τεκμήριο της ιστορικής διάστασης του καφενείου στην Ευρώπη εν γένει. Από τις περιγραφές, έστω επιφανειακές που έχουμε των καφενείων στην Ελλάδα και στη Γαλλία η διάσταση αυτή όντως επιβεβαιώνεται. Και θα λέγαμε ότι προϊόντος του χρόνου και κυρίως μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο ο χαρακτήρας των γνωστών καφενείων γίνεται περισσότερο λογοτεχνικός, μέχρι το τη σημερινή παρακμή τους⁹.

Το λαϊκό καφενείο στην Οπερα και την ευρωπαϊκή ζωγραφική.

Πριν η κοινωνική έρευνα, επαναλαμβάνουμε αρχίσει να μελετήσει τα καφενεία η τέχνη τα είχε ήδη αναδείξει σε πεδία και πηγές έμπνευσής της. Η παράθεση παραδειγμάτων από μεγάλα έργα της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει στόχο να επισημανθούν αρχετυπικά θέματα που ένα δημόσιο τοπίο όπως το καφενείο αφήνουν να αναδειχθούν. Και πρωτίτως- πέρα από τις εικόνες λόγου, διαλόγου και αντιλόγου- η αμφισημία της ανθρώπινης ζωής, η γετνίαση του ευφρόσυνου αυτής και η μοιραία και απρόβλεπτη τραγικότητα. Όσες διαφοροποιήσεις κι αν υπάρχουν μεταξύ των - σε διάφορους τόπους και χρόνους- καφενείων η αμφισημία αυτή είναι παρούσα και ρίχνει φως στις λοιπές λειτουργίες του καφενείου.

⁸ Για τα ελληνικά παλαιά καφενεία κλ. Σκουμπουρδή (ό.π), Σκαλτσά 1998), (Παπακόστα, 2002), βλ. Λύντ (1991), Πετρόπουλος (1990).

⁹ Για τα λογοτεχνικά σύγχρονα καφενεία κα στέκια βλ. Σκουμπουρδή (ό.π), Σκαλτσά 1998), (Παπακόστα, 2002), Ελευθερίου (1998), Βαλαωρίτη (1998), Ελύτη (2000).

Το 1789 ένα σκάνδαλο που συνέβει στην Τεργέστη έγινε το επίκεντρο των συζητήσεων σε ολόκληρη την αυλή της Βιέννης: Πρωταγωνιστές δύο νεαροί αριστοκράτες που είχαν βάλει στοίχημα την πίστη των αρραβωνιαστικών τους. Αρχισαν, κατάλληλα μεταμφιεσμένοι, να φλερτάρουν ο ένας τη ντάμα του άλλου με αποτέλεσμα η καθεμία να υποκύψει στα θέληγτρα του καινούργιου επίδοξου μνηστήρα. Η υπόθεση αυτή σε συνδυασμό με δεδομένα προγενέστερων έργων με θέμα " μεταμφίεση και παιχνίδι με τα ζευγάρια"- όπως π.χ του επικού ποιήματος *Μαινόμενος Ρολάνδος* του Αριόστο και του λιμπρέτου *Το τροφώνειο άντρο του Μπαττίστα Κάστι* - απετέλεσε τη βάση του λιμπρέτου του Ντα Πόντε *Così fan tutte*, της αριστουργηματικής αυτής όπερας του Μότσαρτ *Έτσι κάνουν όλες*.¹⁰ Το έργο αυτό αρχίζει με σκηνή που εκτυλίσσεται σε καφενείο της Νάπολης στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Ο ηλικιωμένος φιλόσοφος Ντον Αλφόνσο φιλονικεί με τους δύο φίλους του, αξιωματικούς του Βασιλικού Στρατού - τον Φερράντο και τον Γκουλιέλμο- υπονισσόμενος την πιθανότητα οι αρραβωνιαστικές των δύο τελευταίων να είναι άπιστες. Μπρος στην άρνηση των δύο νέων για μια τέτοια πιθανότητα και στην- υπό την απειλή των σπαθιών - πρόκλησή τους , να αποδείξει τα λεγόμενά του, ο Ντον Αλφόνσο στοιχηματίζει μαζί τους εκατό τσεκίνια προκειμένου να αποδείξει τους ισχυρισμούς του, υπό τον όρο ότι θα κρατήσουν το όλο ζήτημα μυστικό και θα τον υπακούν. Η εν λόγω όπερα έχει χαρακτηριστεί μια "τραγωδία υπό μορφή παιχνιδιού", ένα πικρό, σκληρό παιχνίδι γεμάτο σκεπτικισμό όχι απέναντι σε κάποιο από τα δύο φύλα αλλά στο ανθρώπινο γενικότερα γένος.

Παρά ωστόσο την τραγικότητα και το σκεπτικισμό του το μήνυμα είναι εν τέλει μεγαλόψυχο και αισιόδοξο. Σε τόνο συμφιλιωτικό όλοι στο τέλος τραγουδούν: " Τυχερός όποιος τα βλέπει/ όλα από την καλή μεριά/ και σε βάσανα και αντάρες / έχει τα μυαλά σωστά./ Ό,τι δάκρυα φέρνει σ' άλλους/ γέλιο προκαλεί σ' αυτόν,/ και στις θύελλες του κόσμου,/ γλυκιά ηρεμία βρίσκει εντός." (τέταρτη σκηνή)

- Στην όπερα *Μποέμ* (1876) του Πουτσίνι το Καφέ Μομού στο Καρτιέ Λατέν στο Παρίσι αποτελεί κύριο σκηνικό. Εκεί οι συγγάτοικοι Μποέμ της σοφίτας: ο ζωγράφος Μαρτσέλλο, ο ποιητής Ροντόλφο (τενόρος) , ο φιλόσοφος Κολλίν, ο μουσικός Σωνάρ και οι παρέα των φίλων τους θα περάσουν την παραμονή των Χριστουγέννων. Οι εικόνες ευθυμίας της νεότητας έρχονται σε αντίθεση με το δράμα της φτώχειας και της αρρώστιας που επιφυλάσσει δραματικό τέλος στην χτυπημένη από φυματίωση Μιμί, την αγαπημένη του Ροντόλφο. "Ευθυμη κεντήστρα λουλουδιών" συστήνει τη Μιμί ο τελευταίος τη στιγμή που έφθασαν στο τραπέζι των φίλων τους στο Καφέ Μομού, συνεχίζοντας μελωδικά : " ο ερχομός της συμπληρώνει την όμορφη συντροφιά, γιατί εγώ είμαι ο ποιητής και αυτή το ποίημα. Απ' το μυαλό μου αναβλύζουν τα τραγούδια, από τα δακτυλά της ανθίζουν τα λουλούδια. Από τις γεμάτες αγαλλίαση ψυχές μας αναβλύζει η αγάπη." (πράξη πρώτη.7)¹¹

Η Μιμί αφήνει την τελευταία της πνοή στη σοφίτα των Μποέμ, παίρνοντας για τελευταία φιλική χαρμόσυνη εικόνα αυτή της έστω για λίγο ανέμελης συντροφιάς στο Καφέ Μιμί, που αποχωρώντας χρεώνει με δόλια αλλά ελαφριά καρδιά το λογαριασμό στον πλούσιο αντιπαθή ηλικιωμένο Αλσιντόρο.

- Το καφενείο στη σύγχρονη όπερα του Zimmermann *Die soldaten (Οι Στρατιώτες)*- 1965- είναι τόπος θλίψης και δραματικών γεγονότων. Το λιμπρέτο στηρίζεται βέβαια στο ομώνυμο δράμα του Jakob Michael Lenz (1775). Σε καφενείο της πόλης Armentières ο ερευργός Stolzius δέχεται τα σαρκαστικά υπονοούμενα αξιωματικών σε σχέση με τη συμπεριφορά της αγαπημένης του Μαρίας, απέναντι στον ευγενή αξιωματικό Desportes που την πολιορκεί. Στην τελευταία πράξη της όπερας στο χώρο του παραπάνω καφενείου το τέλειο δράμα: ο Stolzius ρίχνει δηλητήριο στο ποτήρι του Desportes, ο ίδιος στη συνέχεια δηλητηριάζεται, ενώ πάνω στο δρόμο η Μαρία που είχε εν τω μεταξύ, καταλήξει πόρνη, ζητά ελεημοσύνη από το γέρο πατέρα της Wesener, που δεν την αναγνωρίζει.(Tranchefort, *ibid*, II, 370)

¹⁰ Βλ. Landormy (1917, 176, Tranchefort (1978, I:140-145), Pâris(1991, 827-884) και για τη μετάφραση του λιμπρέτου Ν. Σώτηρα, (Μοτσαρτ, *Έτσι κάνουν όλες*, Μεγάλες όπερες , Deutsche Grammophon), 2007.

¹¹ .Μετάφραση Δ. Παπαβασιλείου, Πουτσίνι Μποέμ (Μεγάλες Όπερες Deutsche Grammophon), 2007.

Δεν γνωρίζουμε αν αυτή η άκρως δραματική εικόνα σε καφενείο προοιωνίζει την ίδια του τη πορεία. Ως δημόσιο κατάστημα το καφενείο μοιραία ακούει και βλέπει ποικίλα συμβάντα της καθημερινότητας, ιδιωτικά και δημόσια· αποτελεί εξαιρετική σκηνή εκδήλωσης των διαφόρων στιγμών της ανθρώπινης ζωής. Ως τέτοιο πεδίο άλωστε έχει εκπληκτικά αποδοθεί από μέγιστα έργα της ζωγραφικής.

Φεύγοντας από το ιδιωτικό χώρο του σπιτιού, ο δημόσιος του καφενείου αποδεσμεύει δυνάμεις περισυλλογής για την ίδια την ύπαρξη, με ίδιες αποχρώσεις όταν η κοινωνία σχέσεων δείχνει διαταραγμένη και προκαλεί εμφανέστατα αίσθηση πνιγμού. Ίσως σε αυτή την αίσθηση να οφείλεται αυτό που βίωσε ο Βαν Γκογκ όταν έγραφε από την πόλη Αρλ (Νότια Γαλλία) στον αδελφό του Τέο σχετικά με το αριστούργημά του *Νυχτερινό καφενείο (Le Café de nuit. Place Lamartine, Arles, 1888, Hyges, 2002, 245)*: "Θέλω μάλλον σήμερα να αρχίσω το εσωτερικό ενός καφενείου όπου μένω το βράδυ στο γκαζ. Αυτό που ονομάζει κανείς εδώ "νυχτερινό καφενείο- υπάρχουν αρκετά εδώ- είναι αυτά που παραμένουν ανοικτά όλη τη νύχτα. Οι πλάνες (rodeurs) της νύχτας μπορούν να βρουν εκεί ένα άσυλο, όταν δεν έχουν να πληρώσουν ένα δωμάτιο ή όταν είναι πολύ μεθυσμένοι για να τους επιτρέψουν να μπουν σε αυτό. Προς μεγάλη χαρά του ταχυδρόμου που έχω ήδη ζωγραφίσει, των πλάνητων της νύχτας και εμένα του ίδιου , για τρεις νύχτες ξενύχτησα ζωγραφίζοντας, ξαπλώνοντας την ημέρα. Προσπάθησα να εκφράσω με το κόκκινο και το πράσινο τα τρομερά ανθρώπινα πάθη. Η σάλα είναι στο κόκκινο του αίματος και κίτρινο άηχο, το μπιλιάρδο στο μέσον πράσινο, οι επτά λάμπες κίτρινο λεμονιού με ακτίνες σε πορτοκαλί και πράσινες . Παντού ένας αγώνας και μια αντίθεση των πράσινων και των κόκκινων των πιο διαφορετικών (...). Δεν πρόκειται για ένα παραπλανητικό χρωματισμό αλλά για συνδυασμό τόνων που υποβάλλει τη συγκίνηση μιας ιδιοσυγκρασιακής φλόγας (...) (επ. 533, 6/9/1888). Και λίγο αργότερα προσέθετε : " Προσπαθώ να εκφράσω το ότι το καφενείο είναι ένας τόπος όπου κανείς μπορεί να καταστραφεί, να γίνει τρελός ή να διαπράξει έγκλημα".(επ. 534, 1888, Terrasse, 1938, 110-111).

Δεν έχουμε αρμοδιότητα για ανάλυση υποσυνείδητων τρόμων στο εσωτερικό νυχτερινών καφενείων, με δεσπόζουσα εικόνα τους διανυκτερεύοντες εκεί άγνωστους ή μη θαμώνες. Ενδιαφέρει ότι το περιβάλλον του καφενείου ήταν ένα από τα αγαπημένα θέματα της ζωγραφικής του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20ου και ιδιαίτερα των ιμπρεσιονιστών και των πουαντιγιστών. Ωσαν να αναζητούν εκεί οι καλλιτέχνες κάποιο κρυφό μυστήριο της ζωής ιδιαίτερα τις νυχτερινές ώρες. Ωσαν η διανυτέρευση σε αυτό να έχει κάτι από την αίσθηση του χάους και του άπειρου του σκότους.

Ο Βαν Γκογκ ζωγράφιζε τα καφενεία της Αρλ από διαφορετικές οπτικές γωνίες, ο δε πίνακάς του *Βεράντα καφενείου τη νύχτα (Terrasse du café le soir, Place de Forum, Arles, 1888)*, συγκαταλέγεται στο σημαντικότερα έργα του (Dompérat- Mathieu- Nonnne, 1997) . Να σημειώσουμε ότι *Η Αρλεζιάνα*, η προσωπογραφία της ιδιοκτήτριας καφενείου της Αρλ της κυρίας *Giroux* φιλοτεγήθηκε από το Βαν Γκόγκ την ίδια μέρα και στο ίδιο χώρο με το πίνακα του Γκογκέν *Νυχτερινό καφενείο στην Αρλ (Μαντάμ Giroux)*. Στο τελευταίο αυτό έργο παραπέμπει ευθέως ο πίνακας του Πικάσο *Αυτή που πίνει Αψέντι (1901)* { *Battistini, 2005*}. Το θέμα του καφενείου έρχεται εξάλλου συχνά στους πίνακες του Πικάσο· μεταλλάσσεται δε από ανέμελο και κεφάτο σημείο φιλικής συνάντησης και πολιτιστικών αλλαγών σε τόπο μοναχικών φιγούρων και προσώπων με εκφράσεις περισυλλογής και εσωτερικού στοχασμού.

Ποιητικό και μελαγχολικό χαρακτήρα δίνει ο Utrillo (1953) με τη ζωγραφική του στους δρόμους, στις πλατείες και στα καφενεία των παρισινών συνοικιών, ντύνοντας με προσωπική ευαισθησία το αστικό σύμπαν της εποχής του.(Roger-Marx, 1953)

Τα έργα του αμερικανού ζωγράφου Edward Hopper (1882-1967), μοναχικά ρεστωραν, μπαρ- καφέ σε ερημους τόπους αποπνέουν την αίσθηση της ερημιάς και της αποξένωσης. (Howard, 1992, 433). Θα επανέλθουμε στο θέμα μια που το κλίμα των πινάκων του Hopper επηρέασε σε μεγάλο βαθμό το έργο του Τσαρούχη.

Τα καφενεία στην ελληνική λογοτεχνία.

Όσο πιο λαϊκό είναι το καφενείο τόσο καλύτερα αφήνεται να δούμε τα γνωρίσματά του. Όσο περισσότερο άγνωστο και χωρίς ταμπέλες - ιστορικές και φιλολογικές - τόσο φιλόξενο είναι να ανιχνεύσουμε τα ουσιαστικά του κοινωνικά και ιστορικά γνωρίσματα, στο συγκεκριμένο χρόνο ύπαρξης και λειτουργίας του.

Μια ιστορική εικόνα λαϊκού καφενείου, απέριττου όσο τίποτε άλλο, μας παρέχει ο Κώστας Κρυστάλλης στο διήγημά του " Η εικόνα". Πρόκειται για το "καφενέ του Ζώη του Αζώηρου" στην Καραβατιά Ιωαννίνων: Στην αυλή του σπιτιού του είχε στήσει το καφενέ του ο Ζώης. Την εικόνα αυτού του οικογενειακού καφενέ., μας δίνει πρώτα ο ποιητής " Παλιός χαμηλός τοίχος από ξηρολίθι έκλεινε ολόγυρα το κτήμα τούτο τα' Αζώηρου, που τον μισόν τόπο έπιανε το σπίτι με την αυλή και τον άλλο μισό ο κήπος με τις φυτιές και με τα δένδρα του, καλοσκαμμένος και καλοφυτεμένος, και φραγμένος με ψηλή καλαμωτή. Ελαμπε από πάστρα η αυλή του. Οι βασιλικοί με τους χλιοχρώματους μενεξέδες που στόλιζαν αραδαριά τες αλάνες και τα πεζούλια της, εμοσχοβόλιζαν τον αέρα, και το βουνάκι της Καραβατιάς από πάνω κατέβαζε μια δροσιά παραδείσια την αυγή και το απόσπερνο...Είχενε και πηγάδι με σπάνιο νερό θ Αζώηρος οπού δεν άργησαν να το μυριστούν και άλλοι και που κατάντησεν από στόμα σε στόμα να διαλαληθεί 'ς όλους εκείνους τους απάνω μαχαλάδες ο καφενές και να συχνάζουν 'ς αυτόν όχι μονάχα οι γέροντες μα κι άλλοι πολλοί..Πολλές φορές γύριζα κ' εγώ από το γάλα 'ςτον καφενέ τα' Αζώηρου, τα' ανοιξιάτικα αυγερινά, που ανέβαινα 'ςτο βουνό χαράματα. Ετύχαινε όμως να διαβαίνω από κει και τες σχόλες κανέν' απόβραδο, πώβγαινα κατά την Καραβατιά είτε για το βουνίσιον αέρα της, είτε για το κρύο νερό της, είτε για τα καστανά και γλυκά και μεγάλα και μαγδαλόσχοσμένα μάτια των κοριτσιών της ". Ο ποιητής αναφέρει τα ονόματα των γερόντων - που ήσαν όλοι στα νιάτα τους κηράδες κι ανυφαντήδες και χρυσοκεντιστάδες - και στη μέση αυτής της παρέας εχόρταινε όπως εξομολογείται ο νεαρός αφηγητής, ο ίδιος ο ποιητής "ιστορίες και σοφά λόγια".

Με αφορμή μια παλιά εικόνα (με άγνωστο πορτραίτο) που έδειξε μια μέρα στο καφενείο ο Ζώης και που από την φράγκικη χαραγμένη επιγραφή της οι εκεί παρευρισκόμενοι - και πρώτοι οι δραγάτες αρβανίτες της Καραβατιάς - με συγκινητικό θαυμασμό άκουσαν από τα χείλη του νεαρού " δασκαλόπουλου"- ποιητή: ότι αυτός ο περήφανος και περιπλουμισμένος με χρυσά σιρίτια καβαλάρης που έβλεπαν στον πίνακα ήταν ο ήρωας Σκεντέρμπεης· με αφορμή λοιπόν αυτήν την αναγνώριση, του Καστριώτη Σκεντέρμπεης έχουμε μια σκηνή με όλα τα βασικά γνωρίσματα ενός καφενείου στην αυθεντική του σύλληψη: ως τόπου κοινωνίας, αγωγής και παιδαγωγίας, αλληλέγγυας ανταλλαγής γνώσεων, αναγνώρισης προπάντων του λόγου ως αξίας του προσώπου του ατόμου . Ο Γεροκαλαμένος, γνωστή φιγούρα του εν λόγω καφενείου, τον οποίο ο ποιητής καθώς λέγει τον είχε γνωρίσει απ' αλλού και είχε μάθει πολλά απ' αυτόν "παλιά και αξετίμητα πράγματα", τους "έβαλε αραδαριά ολόγυρά του κι αρχίνησε" να αφηγείται "κομμάτια από τα πολλά του Σκεντέρμπεη ". Ο Γεροκαλαμένος διηγήθηκε ό,τι γνώριζε για την καταγωγή, τα παιδικά χρόνια , την εφηβεία και την γεμάτη ιστορική δράση ζωή του αρβανίτη ήρωα. Το φόβητρο των Σουλτάνων αλλά και των Φράγκων που επιβουλεύονταν τους αγώνες του ζωντάνευε με τη διήγηση μπρος στα εκστατικά μάτια των αρβανιτών ιδίως ακροατών που διακόπτοντας στα εξαίρετα για το θάρρος του ήρωα σημεία της αφήγησης επεφημούσαν μια τον Σκεντέρμπεη : "Αιντε, μωρέ Σκεντέρπεο τρίμ" (Αιντε, ωρέ Σκεντέρμπεη παλληκάρη) και μια τον αφηγητή Γεροκαλαμένιο : "Αιντε, μωρ' πλιάκ' ιντερμπούαρ, κού ιντέ γκίθ" (Γειά σου ωρέ γέρο ντελή, πού τα ξέρεις εσύ όλα !).

Ο Γεροκαλαμένος κλείνει τη διήγηση με την εξής απάντηση που έδωσε ο Σκεντέρμπεης στον φράγκο πρίγκηπα του Ταράντου όταν τούτος κατηγορήσε τον αρβανίτη ήρωα για τη χαμηλή καταγωγή του ασκεριού του. " Τα έργατά μας, σου έδειξαν την αξιάδα μας και την παλληκαριά μας. Κι αν θέλεις να ξέρης πλιότερα για τη γενιά και για το σόι μας, μάθε το, ότι κρατιούμαστε από τους παλιούς Ηπειρώτες, μεσ' από κείνους πώσυρε μια βολά ο βασιλιάς Πύρος μαζί του και σας επάτησεν όλον τον τόπο, όπως εμείς τις προάλλες , όπου σας

πήραμαν αληθινά σαν κοπάδι από τραγιά μροστά και σας εσαλαγήσαμεν ως τα σπίτια σας, χωρίς να σας δούμε ολότελα τη μορφή, παρά μονάχα τες πλάτες σας, εκτός απ' εκείνους που πιάκαμαν από σας σκλάβους."

Με βουρκωμένα μάτι και χαρούμενη μορφή πέρασαν οι ακροατές "ένας ένας και φίλησαν το Γεροκαλαμένιο στο ασπρόμαλλο κεφάλι, λέγοντά του μ' εγκάρδιο πόνο και με τρυφερό καυμό: "Γιέμε βλέζερ, μωρέ πλιάκ, λέτε γιέμε γγκα ντού μπές " (Είμαστε αδέρφια, ωρέ γέρο, ας είμαστε από δύο πίστες).

Ισως στόχος του διηγήματος αυτού να ήταν η τελευταία πολύ-πολιτισμική σκηνή του συγκινητικού πλησιάζματος "αδελφών" με διαφορετικές πίστες. Σκηνή για την οποία το μόνο σίγουρο είναι ότι έχει αφετηρία την πλατιά αναγνωρισμένη ιστορική αξία της στρατιωτικής μεγαλοφυούς δράσης του Γιώργου Καστριώτη που εμπόδισε την προς τη Δύση παρέλαση των Οθωμανών. Δεν γνωρίζουμε αν όσα διηγείται ο Γεροκαλαμένιος ανταποκρίνονται επακριβώς στην αλήθεια των ιστορικών γεγονότων. Οι λαϊκές αφηγήσεις για ήρωες είναι αδιανόητες χωρίς τη μυθική εξιδανίκευση αυτών, εξιδανίκευση που ενσαρκώνει τη διάθεση μεταξύ άλλων της λαϊκής ψυχής για πράξεις αυταπάρνησης ενισχυτικές της εθνοτικής ταυτότητας στην οποία ανήκει. Ενδιαφέρει εδώ το ότι ο ποιητής παρέχει λεπτομέρειες για ένα λαϊκό καφενείο πτωχό σε πολυτέλεια αλλά πλούσιο από τη φυσική γύρω του ομορφιά και από την εκεί ανθρώπινη παρουσία που μορφώνει κοινωνία σχέσεων με τρόπο εύχαρις παιδαγωγικής.

- Ο ποιητής που μας περιέγραψε το καφενέ του Ζώη του Αζώηρου, τοποθετείται στο επίκεντρο διηγήματος του Ζαχαρία Παπαντωνίου που περιγράφει το λαϊκό αθηναϊκό καφενείο "Πιπεριά", όπου πήγαινε στα στερνά του ο άτυχος ολιγόζωος Κρυστάλλης. Ο Μηνάς, κύριο πρόσωπο του διηγήματος αυτού που φέρει τον τίτλο " Το λαμπρό αμάξι", με τέσσερις φτωχούς φίλους συναντιώνται στο καφενείο "Πιπεριά" κεντρικής λαϊκής συνοικίας και έχουν την κουβέντα της ασθένειας του ηπειρώτη ποιητή που "χάλασε το στήθος του δουλεύοντας σ' ένα τυπογραφείο" και που μ' όλη του την αρρώστια "γράφει στίχους ...για βουνά και κρύα νερά". Σκέπτονται και αποφασίζουν τις πεντακόσιες δραχμές που απαιτούνται - κατά τη γνώμη γιατρού - για τη μεταφορά στο Μαρούσι και τη θεραπεία εκεί του ποιητή, να τις ζητήσει ο ίδιος ο Μηνάς από νεόπλουτο φίλο του και πρώην συμμαθητή του που πρόσφατα, μετά από τριάντα χρόνια, συνάντησε τυχαία. Έχοντας αυτή τη συζήτηση: " η πόρτα άνοιξε και μπήκεν ο Κρυστάλλης. Ερχόταν από το τυπογραφείο, διψασμένος για φως και για λίγη βοή ανθρώπων. Ήταν σα νάβγαινε στον απάνω κόσμο. Χαιρέτισε τους πέντε, κάθησε δίπλα σ' ένα τραπεζάκι, πήρα την *Παλιγγενεσία* και τη διάβαζε". Ο Μηνάς δεν κατάφερε να αποσπάσει δραχμή από το βαθύπλουτο πρώην συμμαθητή του, και ο ποιητής σε πυρετώδη κατάσταση συνέχισε τη σύνθεση του *Σταυραϊτού* οδεύοντας προς το θάνατο. Στην "Πιπεριά" η αλληλεγγύη τίνει να δώσει καρπούς, έρχόμενη αντιμέτωπη με την απληστία του χρήματος που οδηγεί τα νήματα του δράματος.

- Σημαντικότετη πηγή για τα αθηναϊκά καφενεία του τέλους του 19^{ου} αιώνα αποτελεί το έργο του Μιχαήλ Μητσάκη. Τα διηγήματα αυτού του λογοτέχνη μας δείχνουν τις μεταβολές που μπορεί να υποστεί το καφενείο υπό την επίδραση οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών. Πώς τούτο το δημόσιο κατάστημα γίνεται καθρέπτης των ποικίλων συγκυριών του γύρω του χώρου.

Είναι η εποχή των Λαυρευτικών. Ιδού πώς ο συγγραφέας εικονίζει την όλη κατάσταση με αφορμή το ρόλο του καφενείου *Ωραία Ελλάδα* στη μετατροπή της Αθήνας τότε- των νοικοκυρέων και των παντοπωλών "εις είδος τι αμερικανικής πόλεως μαινομένων χρυσοθηρών". Διηγείται ο Μητσάκης στο *Εις Αθηναίος χρυσοθήρας* (1892) : "Εξωθεν της *Ωραίας Ελλάδος* εγκαθιδρύθει το πρώτον πρόχειρον χρηματηστήριον, και εμυήθει η τέως απλοϊκή Ελλάδα, η Ελλάδα των οικογενειών του '21 και των αναμνήσεων του αγώνος, η Ελλάδα ήτις ήτον εν είδος οικογενείας και αυτή, τα θαυμάσια της ζωής των πεπολιτισμένων κοινωνιών, τον περί το χρήμα αγώνα, τον δια παντός τρόπον εκ του μηδενός πλουτισμόν, τα μυστήρια της κυβίας. Ήτο δ' εκεί πλεον ανά πάσαν πρωίαν το γενικόν των Αθηναίων

εντευκτήριον. Εμποροι, χειρώνακτες, καθηγηταί, λόγιοι, φοιτηταί, υπάλληλοι, εργάται, αστοί, πολιτευόμενοι, πάσαι της κοινωνίας αι τάξεις και πάσαι αι αρχαί και πάντα σχεδόν τα μέλη, συνωθούντο, εκεί υπό της αυτής επιθυμίας ελαυνόμενοι και εις την αυτήν δόνησιν υπείκοντες. Και έφερον τας οικονομίας αυτών, ετών πολλάκις ολοκλήρων, ζωής όλης, περιουσίας εν μόχθω και βραδέως κατά λεπτόν αποκτηθείσας, παν ει τι πολύτιμον, τον μισθόν του ο υπάλληλος, τα κέρδη του ταμείου του ο έμπορος, το ημεροδούλι ο εργάτης, το μηνιαίον εκατοντάδραχμον όπερ υπό του πατρός του τω εστάλει ο φοιτητής, τους αδάμαντας της μητρός του ο άσωτος κομψευόμενος, τα όπλα του ο αγωνιστής, και τα έρριπτον εκεί, μέσα εις το μεγάλον χωνευτήριον, εις το καζάνι του χρυσού, όπερ διεδίδετο ακαταπαύστως ότι έβραζε, παράγον το παμπόθητον το μέταλλον, που να πλουτήσσει την Ελλάδα πάσαν έμελλε και ν' αναδειξει Ρότσχιλδ όλους εν στιγμή. Κι ηγόραζον, ηγόραζον, αντί του χρηματός των του πολλού αυτού, του αληθούς, ηγόραζον οι άνθρωποι χαρτί με το καντάρι, ψεύτικον χαρτί, όπερ όπως τοις έλεγαν εντός της τσέπης των, μετά μικρόν, δια μυστηριώδους αλχημείας, θε να μετασιούτο αυτομάτως εις χρυσόν". (σ.25)

Εάν στο χώρο του παραπάνω κοσμικού καφενείου στήθηκε το χρηματιστήριο και τα αλλα αθηναϊκά δεν παρέλειψαν να γίνουν μάρτυρες των αισιόδοξων διαλόγων που κατέληξαν ωστόσο σε φωνή αγανάκτησης με το άδοξο τέλος της Λαυρεωτικής φενάκης.

Αλλά ο Μητσάκης με την ιδιοφυή γραφή του εικονογράφησε πλήθος σκηνών της καθημερινότητας του λαϊκού κυρίως αθηναϊκού καφενείου: Το πρωινό άνοιγμα αυτού σε αθηναϊκή γειτονιά με τους εωθινότερους των πελατών να κάθονται ήδη αναγιγνώσκοντες την εφημερίδα.

Τους στρυμωγμένους θαμώνες στο πεζοδρόμιου του καφενείου του κυρ Πολυχρόνη, στο Ψυρρή, τις συνομιλίες τους, τους διαλογους, τα αστεία, την ατμόσφαιρα εν γένει όπου " ανταλάσσονται φωναί και επικλήσεις, θορυβώδεις, εύθυμοι, κραυγαστικά συνήθως εν οικειότητι ως οικογενειακή" (*Θέματα του Ψυρρή*, 1890, ό.π 121). Επιπλέον περιπτώσεις διαφόρων τύπων, σε διάφορα καφενεία, ακατάσχετα πολιτιλογούντων. Φιγούρες νέων να παίζουν σε αυτά σφαιριστήριο και να συνάπτουν χρέη. Συμπλοκές κουτσαβάκηδων μπροστά σε τραπέζια καφενείων. Ιδιόρρυθμα τέλος ωδικά καφενεία με πλάνητες θιάσους ανατολικών οργανοπαικτών ή αοιδών, με σμυρναίο βιολ¹²ιστή να μαγεύει τους παρακαθήμενους, ομού με καλλίφωνο αρμενία ή εβραία "να βάλλει περιπαθούς αμανέ στόνους"¹³ κτλ..

-Παράλληλα, η πένα του Σουρή θα δώσει την πιο ευχάριστα σατυρική νότα του ελληνικού καφενείου και τη ψυχολογία που ενίοτε το διέπει. Ο ίδιος ο ποιητής απολαμβάνει τις χάρες του καφενέ¹⁴. Εξυμνεί την ιδιότητά του ως Βουλής και Παρλαμέντου. Και διαμαρτύρεται εντονότατα με την είδηση περί κλεισίματος του Ζαχαράτου¹⁵.

-Να σταθούμε όμως και σε μια άλλη στιγμή της λογοτεχνίας, πλούσια επίσης στην ανάδειξη του αλλοτινού χαρακτήρα του λαϊκού καφενείου μακριά αυτή τη φορά από το αθηναϊκό κέντρο.

Με το φιλόξενο και γεμάτο ανθρωπιά χώρο του καφενείου ξεκινά *Τα ρόδινα ακρογιάλια* ο Παπαδιαμάντης. "- Ακόμα δεν ήνοιξαν αι πύλαι της Ανατολής να εισέλθη παμβασιλεύς ο ήλιος, κι ο γέρο- Γατζίνος εσηκώθη, ήνοιξε το καφενεδάκι, και υπηρέτει τους πρωινούς πελάτας. Πώς να χορτάσει τις τον ύπνον εκεί, εις τα ωραία λυκαυγή, εις τας γλυκείας ηούς του φθινοπώρου...εξύπνησα τρεις ώρας πρίν φέξει, εξήλθα, και κάμψας ένα δρομίσκον, έφθασα εις τον αιγιαλόν.

¹³ Στον Μητσάκη οφείλουμε μια από της συναρπαστικότερες περιγραφές της ατμόσφαιρας των ιδιόρρυθμων ωδικών καφενείων., στο διήγημά του *Αθηναϊκά Σελίδα* γραμμένο το 1887.(ό.π, 55-68)

¹⁴ "Στο καφενέ απ' έξω σαν μπέης ξαπλωμένος / του ήλιου τις ακτίνες αχόρταγα ρουφώ/
Και στις εφημερίδας τα νέα βυθισμένος / κανένα δεν κοιτάζω, κανένα δεν ψηφώ".

¹⁵ .Για τη κατεδάφιση του καφενείου αυτού στη δεκαετία τελικά του '60 βλ. Φτέρης (1963)

Ο αυγερινός τώρα είχε ανατείλει. Ανήρχετο υψηλά, υψηλά, ακολουθούμενος από ένα αστεράκι, το οποίο έτρεχε ως μαγευμένον κοντά του. Επάνω στην ράχιν, αντίκρυ, άνωθεν του σκοτινού άλσους, εχόρευαν δύο άλλα άστρα· φλοίσβος και ήχος έπληττε την ακτή· προς τα βορειοανατολικά εστρώνετο ρηχόν το κύμα, και οι βράχοι αριστερά με τας λευκάς οικίας, ως φωλέας γλάρων χυτάς κτισμένας επάνω των, εδέχοντο εις τους πόδας το προσκύνημα των θωπευτικών κυμάτων.

Ο γέρο- Γατζίνος μου έκαμε καφέν, χωρίς να του παραγγείλω. Δεν ήτο η ώρα τώρα δι' ομιλίαν, Εις τας ώρας του ροδίνου λυκαυγούς, κανέν τοιούτον δεν έχει τον τόπον του. Δεν είχε σκάσει ακόμα το αφιόνι (η ζάλη του ύπνου). Ητο η ώρα διά μαχμουρλίκι τουρκικόν. Αλλως θα μου διηγείτο πολλές ιστορίας· πώς ο γέρο-Ακούκατος, τον παλαιόν καιρόν, είχε λάβει το επώνυμον τούτο, καθότι όταν έκαμνε τον διαλαλητήν, εις τας δημοπρασίας, επανελάμβανε συχνά ερωτηματικώς προς το κοινόν " τα' ακούκατε βρε παιδιά;", επειδή κατήγετο από τας Αθήνας, όπου επροφέρετο ούτω, αντί ακούσατε· αυτός λοιπόν ο Ακούκατος, όταν είχε το καφεναδάκι, εις τον άλλον γιαλόν, προ χρόνων, έρημος και μοναχός στα ξένα, είχε ως κατοικίαν αυτό το μαγαζάκι του, κ'έκοιμάτο επί της σανίδος του καναπέ δύο σπιθαμών το πλάτος, με προσκέφαλα εις τας άκρας· ώστε, όταν ήθελε να γυρίσει από το άλλο πλευρόν, ανεκάθιζε, κ'επλάγιαζε την κεφαλήν προς τα εκεί όπου είχε πριν τους πόδας. Αλλ' ήτο τόσον πρόθυμος να περιποιηθεί τους πελάτες, ώστε ποτέ δεν εχόρτανε τον ύπνον, και άμα του έκρουε τις την θύραν, ξένος, πτωχός, ή άστεγος, πάραυτα εσηκώοντο και του ήνοιγε· και του έκαμνε καφέν ή φασκομηλιάν, και αν είχε και αν δεν είχε πεντάλεπτον" (σ.254).

Η τρυφερότητα του κειμένου μας απορροφά και η ανθρωπιά των καφετζήδων εκλήσσει σήμερα και ξενίζει.

-Περί της φιλοξενίας σε καφενείο μιλά ο σκιαθίτης και στο διήγημά του "Ο Αμερικάνος" : Μετά είκοσι χρόνια ξεριζωμού και απόλυτης απουσίας ο ήρωάς του μετανάστη επιστρέφει από την Αμερική στην ιδιαίτερή του πατρίδα. Ως άγνωστος και ξένος επισκέπτης πρώτα στα χαλάσματα, του πατρικού σπιτιού κατέληξε όταν πια είχε βραδιάσει για τα καλά στο καφενείο του μπάμπ' Αναγνώστη στην παραθαλάσσια αγορά. Ηταν παραμονή Χριστουγέννων. Είναι δύσκολο να αποδώσουμε περιληπτικά την ωραιότητα της σκηνής μέσα στο καφενείο όπου δίπλα στο τραπέζι που ο καφετζής συνομιλεί με τον "άγνωστο νεοφερμένο ξένο", οι τρεις αχθοφόροι της πόλης, η τριμελής φαιδρά συντεχνία που έπινε το βράδυ ό,τι κέρδιζε την ημέρα, γέμιζαν την ατμόσφαιρα με ήχους ερωτικών τραγουδιών. Τη στιγμή πάντως που "οι τρεις αχθοφόροι εξήλθον κρατούμενοι εκ των χειρών και άδοντες", ο ξένος που είχε εξέλθει προ αυτών "έκαμε νεύμα αποχαιρετισμού δια της κεφαλής .. αλλ' ο καφετζής τον ανεκάλεσε και του είπε:

"- Και πού θα κοιμηθήτε απόψε; Εχετε μέρος να μείνετε; Που είστε, κύριε, εγώ εδώ θα πλαγιάσω. Αν θα πάτε μες στη σκούνα, καλά, ειδημή αν αγαπάτε, μείνατε εδώ, έχει ζέστη.
- Δεν έχω ύπνο, είπεν ο ξένος· εγώ θα φέρω γύρο, και ύστερα βλέπουμε.
- Οποτε αγαπάτε, χτυπήστε μου την πόρτα, να σηκωθώ να σας ανοίξω. Εχω και ρούχα να σας δώσω"

Παρόμοια προσφορά του χώρου του καφενείου για φιλοξενία ξένου στη χθεσινή Ελλάδα δεν είναι άγνωστη. Πρόκειται για φαινόμενο που επεβίωσε όπως θα δούμε παρά πέρα τουλάχιστον μέχρι το Β' παγκόσμιο πόλεμο.

Η φιλοξενία σε καφενείο στην Ελλάδα δεν ίσχυε μόνο για τα χωριά που ο ξένος ούτως ή άλλως εφιλοξενηότο, αν όχι από τον καφετζή, από κάποιον άλλο χωρικό με φιλόξενο πνεύμα, ανεξάρτητα από την κατάσταση του συνήθως φτωχικού του σπιτιού.. Μεγαλόψυχοι ιδιοκτήτες καφενείων υπάρχουν και στις πόλεις, Θα παραθέσουμε τα όσα γράφει ο μελετητής των καφενείων της παλιάς Θεσσαλονίκης Κ. Τομανάς (1997) για το καφενείο του Μαλικ Μπέη στις αρχές του 20ου αιώνα στο Βαρδάρη, στη διασταύρωση των οδών Εγνατίας και Ειρήνης.

" Ο Μαλίκ ήταν ο πρώτος παλικαράς των αρχών του αιώνα μας. Ψηλός, ωραίος, με στριφτό μουστάκι, με μια κάμα πάντα στο σελάχι του, είχε κάτω από την προστασία του τα πιο πολλά "σπίτια" της Μπάρας. Ήταν κουβαρντάς, πονόψυχος και αντιρατσιστής. Το μεγάλο του καφενείο είχε γύρω - γύρω δερμάτινους καναπέδες και στη μέση, εκτός από τα κλασικά μαρμάρινα τραπέζια με τα πόδια από χυτοσίδηρο και τις καρέκλες, είχε τέσσερις μεγάλες θερμάστρες που το χειμώνα έκαιγαν μέρα νύχτα κώκ.

Ο Μαλίκ Μπέης έδωσε εντολή στα γκαρσόνια του ν' αφήνουν τους άστεγους να κοιμούνται τη νύχτα στους καναπέδες, κι ας μην είχαν λεφτά. Κάθε βράδυ λοιπόν, Τούρκοι, Ρωμιοί, Βούλγαροι, Αρβανίτες και Βλάχοι χωρικοί, που δεν είχαν λεφτά να διανυκτερεύσουν στα γειτονικά χάνια, πήγαιναν στο καφενείο να περάσουν τη νύχτα τους. Την άλλη μέρα πρωί-πρωί ξυπνούσαν, πλένονταν στην απέναντι στέρνα, έπλεναν και τους καναπέδες και πήγαιναν στις δουλειές τους. Στο καφενείο προσφέρονταν στους πελάτες - πάντα επί πληρωμή- γνήσιος καφές, σαλέπι, κονιάκ με ένα κομμάτι ζάχαρη καραμέλα (έτσι σερβιριζόταν τότε το κονιάκ), ρακί και ναργιλές.

Το καφενείο του Μαλίκ Μπέη, με άλλη φυσικά διεύθυνση, αλλά με τη ίδια παράδοση της δωρεάν διανυκτέρευσης, λειτουργούσε ως το 1930, οπότε και κατεδαφίστηκε για τη διάνοιξη της πλατείας Βαρδαρίου".(18-19)

Όπως Δε μας πληροφορεί ο ίδιος ο Τομανάς ακόμα και σήμερα οι "Σαλονικιοί όταν θέλουν να μιλήσουν για δωρεάν διανυκτέρευση λένε: *Τι το πέρασες εδώ Μαλίκ μπέη;*" (ο.π, 19).

Αλλά η τέτοια διανυκτέρευση όχι άγνωστη και σε ευρωπαϊκά λαϊκά καφενεία θα μας απασχολήσει και πιο πέρα.

- Βαθύς γνώστης των λαϊκών καφενείων της πόλης του υπήρξε ο Κ.Π. Καβάφης, τα οποία αποθανάτισε στην ποίηση του, με ό,τι πιο ουσιώδες προσέφεραν στην έμπνευσή του. Σύμφωνα με την κατάταξη που κάνει ο ίδιος όλων των ποιημάτων του τούτα διακρίνονται στις εξής κατηγορίες: Στα της φιλοσοφίας ή της σκέψης, στα ιστορικά και τέλος στα ηδονιστικά ή αισθησιακά. Επικαλύψεις της πρώτης και της τρίτης κατηγορίας διακρίνονται στα επτά ποιήματα του που αναφέρονται στο χώρο του λαϊκού αλεξανδρινού καφενείου. Ο δραματικός ανθρωποκεντρικός τόνος των καβαφικών στίχων, των εμπνευσμένων από φιγούρες των καφενείων - μοναχικών κυρίως ηλικιωμένων- δίνει σε αυτές οιονεί οικουμενικό χαρακτήρα καθώς συνδέει την εμπειρία του χρόνου με ανεκπλήρωτες ή μη αισθησιακές μνήμες. Η ανθρώπινη εμπειρία του χρόνου μέσα από τις μνήμες του σώματος αρθρώνει έτσι λόγο κριτικό στη προβαλλόμενη φρόνηση που κρύβει άμυαλη γνώση. Λόγο σιωπηλό αλλά εσωτερικά ηχηρό όπως αυτό του μοναχικού γέρου, του καθισμένου "Στου καφενείου του βοερού το μέσα μέρος". Αυτού που μέσα " στων άθλιων γηρατειών την καταφρόνια ", εσκέπτετο πόσο λίγο χάρηκε τα χρόνια "που είχε και δύναμι και λόγο κ' έμορφιά" Η αυτού που το είδωλο του νέου σώματός του, του έφερε στα μάτια εμπρός μεταξύ των άλλων συγκινήσεων: "δρόμους που τώρα έγιναν αγνώριστοι,/ κέντρα γεμάτα κίνηση που τέλεψαν,/ και θέατρα και καφενεία που ήσαν μία φορά."

Τα λαϊκά ή μη καφενεία της κοσμοπολίτικης καβαφικής Αλεξάνδρειας ίσως να διαφοροποιούνται σε πολλά σημεία από τα αντίστοιχα των ελληνικών πόλεων και κοινοτήτων. Υπάρχει ωστόσο ένα κοινό στοιχείο όλων των δημόσιων αυτών κτιρίων του χθες: το ότι εμπνέουν τη σκέψη, τροφοδοτούν τη φαντασία δημιουργικά. Αυτό το στοιχείο ο Καβάφης δεν το θέλει να αφορά μόνον το δημιουργό καλλιτέχνη αλλά και τον κάθε καταφρονεμένο που διαβαίνει την είσοδο του καφενείου. Όλα συμβαίνουν ωσάν σε αυτό το βουερό χώρο του καφενείου, σε ατμόσφαιρα συγχρωτισμού, να κρυβόταν μια πνοή εμψυχωτική για περισυλλογή πάνω στην ατομική του καθενός, ζωή- μία ώθηση επίσης περισυλλογής στην ίδια τη ζωή.

- Μελετώντας τέλος νεότερους συγγραφείς (Καραποστόλης, 1995) και κυρίως έργα πεζογράφων: π.χ. των Γ.Ιωάννου Ν-Γ Πεντζίκη, Μάνο Ελευθερίου, μπορούμε να συλλάβουμε την ιστορία του καφενείου με τα γύρω του κοινωνικά μορφώματα και την κατάληξή του

Τα καφενεία στην ελληνική ζωγραφική

Θα θέλαμε να ξεκινήσουμε με την ξεχωριστή περίπτωση του Θεόφιλου που η λαϊκή του ζωγραφική όχι μόνον έχει υμνήσει το καφενείο σε πίνακες αριστουργηματικούς, αλλά και οι ίδιοι οι τοίχοι λαϊκών καφενείων στολίστηκαν με τοιχογραφίες του, χαρίζοντάς έτσι δόξα τέχνης .

Ο Κώστας Ουράνης μας διηγείται το ταξίδι του στην ειδυλλιακή Καρίνη της Μυτιλήνης και πώς εκεί ανακάλυψε την καφενεϊακή ζωγραφική του Θεόφιλου . Δεν υπήρχε, γράφει, "στη μικρή αυτή όαση παρά ένα καφενεδάκι, με μόνη πελατεία του δύο χωριάτες που έπαιζαν κοντσίνα κάτω από ένα πλάτανο. Συνήθως τα εξοχικά αυτά "κέντρα" ατιμάζουν, στην Ελλάδα, τα τοπία, όπως οι τεράστιες ρεκλάμες της σοκολάτας τα τοπία της Ελβετίας. Είναι ξεχαρβαλωμένες και βρωμερές παράγκες, εφοδιασμένες, εις επίμετρον, και μ' ένα βραχνό φωνογράφο. Το καφενεδάκι όμως αυτό της Καρίνης είταν μια ακόμα ομορφιά στην ομορφιά των πλατανιών και των τρεχούμενων νερών. Μερικά δοκάρια, μπηγμένα εμπρός από την πρόσοψη του, υποστήριζαν μια κληματαριά κεντημένη με αναρίθμητα γαλάζια λουλούδια μιας περικοκλάδας, ενώ την είσοδο του τη στόλιζαν γλάστρες με γαρίφαλα και βασιλικό. Ο,τι όμως το έκανε εξαιρετικό, είταν οι τοιχογραφίες που είταν ζωγραφισμένες στους ... εξωτερικούς του τοίχους. Τις τοιχογραφίες αυτές τις είχε κάνει ένας πλανόδιος λαϊκός ζωγράφος - Θεόφιλος το όνομα- που γύριζε το νησί ζωγραφίζοντας όπου τύχαινε και ό,τι τύχαινε, κάποτε για να βγάλει το φαγητό του και το κρασί του, και συχνότερα για τη δική του ευχαρίστηση. Το θέαμά τους θα κινούσε το ειρωνικό χαμόγελο οποιουδήποτε μορφωμένου ανθρώπου με ακαδημαϊκά ζωγραφικά γούστα . Θα τις εύρισκε απλοϊκά κατασκευάσματα, άτεχνα σχεδιασμένα και αυθαίρετα ζωγραφισμένα, Δε θα τις ξεχώριζε από τις λακές χρωματογραφίες που παρασταίνουν πολεμικά γεγονότα ή συμμορίες ληστών, και που τις βλέπει κανείς καρφωμένες σ' όλα τα μικροκαφενεία των ελληνικών επαρχιών. Εμένα οι συνθέσεις αυτές (που παράσταιναν πλάι- πλάι, συγκεντρώσεις ληστών οπλισμένων σαν αστακοί, χωριάτισσες να χορεύουν το συρτό, έναν περίπατο του Αλή Πασά με βάρκα στη λίμνη των Ιωαννίνων, ένα θεό Αρη που έμοιαζε με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη ή μιαν Αφροδίτη με διαστάσεις παλαιστή) με έθελξαν σε τέτοιο βαθμό, που απόμεινα ώρα ολόκληρη να τις κοιτάζω. Η μουσική ρευστότητα των χρωμάτων τους, οι γοητευτικοί συνδυασμοί τους, κ' οι ακόμα γοητευτικότερες αντιθέσεις τους, που έκαναν τους τοίχους του καφενείου να φαντάζουν από μακριά σαν σκεπασμένοι με σπάνια περσικά χαλιά, γέμιζαν χαρά τα μάτια μου κ' έβαζαν τη ψυχή μου σε μια γιορταστική διάθεση· κοιτάζοντας αυτές τις τοιχογραφίες, είχα την αίσθηση ότι κοιτάζα ένα λαϊκό πανηγύρι - και τις χαιρόμουν με τον ίδιο τρόπο" (1985, 288-9).

Νότα ζωής αναδίδει επίσης ο πίνακας του Θεόφιλου " *Μέγα τουρκικόν καφενείο του Αϊδινίου* " 1933 με υπότιτλο " *Η διασκέδασης της συμμορίας του Γκιρ Αλή ζεγπέη και του υπαρχηγού Μπακαζήζ Αράπη διασκεδάζοντες εν ημέρα του βαϊραμιού* ", (Μακρής, Καρακατσάνη, 2006), : Ειδυλλιακή δεντρόφυτη παραλιακή γωνιά λουσμένη στο φως και στη δροσιά που αποπνέουν η θάλασσα, τα δένδρα και η τεράστια κεραμιδένια στέγη του μεγαλοπρεπούς καφενείου. Φιγούρες χορευτών, ρυθμοί οργανοπαικτών απεικονισμένα όλα με την χαρμόσυνη νότα παιδικού παιχνιδιού, βάζουν τη ψυχή σε διάθεση, οιονεί οικουμενικά, γιορταστική.

Τα αθηναϊκά καφενεία, μέσα από τα οποία ο Τσαρούχης εκφράζει την αγάπη του για το νεοκλασικό ρυθμό, άρχισαν να τον απασχολούν από το 1950 και να αποτελούν θέμα, που όπως είχε πει ο ίδιος "το τραβούσε πιο πολύ από κάθε τι άλλο". Τα καφενεία - πίνακες: *Σπουδή για το καφενείο Παρθενών*(1954), *Ο παρθενών*, (1955), οι έξι αποδόσεις του καφενείου του *Μαυροκέφαλου* (Πανεπιστημίου), το *Νέον την ημέρα* (1965) και το *Νέον τη Νύχτα* (1966)- στην Ομόνοια- όλα είναι καφενεία που στεγάζονταν σε νεοκλασικά κτίρια και έχουν φιλοτεχνηθεί με νεοκλασικό ύφος. Όπως αναφέρεται σε σπουδή της ζωγραφικής τούτων των "Καφενείων", ο Τσαρούχης συνδυάζει εκεί "το παρελθόν με το παρόν, το

ρεαλισμό με τον ιδεαλισμό, τον πραγματισμό με τη νοσταλγία, τη θεατρική φαντασία με τη χιουμοριστική διάθεση, και όλα αυτά με τα προσωπικά του βιώματα" (Φλώρου, 1999, 126).

Από την υδατογραφία του Hans Hanke "*Το κομψότερο καφενείο των Αθηνών*" (1837), που απεικονίζει το *Καφενείο της Ευρώπης* ως τα έργα των: Γ. Μόραλη (*Ερωτική συνάντηση σε καφενείο του Μεσοπολέμου, χαρακτηριστικό*), Σ. Παπαλουκά (*Καφενείο Μυτιλήνης I, και Καφενείο Μυτιλήνης II,)* {Λαμπράκη-Πλάκα, 2006}, Σ. Βασιλείου, (Εξάρχεια) - για να αναφέρουμε δίπλα στον Τσαρούχη τους μεγάλους που συγκινήθηκαν και φιλοτέχνησαν το χώρο του καφενείου- από τις αρχές λοιπόν του 19^{ου} αιώνα ως σήμερα, συγκεντρώνεται ένας πλούτος δημιουργιών που η μελέτη τους, πρωτίστως από ειδικούς κριτικούς των εικαστικών, θα συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση των μεταλλαγών- κατά το παραπάνω διάστημα - του ελληνικού καφενείου και της σημερινής του τελικά κατάληξης.

Μέρος Δεύτερο

-Ιστορικά καφενεία Εξαρχείων.

Την καλύτερη εισαγωγή για τα Ιστορικά και λαϊκά καφενεία των Εξαρχείων του χθες μας την προσφέρει ένα δημοσίευμα του "Ημερολογίου του Σκόκου" του 1906 υπό τον τίτλο "Ο βομβαρδισμός" και με υπότιτλο "Ηρωϊκά αναμνήσεις". Πρόκειται για τις μνήμες των ημερών του Απριλίου του 1897. Πολεμική φρενίτης είχε καταλάβει την αθηναϊκή ατμόσφαιρα. Το πατριωτικό αναβρασμό στο καφενείο του Ζαχαράτου περιγράφει πρώτα ο συγγραφέας όπου τα πνευματα ήσαν τόσο εξημμένα ώστε στα μαρμάρια τραπεζάκια κατεστρώνονταν πρόχειρα με το μολύβι σχέδια διαμελισμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας, βομβαρδισμού του Καραμπουρνού και της Πρέβεζας, τροπής εις επαίσχυντο φυγήν του εχθρού, κατάληψης της Θεσσαλονίκης και τροπαιούχου πορείας έξωθεν του Βυζαντίου. Αλλά η Αθήνα δεν ήταν μονον ο Ζαχαράτος. "Μεσα εις τα καφενεία", μας πληροφορεί ο συγγραφέας, "εις τα ζυθοπωλεία, εις τα μπακάλικά, εις τα παπουτσαδικα, εις τας πλατείας, εις τους δρόμους, παντού όπου έσμιγαν δύο-τρεις πολεμοχαρείς Ρωμηοί, συνεκροτούντο και αυτοσχέδια πολεμικά συμβούλια. Το επιτελείον του υπουργείου των στρατιωτικών σιωπηρώς είχε καταργηθεί, διότι ο κάθε πατριώτης είχε προχειρον και ανά εν τρομερόν σχέδιον αμύνης και επιθέσεως."

Και συνεχίζει ο αρθρογράφος με το τι ακριβώς συμβαίνει και πως εκδηλώνεται αυτός ο αναβρασμός σε καφενείο της περιοχής Εξαρχείων. Παραθέτουμε ακέραιο το απόσπασμα για να κατανοήσουμε καλύτερα θεμελιώδεις συνιστώσες τις λειτουργίας του καφενείου.

" Εκεί, κατά την Νεάπολην, εις εν καφενεδάκι, ειχεν ενσκήψει αφ' εσπέρας και έστησε το στρατηγείον της μια ομάς νέων ατιθάσων με βράζον αίμα και ηνωρθωμένους μύστακες, από την φάλαγγα δηλαδή των...απαλλαγέντων.

Επάνω εις το ξεθωριασμένο και τρικλίζον τραπεζάκι, η άσπρη κιμωλία από χέρι σε χέρι, έδινε κ' έπαιρνε. Εδώ είναι η Πρέβεζα· ιδού ο Αμβρακικός· να, το φρούριον· εκεί είναι ο στόλος μας· λοιπόν ας υποθέσουμε ότι..

Και κατεστρώνοντο και εσβύνοντο σχέδια επί σχεδίων, με τόσην γοργότητα, ώστε η δυστυχισμέμη η Πρέβεζα έπιπτε ολονέν και ηνωρθούτο πάλιν, ως χάρτινον παιδικόν άθυρμα, κατά χιλίας τουλάχιστον εκπολιορκητικάς μεθόδους.

Η συζήτησις εφλογίζετο· ήτο εις την βράσιν της, όπως και ο στόλος, υπό τον ατμόν της άσπρης κιμωλίας, ήτο εις την ιδικήν του, δράσιν δηλαδή.

Φωναί, θόρυβος, αλλαλαγμός. Ολοι ηγόρευον και κανείς δεν ήκουε τον άλλον. Το γκαρσόνι Εκουβαλούσε τα αναγκαία νερά, με τα οποία εγίνετο οπωσούν κάποια εξάτμιση απαραίτητος δια να μη ξεσπάσει έξαφνα το πυρακτωμένο καζάνι του πατριωτισμού. Τα στήθη των συζητητών εφούσκωναν. Ηταν πεπληρωμένα από ενθουσιασμόν και μόνο οι καφέδες δεν ήσαν ακόμη...πληρωμένοι! Το γκαρσόνι εν τούτοις αδιακόπως εκουβαλούσε νέα

φλυτσανία: βαρύν μέτριον ή βραστόν με ολίγηρηη! Ο καφεπώλης σιωπηλός, συγκεκρινημένος, ίστατο εμβρόντητος αναμένων να ιδή που θα ξεσπάση τέλος πάντων αυτός ο βομβαρδισμός...

Ενας τελειόφοιτος , ωχρός και αναιμικός, ετόλμησε να παρατηρήση:

- Όλα καλά και άγια. Παραδέχομαι ότι η Πρέβεζα ημπορεί να πέση. Αλλά η Ευρώπη;. Μας το επιτρέπει η Ευρώπη; Εδώ είναι ο κόμπος...

- Βρε, τι κόμπος και κολοκύθια! Και ποιος ακούει την Ευρώπη; Εδώ, κύριε, Η Ελλάς είναι κράτος κυρίαρχον και κανείς δεν έχει το δικαίωμα να επέμβη!..εκραύγασε φρυάττων από πολεμικόν μένος ένας νεανίσκος, πρωτοετής της νομικής.

- Αυτό είναι αίσχος να το λέτε! Εφώναξεν άλλος, ζητωπόλεμος και αυτός!

Και όλοι ώρμησαν να αποστομώσουν τον απαισιόδοξον, τον τολμήσαντα να διατυπώση τοιαύτην άνανδρον ευρωποφοβίαν!

- Μάλιστα, κύριε! Εξηκολούθησε ρητορεύων ο πρωτοετής φοιτητής. Το διεθνές δίκαιον είναι απαραβίαστον, κύριε, και να την βράσω εγώ την Ευρώπη σου! Η ελευθερία των λαών είναι ιερά κύριε ! Και όταν η Ελλάς εννοεί να χύση το αίμα της δια την ελευθερίαν, η Ευρώπη, κύριε, οφείλει να καθίσει στ' αυγά της!...Μάλιστα!... Σου τα λέω εγώ! Έλα εδώ γκαρσόν!... φέρε ένα ποτήρι νερό!...Ακούς εκεί!..! Όχι κύριε...

- Κ' εμένα ένα ποτήρι γκαρσόν.

- Να γίνουν τρία , παιδί.

Τέσσερα διέταξε και ο τέταρτος των αντιφρονούντων.

Πρέπει να συλλογισθη καλά η Ευρώπη κύριε!... μάθε λοιπόν ότι η βάρβαρος αυτή Ευρώπη από εμάς έλαβε τα φώτα και τον πολιτισμόν. Η Ελλάς οφείλει να βαδίσει εμπρός και γαία πυρί μυχθήτω κύριε! Η του ύψους ή του βάθους . το έθνος μας κύριε έχει ιστορίαν έχει παραδόσεις, έχει κληρονομικά δικαιώματα, έχει...

- ναι μα δεν έχει πολεμοφόδια, εμπειρία, μεταγωγικά, τηλεβόλα, χρήματα,τίποτε!

Ετόλμησε να παρατηρήση πάλιν ο ισχνός τελειόφοιτος .

- Τι έκανε λέει; Και τι σημαίνει; Εχει ανδρείαν και πατριωτισμό κύριε, και είναι εντροπή σας να συγκοφαντήτε το έθνος !.. Οι πατέρες μας κύριε εις το εικοσιένα δεν είχαν τίποτε. Και όμως ανδαγάθησαν!.. Με μισό τσαρούχι και με ένα καριοφύλλι έκαμαν κράτος ελεύθερον για να έχεις του λόγου σου, κύριε, το δικαίωμα σήμερα να αρνήσαι την ηθικήν δύναμιν του ελληνισμού! Αλλά η άνανδρος Ευρώπη την οποίαν, κύριε, υπερασπίζεσαι...

Και εις τον τόνον αυτόν, ή μάλλον εις την παρατονίαν αυτήν, ήρχισε ένας φιλιππικός τρομερός, μια δαιμονιώδης συναυλία εναντίον της διπλωματίας. Μέσα εις τον πατριωτικόν χειμαρρον των ανδρείων συζητητών καμμία Μεγάλη Δύναμις δεν εύρισκε χάριν! Η αγγλική πολιτική έγινε κουρέλι. Τα γερμανικά σχέδια επί της Ανατολής αναποδογυρίσθησαν. Η Γαλλία, της έψαλλαν και αυτής τον αναβαλλόμενον. Η καταχθόνιος Αυστρία, ήκουσε και αυτή όσα σέρνει η σκούπα! Των παθών της τον τάραχον ετράβηξε και η δυστυχισμένη αδελφή Ιταλία!..

Η συζήτησις άρχισε να αφηνιάζει. Τα μάτια όλων εγούρλωσαν. Τα πρόσωπα ήσαν κατακόκκινα. Τα χείλη εξήρευγον όχι πλέον λόγους, αλλά βόμβας με δυναμίτιδα. Οι γρόνθοι κατεφέροντο παλληκαρίσια επί της αρθριτικής τραπέζης. Τα φλυτσανία και τα ποτήρια, εις κάθε αρειμάνιον κτύπημα, ετουρτούριζαν συγκλονιζόμενα. Όλα ηλάλαζαν . Κανείς δεν ήκουεν τον άλλον. Αλλά με αγρίας χειρονομίας κατεσπάραζαν ανηλεώς την Ευρώπην πέρα-πέρα, και κετέληγαν εις το πατριωτικόν συμπέρασμα ότι πρέπει οριστικώς να βομβαρδισθή όχο μόνον η Πρέβεζα, αλλά και η Θεσσαλονίκη και τα Δαρδανέλλια, να γίνουν όλα στάκτη και γης Μαδιάμ!..

Ο καφετζής έμενεν αλαλόφωνος ως να προησθάνετο ότι επέκειτο πλέον ο κανονιοβαλισμός!.. Όταν δε εις μιαν δειλήν παρατήρισιν του ισχνού τελειοφοίτου ότι υπούλωσ τάχα η Ελλάς εξωθείται εις άνισον πόλεμον και ότι διαβλέπει εδώ κάποιον ξένον δάκτυλον.

- Δάκτυλον, εφρύαζαν τότε όλοι. Ορσε πέντε δάκτυλα να τα διαβλέπεις καθαρότερα!

Και οκτώ ηρωικά μούτσα εκτοξεύθησαν εναντίον του δειλού προδότου.

- Είσαι άνανδρος !

- Είσαι πρρρ...οδότης!

Και όλοι ορμούν να τον καταξοσχίσουν. Το τραπέζι και οι καρέκλες αναποδογυρίζονται. Τα φλυτσίανια και τα ποτήρια πληγώνονται θανασίμως. Και ο δίσκος εδούπησε πλαταγίσας κατά γης

Ο τελειόφοιτος ευρίσκει καιρόν και το στρίβει. Τρέπεται εις άνανδρον φυγήν. Αλλ' εκείνοι τρέχουν εις καταδίωξίν του και χάνονται, εξαφανιζόμενοι εις το βάθος της πολεμικής σκηνης!

Σιγή και ερημιά βασιλεύει εις το μικρόν καφενείον. Ο καφετζής μ' εσταυρωμένας τας χείρας, βλέπει πλέον ψηλαφητά τα ερείπια του βομβαρδισμού!

Μετ' ολίγον φθάνουν και δύο νυσταλέοι αστυφύλακες, άγρυπνοι φρουροί του νόμου.

- Τι τρέχει; τι συμβαίνει;
- Τι να συμβαίνει; Δεν καταλαβαίνετε; Αρχισε ο βομβαρδισμός.
- Αλήθεια; Βομβαρδίζεται η Πρέβεζα;
- Ξέρω' γω... έτσι φαίνεται.
- Βρε μίλα καλά. Ηλθε κανένα τηλεγράφημα; Υπάρχουν ειδήσεις;
- Δεν ξέρω. Ξέρω μόνον ότι εδώ βομβάρδισαν...

Και έδειξε κατά γης τα άψυχα σώματα.

Οι αστυφύλακες έμειναν κόκκαλο. Εννόησαν ότι ο καφετζής είχε δίκαιον.

Ο βομβαρδισμός φευ!...είχε συντελεσθή .."

!

Δεν γνωρίζουμε ένα η παραπάνω σκηνή έλαβε όντως χώρα και εάν ναι σε ποιο βαθμό δεν στερείται υπερβολών. Δυστυχώς δεν αναφέρεται ούτε το όνομα του καφενείου της Νεάπολης όπου έστησε το στρατηγείον της η ομάς των ατιθάσσων με βράζον αίμα νέων. Μας αρκεί εντούτοις το ότι το καφενείο δεν μένει αμέτοχο έστω με την μυθοπλαστική έμπνευση στον αναβρασμό πολιτικο-στρατιωτικών συμβάντων εν όψει εξελίξεων για την τύχη των αλύτρωτων. Κατατίθεται έτσι η όχι αμελητέα του παρουσία του στα δημόσια πράγματα του καιρού του.

Τα άλλα καφενεία των Εξαρχείων των αρχών του αιώνα μιλούν, βάσει των διαθέσιμων στοιχείων, για το πνευματικό κλίμα της Αθήνας, του κέντρου της και των νεοσχηματισμένων συνοικιών της. Ένα κλίμα εμποτισμένο από την αγωνία και τα πάθη των εθνικών και πολιτικών αδιεξόδων αλλά και από δροσιά του νεοδημιουργημένου νέου Προαστίου όπως ελέγοντο τότε, υπενθυμίσουμε τα Εξάρχεια.

- **Το καφενείο του Καρατζά**, στη γωνία Σόλωνος και Ανδρέου Λόντου¹⁶. Θεωρείται ότι στο καφενείο αυτό είχε στήσει περί το 1910 ο ποιητής Στέφανος Μαρτζώκης την πρώτη φιλολογική Ακαδημία. Θα το ονομάζαμε Ακαδημία εξαρχειώτικης καντάδας αν αναλογιστούμε ότι τα στενά δρομάκια του τότε νέου Προαστίου, αλλά και τα σπίτια με τις χαρούμενες λουλουδάτες αυλές αντηχούσαν τα βράδια από τις παρέες των κανταδόρων που τραγουδούσαν - έστω κι αν τους ήταν άγνωστος ο δημιουργός - το τραγούδι του Μαρτζώκη:

"Είναι στιγμές που ο δύστυχος
τρελαίνομαι για σένα
και γέρνοντας στον ώμο σου
αισθάνομαι πως ζω."

Οι σημερινές δημοσιογραφικές πηγές για το *το καφενείο του Καρατζά*, το εμφανίζουν απλά ως στέκι φοιτητών που έπαιζαν πρέφα, σκάκι και μπιλιάρδο.

-Ο Σοφός Κοραής ή η Λεύκα

- Το καφενείο της *Λεύκας* που ταυτίζεται με αυτό που φέρει την επωνυμία *Ο Σοφός Κοραής* βρισκόταν στην οδό Θεμιστοκλέους κοντά στην πλατεία Εξαρχείων. Πρόκειται για καφενείο που έχει συνδεθεί με την δράση των δημοτικιστών του περιοδικού *Νουμά*, - εξ' ου και οι λεύκες του *Νουμά* στο καφενεδάκι των Εξαρχείων. Έχει επίσης συνδεθεί με τη πρωτοβουλία

¹⁶ Για τα ελληνικά καφενεία βλ. Λύντ (1991), Πετρόπουλος, Παπακόστας, ('ο.π), Σκουμπουρδή(ό.π), Καιροφύλλας (2002.και 2002^α)

της δημιουργίας της *Οργάνωσης Νέων*. Κατά το διάστημα της πρώτης λειτουργίας του περιοδικού μεταξύ 1907 με 1909, η κίνηση των *Νουμικών* στο *Σοφό Κοραή* ήταν σημαντική. Όπως ομολογεί ο Δημήτρης Ταγκόπουλος "εκεί στα φιλικά εκείνα συναπαντήματα, το καλοκαίρι κάτω από τις λεύκες τις πλατείας Εξαρχείων και το χειμώνα στο στενόχωρο γραφείο της οδού Οικονόμου, σιγά- σιγά και δίχως να κουραστούμε, έτσι ασυνείδητα, μ' ένα σύστημα αλληλοδιαδοχής και αλληλοϋποβολής, μπαίνουμε στο μεγάλο ζήτημα" (Παπακώστα,ό.π: 221).

Το 1914 το όνομα του εν λόγω καφενείου θα συνδεθεί με τη σύσταση της "Οργάνωσης νέων" που αφορμή της στάθηκε η δημοσίευση στο *Νουμά*, ενός άρθρου, μαχητικού και προκλητικού, του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη, με το τίτλο "Μανιφέστο" που καταφερόταν κατά των παλαιότερων λογοτεχνών, των κατ' αυτόν "ψεύτικων ειδώλων". Δύο μήνες μετά τη δημοσίευση του εν λόγω άρθρου, κυκλοφόρησε η προκήρυξη της "Οργάνωσης νέων" που υπογραφόταν μεταξύ των άλλων από τον Ν. Λαπαθιώτη και τον Φ. Γιοφύλη. Στόχος βασικός της οργάνωσης ήταν ο "φωτισμός του λαού" και η παροχή κάθε ωφέλιμης τροφής - από την ελληνική και την ξένη δημιουργία και διανοητική κίνηση- τέτοιας που θα ήταν σε θέση "να ξελαγαρίσει την αισθητική της κοινωνίας και μάλιστα των νέων", στοχεύοντας στη "δημιουργική εργασία νέων ταλέντων".¹⁷

" Η οργάνωση των νέων" δεν ευδοκίμησε όχι μόνον εξαιτίας των εσωτερικών της διαφωνιών αλλά και λόγω του Α' Παγκοσμίου Πολέμου που έχει εν τω μεταξύ ξεσπάσει. Αρκετά μέλη της θα αναφανούν στη συνέχεια στο καφενείο κυρίως του *Μαύρου Γάτου* παισιώνοντας μια νέα οργάνωση, την "Καλλιτεχνική Συντροφιά", την οποία θα δούμε στη συνέχεια.

-Ο Μαύρος Γάτος:

Ασκληπιού και Ακαδημίας σε ισόγειο διόροφης οικίας, δίπλα στο σπίτι του Κωστή Παλαμά. Σημείο που σηματοδοτούσε τότε την αρχή του νέου προαστείου της Νεαπόλεως Το καφενείο με το μονομαρτικό έμβλημα- κατά απομίμηση του παρισινού *Char Noir* - ιδρυμένο το 1917 από τον Γεράσιμο Σπατάλα υπήρξε αντικείμενο πολλών δημοσιευμάτων, καθώς στεγάζε και το ομώνυμο φιλολογικό και λογοτεχνικό περιοδικό καθώς και το σωματείο "Καλλιτεχνική Συντροφιά". Τα Φιλολογικά σε αυτό Σαββατόβραδα άφησαν εποχή μεταξύ δε των τακτικότερων θαμώνων ήσαν: ο Πορφύρας, ο Παράσχος, ο Δ. Ταγκόπουλος, ο Τέλλος Αγρας, ο Ρώμος Φιλλύρας και κατά αραιά χρονικά διαστήματα οι: Παλαμάς, Λαπαθιώτης, Καρυωτάκης, Κ. Θεοτόκης. Επιπλέον, για ένα χρονικό διάστημα στο μέσα διαμέρισμα του καφενείου είχε εγκαταστήσει προσωρινά το γραφείο του το άστεγο τότε *Σοσιαλιστικό τμήμα Αθηνών*. Το παρακάτω απόσπασμα από την εφημερίδα *Σκριπ* με αφορμή τις συλλήψεις που ακολούθησαν την προκήρυξη από το σοσιαλιστικό αυτό τμήμα - που καλούσε τους Έλληνες εργάτες σε αγωνιστική κινητοποίηση- μαρτυρεί τη "φιλολογοσοσιαλιστική", ζωή του εν λόγω καφενείου :

" Οι συλληφθέντες κατέθεσαν ότι η εκτύπωση και η διανομή των κατασχεθέντων προκυρήξεων εγένετο κατόπιν επανειλημμένων συσκέψεων των ανωτέρω και άλλων σοσιαλιστικών συνδικαλιστών εις το επί της οδού Ακαδημίας και Ασκληπιού καφενείον των αδελφών Σπατάλα " Ο μαύρος Γάτος", το οποίον ήτο κέντρον σοσιαλιστών δημοκρατικών αναρχικών λογίων, απαγγελόντων εκεί μακροσκελή και τρομερά έργα των, πεζά και έμμετρα" (7/05/1917).

Σε λίγους μήνες μετά την επιστράτευση του 1921, " Ο Μαύρος Γάτος", πέρασε σε άλλα χέρια. Είναι ενδιαφέρον να δούμε την εξήγηση που δίνει ο ίδιος ο Γεράσιμος Σπατάλας οκτώ χρόνια μετά για το τέλος αυτού του καφενείου. Πρόκειται για ερμηνεία που παρά τις ιδιαίτερες τότε ιστορικές συγκυρίες κρύβει σημεία διαχρονικής, ως ένα βαθμό, ιχνηλασίας "Δυστυχώς, διάφορες αιτίες ανάγκασαν το *Μαύρο Γάτο* ν' αλλάξει διεύθυνση και όνομα. Και οι διάφορες λογοτεχνικές συντροφίες σιγά- σιγά σκορπιστήκανε για να μην ξανασυγκεντρωθούνε πια. Η εξακολούθηση του πολέμου, η νέα επιστράτευση που ξανάσυρε

¹⁷ Από τις ποικίλες αντιδράσεις που προκάλεσε η προκήρυξη να σημειώσουμε αυτήν του Παύλου Νιρβάνα, σχετικά με τη συμπεριφορά, τον τρόπο πορείας των νέων: "Με την οργή ναι, με την υπερηφάνειαν ναι, με την κραυγήν του θριάμβου ναι, αλλά αθώοι, σεμνοί, εύκρινείς, χωρίς ασχήμιαν" (*Νέα Ελλάς*, 27 Μαΐου 1914, σελ. 2)

το άνθος του ελληνισμού στα βάθη της Μικράς Ασίας για να καταλήξει εκεί που κατέληξε, το ωμό κερδοσκοπικό πνεύμα που εκληροδότησε ο πόλεμος στους ανθρώπους και οι δυσκολίες του βίου, που γινότανε μέρα με την ημέρα βαρύτερες, δεν είτανε και τόσο ευνοϊκά για τέτοιου είδους λογοτεχνικές συγκεντρώσεις. Κ' οι νέες συνθήκες της ζωής, που σκορπίσανε τις συντροφίες του *Μαύρου Γάτου* στους τέσσερις ορίζοντες, τους νεότερους τους αναγκάσανε να ζητήσουνε γρήγορα πραχτικές ενασχόλησες, όπου μαραίνουνε την πνευματική τους ικμάδα, και τους παλαιότερους τους αναγκάζουνε να ξοδεύουν όλες τις ώρες τους σ' εξαντλητικήν εργασία, που δεν τους επιτρέπει να χάνουνε καιρό σε συγκέντρωσες και συζήτησες"¹⁸.

Σύμφωνα με τον Γ. Σπατάλα στο *Μαύρο Γάτο* κυοφορήθηκε η έκδοση του ομώνυμου περιοδικού και επιπλέον αυτή των ακόλουθων: *Πυρσός, Νέον Φως, Βωμός, Απόλλων, Νέα Τέχνη, Κριτική, Αυγή, Ελληνική Ζωή, Λογοτεχνία, Λύρα, Θρύλος, Λόγος, Λογοτέχνης, Ανθρωπότης*. (1929, 560).

Αλλα εξαρχειώτικα καφενεία που στεγάζονταν από το μεσοπόλεμο σε ισόγεια νεοκλασικά και μετά το γκρέμισμά τους - με την περίφημη αντιπαροχή - τη δεκαετία κυρίως του 60 έπαψαν να υφίστανται ήταν τα εξής:

-Το καφενείο "**Μπανίκα**". Στις αρχές του 20ου αιώνα βρισκόταν στην οδό Πινακωτών (σημερινή Χαριλάου Τρικούπη) αντίκρυ από την αρχή της οδού Μεταξά.. Ήταν κυρίως γνωστό με την επωνυμία "Νερό Σάριζα", γιατί διαφήμιζε και πουλούσε το γνωστό νερό της Ανδρου. Έχει χαρακτηριστεί φιλολογικό καφενείο για τα χρόνια κυρίως 1912-1914 επειδή και σε αυτό οι βραδινές λογοτεχνικές συντροφίες δεν έλειπαν (συναντιόνταν εκεί ο Γεράσιμος Βώκος, ο ζωγράφος Γ. Χατζόπουλος, ο Χρ. Βαρλέντης, δημοσιογράφοι κ.ά. Αργότερα στην πλατεία Μπανίκα αναφέρεται το καφενείο της **Πλάζας**: (του Α. Τοντισάκη) στο σημείο που διασταυρώνεται η Διδότου και η Ζωοδόχου Πηγής και καταλήγει επίσης η Μεταξά. Προφορικές περιγραφές μιλούν για την εκπληκτική θέση του καφενείου, τη μεγάλη του αυλή γεμάτη με μουριές. Το καφενείο της Πλάζας αναφέρει και ο Καιροφύλας (2002,107) " εκεί στην πλατεία με το μεγάλο πλάτανο, όπου μαζεύονταν σπουδαίοι καθηγητές πανεπιστημίου, λογοτέχνες, συνταξιούχοι πολιτικοί ή απόστρατοι για να συζητήσουν". Πρόκειται για καφενείο στην ίδια πλατεία Μπανίκα που η πολεοδομική παραμόρφωση μαρτυρείται από τις διαφορετικές περιγραφές της θέσης του ίδιου τούτου καφενείου. Κατά τη κατοχή πάντως και τη μεταπολεμική εποχή εθεωρείτο τόπος μαζέματος των αριστερών της γειτονιάς που εκτόξευαν βέλη αντιπαλότητας προς τους θαμώνες του *Ρόμπου* που θα δούμε στη συνέχεια. Στην ίδια θέση θα δούμε αργότερα το σημερινό καφενείο εντελώς διαφοροποιημένο.

-Του *Ρόμπου*: στη γωνία Καλλιδρομίου και Ζωοδόχου Πηγής. Κλασικός τύπος καφετζή χαρακτηρίζεται ο Κυρ- Μήτσος, με το ζωνάρι στη μέση, κέρβερους στη δουλειά, αλλά πρόσχαρος και μερακλής. Σε συνεχείς μπελάδες με τους έφηβους φωνασκούντες στο σφαιριστήριο, που ήταν τοποθετημένο στη μέσα σάλα, έτοιμος να κυνηγήσει όσους καταστρέφαν με τη φόρα τις βέργιες. Η κυρά Σοφία καλοσυνάτη και γλυκομίλητη. Αίγλη ιστορική συνόδεψε το καφενείο και μετά την κατεδάφισή του μια και απέναντί του ήταν το σπίτι όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε ο λυρικός καλλιτέχνης Νίκος Μοσχονάς που μετά το πόλεμο έφυγε για την Αμερική, και διέπρεψε στις λυρικές σκηνές των ΗΠΑ και των Ευρωπαϊκών χωρών. Στην περίοδο της κατοχής και του ψυχρού πολέμου ελέγετο ότι σε αυτό μαζεύονταν, όπως έγινε μνεία δεξιοί θαμώνες- εξαρχειώτες.

Αλλά καφενεία σε μονώροφα ή διώροφα που αφανίσθηκαν τα περισσότερα στο βωμό της αντιπαροχής ήσαν τα εξής :

¹⁸ Περιοδικό *Ελληνικά Γράμματα*, τευχ. 67, 28 Σεπτεμβρίου 1929: 561

- Του Δημήτρη Ράπτη, Μαυρομιχάλη και Βατατζή, στο ισόγειο μονοκατοικίας που κατεδαφίστηκε το 1965. Σήμερα στη θέση του: Καφετέρια
- Λάμπρου Κατσώνη 11, στο ισόγειο διώροφου, στο υπόγειο ταβέρνα με κήπο. Εκλείσει πριν 15 χρόνια . Στο αυτό διώροφο, σήμερα στη θέση του καφενείου το *Café Bar ENTEKA*, και στη θέση της ταβέρνας το *SKYLLBAR-DownDownDown* και εμβληματικό σήμα μια νεκροκεφαλή.
- Του *Αντώνη Λιγνού*, από την Καλαμπάκα, Δερβενίων και Ιπποκράτους 66, σε ισόγειο νεοκλασικού που κατεδαφίστηκε το 1977, Στο υπόγειο λειτουργούσε ταβέρνα. Ως καφενείο λειτούργησε μέχρι τις αρχές του '80. Στη θέση του σήμερα το *Γραφείο Τελετών του Παπαηλιού*.
- Του Ανδρέα Καρδούλη- και στη συνέχεια του γιού το Δημήτρη- στη γωνία Ζωοδόχου πηγής και Κομνηνών. Σε ισόγειο καλόκτιστου διώροφου . " Μεγάλη αίθουσα με καναπέδες, διέθετε σφαιριστήριο και κουλοχέρι." . Εκλείσει πριν δεκαπέντε χρόνια Στη θέση του - στο ισόγειο του αυτού διώροφου- οι εκδόσεις *Σιόλα-Αλεξίου. ΣΤΕΡΕΩΜΑ Α.Ε.*
- Βαταντζή και Ζωναρά 2, Καφενείο τη δεκαετία του '60, σε ισόγειο διώροφου.. Στο ίδιο χώρο σήμερα το κατάστημα "*Κωστής -Δερματίνα Ενδύματα*"
- *Το Ναυαρίνο*, Στη Ναυαρίνου 17, σε ισόγειο πολυκατοικίας, μεταλλάχθηκε σε καφετέρια πριν 15 χρόνια, με διαχειριστή τα εννέα τελευταία χρόνια ως το Σεπτέμβριο του 2006 τον Ουρέμ Φαρούκ.
- *Καφενείο Ανδρος* , στην Ιπποκράτους 153 του *Αλέκου Κατσώτα* από το 1930 μέχρι το 1955 και στη συνέχεια μέχρι το 1997 των αδελφών *Μιχάλη και Ιωάννη Ζανάκη*. Από το 1957 ως το 1975 στο ισόγειο διώροφου και από το 1975 ως το 1997 στο ισόγειο της πολυκατοικίας που δημιουργήθηκε με την πρόσθεση εκεί τριών επιπλέον ορόφων. Ως καφενείο υπό άλλη διεύθυνση (κα. Γιώτα) λειτούργησε μέχρι πριν ένα χρόνο. Στη θέση του Πιτσαρία που σύντομα έκλεισε.
- Μαυρομιχάλη 99 και Ισαύρων, καφενείο στο ισόγειο της εκεί πολυκατοικίας κτισμένης στις αρχές τις δεκαετίας του '70. Λειτούργησε από το 1979 ως το 2005, Στη θέση του σήμερα το ουζερί- Φαγάδικο : *Πάμε γι' άλλα*
- Χαριλάου Τρικούπη 151 και Αγαθίου, σε μονοκατοικία που κατεδαφίστηκε το 1980. Στη θέση του το *Syper Market Βερόπουλος*
- Του Γεωργακόπουλου, ως το 1977, στη Σόλωνος, απέναντι από το Χημείο.
- Του Σαράχα , στη Ζωοδόχο Πηγής 62 και Ερεσσού, σε ισόγειο δίπατης κατοικίας Στην αυτή θέση σήμερα κατάστημα ψιλικών
- Μαυρομιχάλη 182 και Παπατσώρη σε "ημι-νεοκλασικό" που κατεδαφίστηκε το 2004. Στην ίδια θέση στο ισόγειο της τωρινής πολυκατοικία το *Café Stella*
- Του Α. Σιγάλα, στην Τρικούπη και Μετσόβου (προπολεμικό)
- "Το Καφενείο", Εμμανουήλ Μπενάκη 72, και Ανδρέα Μεταξά. Σε ισόγειο μονώροφης οικίας με κεραμύδια. Λειτούργησε από δεκαετία το '50 ως το 1999. Εκτοτε λειτουργεί ως Μπαρ- ουζερί.
- Καφενείο, Εμμανουήλ Μπενάκη 53, σε ισόγειο μονοκατοικίας και από δεκαετία '70 σε ισόγειο πενταώροφης πολυκατοικίας. Από το 2002 στη θέση του το *Café Bar REZIN : Μοναδική ατμόσφαιρα στην καρδιά των Εξαρχείων"*
- Του Τούντα στη Ζωοδόχο Πηγής (προπολεμικό),
- Μεσολογγίου 2 και Λόντου 4,- ισόγειο τριώροφης πολυκατοικίας - στο ίδιο χώρο σήμερα η καφετέρια *CAFÉ MARE NOSTRUM*
- Κωλέττη 9 και Μεσολογγίου,- ισόγειο τριώροφης πολυκατοικίας -Στι ίδιο χώρο η καφετέρια "*BOOZE 'n' COFFEE /" ΠΩΛΕΙΤΑΙ"*
- Του κυρ-Ανδρέα στη Σόλωνος 86 και Ασκληπιού, σε ισόγειο διώροφου που κατεδαφίστηκε το 1982. Στη θέση του σήμερα το Μπαρ- φαγάδικο *Le coq* - που διοργανώνει Catering σε συνεργασία με την εταιρία Catering- Filoxera
- *Ο Κοραής* , Ιπποκράτους 35 και Ναυαρίνου, κατεδαφίστηκε στις αρχές της δεκαετία του '70. Σήμερα , στο στο ισόγειο πολυκατοικίας:*Patisserie Corais Confiserie.*

- Του Αντώνη, Σολωμού και Πλατεία Εξαρχείων, κατεδαφίσθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '70. Σήμερα Ξενοδοχείο
 - Θεμιστοκλέους και Πλατεία Εξαρχείων, στο ισόγειο διάδρομο· στο υπόγειο ταβέρνα. Στο αυτό χώρο του δίπατου σήμερα η Καφετέρια: IL DOBBIO
 - Καφενείο, Θεμιστοκλέους και Κωλέττη γωνία. Σε ισόγειο πολυκατοικίας από τις αρχές του '80 ως 2006. Στην αυτή θέση σήμερα ουζερί με τη επωνυμία "*Καφενείον* : *Στους πέντε δρόμους*".
 - Στουρνάρη 41, σε ημιυπόγειο διατηρητέου ως καφενείο μέχρι τη δεκαετία του "70. Σήμερα στον ίδιο χώρο : "*Ψητοπωλείο Ουζάδικο- Ναυάγειο των Αγγέλων. Όπως στο σπίτι σας*".
 - Καφενείο στη *Τζώρτζ 24*. Σε ισόγειο πολυκατοικίας. Στη θέση του από 20 ετίας Bar. Σήμερα το *Passagio-- Café Cioccolateria*
 -
 - Του Χ. Μιχαήλ στην Ασκληπιού 53 και Αραχώβης και κατόπιν του Θεόδωρου Ράπτη και στη συνέχεια του Στεργίου.(αναλυτικότερα πιο πέρα)
 - Το καφενείο *Η Ρούμελη* , Ιπποκράτους 113 και Σμολένσκη που ως επωνυμία υφίσταται μέχρι σήμερα, στην απέναντι όπως θα δούμε, πλευρά της Ιπποκράτους.
- Σύμφωνα με τη Σκαλτσά υπήρχαν κατά την επωνυμία τους και τα ακόλουθα καφενεία: Το Δάσος, Η Μακεδονία, Η Νεάπολις, Η Νήσος, Η Ανδρος,

Επιβιώσεις και μεταλλάξεις .

Καφενείο "Το Πανελλήνιο"

Μαυρομιχάλη 16 και γωνία σχεδόν Σόλωνος. Δίπλα στο Χημείο. Οι τοίχοι του καφενείου καλυμμένοι από φωτογραφικό και έντυπο υλικό μιλούν για την ταυτότητα διαχρονικά του καταστήματος, για τη σημερινή του μοναδικότητα ως στέκι σκακιού, για τη καταγωγή του σημερινού ιδιοκτήτη ενώ υπάρχει επίσης διάσπαρτο υλικό που καλύπτει όλη την ιστορία και πτυχές του πολιτισμού της χώρας μας, από την αρχαιότητα ως σήμερα.

Μια φωτογραφία του εσωτερικού του πάλαι ποτέ "Πανελληνίου" συνοδευόμενη με λεζάντα, - όλα από το Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α - προσανατολίζει το κάθε εισερχόμενο πελάτη για τη συγγένεια του παλαιού "Πανελληνίου" με το νέο της Μαυρομιχάλη.

Διαβάζουμε σχετικά :

" Το Πανελλήνιο, το παλιό καφενείο στο κέντρο της Αθήνας που δεν υπάρχει πια. Ιστορία και μνήμη μιας ολόκληρης εποχής. Εδώ η συνάντηση των φίλων, των διανοουμένων, των πολιτικών, των καλλιτεχνών, των απλών ανθρώπων. Εδώ σερβίρισε και ο Νίκος ο Βυζικιώτης που κράτησε τον τίτλο του για το καφενείο του το Πανελλήνιο. Η εικόνα μιας αναδρομής στα παλιά."

Οι διαδοχικές θέσεις του Πανελληνίου στη Αθήνα έχουν ως εξής

1885- 1965: Πανεπιστημίου και Εμμανουήλ Μπενάκη, με χίλιες θέσεις. (Καφενείο και εστιατόριο επιτάχθηκαν επί γερμανικής κατοχής)

1965-1967: Εμμανουήλ Μπενάκη 15

1967-1991: Κιάφας 13, σήμερα Πεζόδρομος

21/5/1991 έως σήμερα: Μαυρομιχάλη 16 και Σόλωνος .

Ο προαναφερόμενος ιδιοκτήτης του έζησε όντως όλη του τη ζωή , από την ηλικία των επτά ετών ως σήμερα εντός του Πανελληνίου, με όποιες μορφές κι αν πήρε αυτό στο διάβα του χρόνου. Ως υπάλληλος μέχρι τη δεκαετία του '60, ως "αφεντικό" ο ίδιος στη συνέχεια και μάλιστα ιδιοκτήτης του σημερινού καταστήματος της Μαυρομιχάλη.

Μπαίνοντας κανείς στο σημερινό Πανελλήνιο βλέπει ότι του όλου χώρου δεσπόζει τεράστια κορνίζα (1χ1,10μ) που φιλοξενεί ποίημα βυζικιώτη μετανάστη στην Αμερική των αρχών του αιώνα, ο οποίος χάθηκε εκεί πρόωρα το 1908 στα δεκαεπτά του χρόνια . Το παραθέτουμε για να παρακολουθήσουμε τις πολιτιστικές ρίζες του επιβιώσαντος ,έστω

ονομαστικά, καφενείου και των νοσταλγιών του. Ο άτυχος νεαρός μετανάστης ποιητής ήταν ο Γεώργιος Χ. Γάκης με το οικογενειακό προσωνύμιο Λάζαρης

Υμνος στο Βυζίκι

Βυζίκι αλησμόνητο, χωριό μου αγαπημένο
Το όνομά σου φυλαχτό στη ξεντειά που μένω
Θα τόχω πάντα ενόσω ζώ και συ θα είσαι εντός μου
Το ομορφότερο χωριό από τα χωριά του κόσμου.
Οθε πατώ και όθε βρεθώ θα ζώ με το ονομά σου
Και με του νου μου τα φτερά θα έρχομαι κοντά σου.
Κάτω από τα δένδρα σου βαθειές θ' ανοίξω τρύπες
Και εκεί να θάψω τις σκληρές της ξεντειάς τις πίκρες.
Όσο μακριά κι αν βρίσκονται χωριό μου τα παιδιά σου
Που σου τα πήρε η ξεντειά από την αγκαλιά σου.
Στο γάλα, που εβύζαξαν, χωριό μ' απ' το βυζί σου
Το όνειρό τους είσαι συ κι ο νους τους είναι μαζί σου.
Η ξεπλανεύτρα ξεντειά, σαν κάθε άλλη χώρα
Εχει και χαρές και ομορφιές και θέλητρα και κάλλη,
Μα είναι ξένα. Κι γι' αυτό είναι τίποτε μροστά σου.
Τι να τα κάνω όλ' αυτά όταν δεν είν' δικά σου;
Να γιατί είσαι πι' όμορφη απ' τα χωριά του κόσμου
Και να γιατί ο πόνο σου είν' πόνος και δικός μου.
Γιατί δεν είσαι ξένο εσύ αξέχαστο χωριό μου
Κι είμαι παιδί δικό σου εγώ και σύ χωριό δικό μου.
Της ξελογιάστρας ξεντειάς τα πλούτη και τα βρόγια
Δεν με πλανεύουν και θαρρώ πως η δική σου φτώχεια
Είναι τιμή για μένανε, σαν τα λευκά σου ήθη
Που σ' άλλους τόπους φαίνονται πράγματα ασυνήθη.
Γυναίκα, πλούτη, θέλητρα, πλανέματα και μάγια
Για' κείνους που γεννήθηκαν στα χώματά σου τα' άγια
Είναι παγίδες άχρηστες και δε μαγεύουν, όπως
ο δικός σου προσφιλής και αγαπημένος τόπος.
Σε μένανε που φύτρωσα στα χώματα της γης σου
Όλα θα φαίνωντ' άχαρα στη χάρη τη δική σου
Κι αξία θα' χη πλιότερη απ' την του κόσμου όλη
Τα' Αγίο- Νικόλα το κλαρί και η κουτσουμπιά του Ντόλου¹⁹.

Τεράστια επίσης κορνίζα του αυτού μεγέθους με την προαναφερόμενη, με το όλο τοπίου του Βυζικίου συνοδεύει φωτογραφικά το νοσταλγικό αυτό ποίημα του άτυχου νεαρού μετανάστη. Φωτογραφίες δε από διάφορες εκεί εκδηλώσεις ή εικονίζουσες ποικίλες όψεις και φυσικές ομορφιές του βρίσκονται διάσπαρτες άλλοτε διακριτικά άλλοτε όχι σε όλο το εσωτερικό χώρο επί των τοίχων του καφενείου.: "Το Βυζίκι χιονισμένο", "Ήσυχα νερά στο Βυζίκι", "Όργωμα σε βουνοπλαγιά του Βυζικιού", "Τα πρώτα φύλλα του φθινοπώρου έπεσαν (Βυζίκι)", " Λύχνισμα στο Βυζίκι", " Εξοδος από το Βυζίκι για βοσκή" (έξοδος κοπαδιού κατσικών από τα τελευταία σπίτια του χωριού), " Νερομάνα στο Βυζίκι", " Σκίσμα Μολόσαινας - Βυζίκι". Επίσης, οι εκκλησίες αυτού, σε πρώτο πλάνο ο Άγιος Νικόλαος, παλιά ημερολόγια του Συλλόγου του χωριού, αλλά και η Αγία Σοφία της Ροδιάς, τόπου καταγωγής της γυναίκας του κ. Νίκου. Και κοντά σε αυτά συγκεντωμένα τα τιμητικά διπλώματα από τους τοπικούς του πατρικού χωριού Συλλόγους (των Βυζικιωτών και του Αγίου Νικολάου), έπαινοι από ερανικές επιτροπές του τόπου καταγωγής κτλ.

¹⁹ . Τοποθεσίες στο Βυζίκι

Την ορατή προβολή της νοσταλγίας της πατρίδας γης έρχεται να την ισοσταθμίσει ποσοτικά η φωτογραφική προβολή, σε τμήμα των ίδιων αυτών τοιχών, του γεγονότος της επίσκεψης εκεί του πρωταθλητή του ζατρικού του Ρώσου Ανατόλι Κάρποφ, τον Αυγούστο του 1992. Επίσκεψη επιβεβαιωτική του σημερινού χαρακτήρα του " Πανελλήνιον" ως του κατ' εξοχήν αθηναϊκού καφενείου του σκακιού. Και όλ' αυτά ενισχυτικά της ατομικής ταυτότητας που τα συγκεντρωμένα αναφερθέντα διπλώματα δηλώνουν

Γύρω από το μεγάλο αυτό για το καφενείο γεγονός ένα απόκομμα εφημερίδας κορνιζαρισμένο και κρεμασμένο στο δεξιό τοίχο του καφενείου (από τη πλευρά της εισόδου σε αυτό), υπό το τίτλο " Πανελλήνιον" 24 Αυγούστου 1992 και υπότιτλο " Γκόρπι -Γέλτσιν- Τα λευκά παίζουν πρώτα και χάνουν" μας ενημερώνει σχετικά.

" Στο "Πανελλήνιον" στο παλαιό σκακιστικό στέκι, οι θαμώνες έπαιζαν ανυπόμονοι τις παρτίδες τους χτυπώντας δυνατά τα πόνια στη σκακιέρα. Ξαφνικά εμφανίζεται αναμεσά τους ο τέως παγκόσμιος πρωταθλητής ! Νιώθουν σαν να ξανακέρδισαν, μαζί τη χαμένη τους " βασίλισσα". Ο Ανατόλι Κάρποφ, περαστικός από την Αθήνα για την Κέρκυρα, παίρνει μια καρέκλα και κάνει την πρώτη κίνηση."

Και άλλες φωτογραφίες για το γεγονός "Ο βασιλιάς του σκακιού στο Πανελλήνιο". Και η φωτοτυπία φωτογραφίας με τίτλο "Σκυλοπρωτάθλημα σκακιού", με την κάτω της φωτογραφίας επεξηγηματική λεζάντα: "Ο κυρ -Φώτης Θανόπουλος εξαιρετος άνθρωπος, πλην όμως μετριότατος σκακιστής, ενώ παίζει με κάποιον Κασπάρωφ." Σε παράδιπλα θέση: " Δήμος Καλλιθέας - Αθλητικός Οργανισμός Πετα : στο Διαιτητή για την προσφορά του στο 1^ο Διεθνή Σκακιστικό Τουρνουά."

Το "Πανελλήνιον" διαθέτει σήμερα περί τα 40 σκάκια και 455 μικρά τραπέζια, τα οποία ενώνονται ανά δύο ή τρία για την άνεση των παικτών και για τους θεατές - θαμώνες που παρακολουθούν με ενδιαφέρον τις κινήσεις του κάθε παίκτη -. Μια παλαιά εκεί στο τοίχο επιγραφή μας λέει ότι "Ο Νίκος Αργυρόπουλος δεν παίρνει λεφτά από φοιτητές που πηγαίνουν να παίξουν σκάκι". Και πάρα δίπλα η φωτογραφία με τη λεζάντα "Τα πούλια κτυπούν το σκάκι ενώ δύο συμφοιτητές σκύβουν σκεφτικοί." Οι παίκτες είναι μεσήλικες, ηλικιωμένοι ενώ δεν λείπουν και νεαράς ηλικίας άτομα που έρχονται κυρίως τις απογευματικές και βραδυνές ώρες, Όπως εξηγεί ο μεσήλικας - ανηψιός του κ. Νίκου - της απογευματινός βάρδιας, ορισμένοι παίκτες και κυρίως νεαροί λάτρεις του ζατρικού έρχονται κι από μακρινές συνοικίες (Κηφισιά, Χαλάνδι κτλ). Ήταν εντυπωσιακό αυτό που είδαμε σε μια επίσκεψη κατά τη διάρκεια μιας παρτίδας σκακιού μεταξύ ενός ηλικιωμένου και ενός μεσήλικα: ο πρώτος είχε σχεδόν γυρισμένη την πλάτη στο ανοικτό σκάκι με τις φιγούρες· άκουγε τον συμπαίκτη να λέει την κινήσή του (π.χ Β4) και απαντούσε προφορικά για την επόμενη κίνησή του!!!

Σαν επισφράγιση της σατρικίστικης αυτής ατμόσφαιρας έρχεται μια κορνίζα με φωτογραφίες των κατά καιρούς παγκόσμιων πρωταθλητών τούτου του πνευματικού παιγνιδιού: "Michael Stean, F. Lashers - 1974, World junior chess Champion Anthony John Miles (Αγγλία), Richard Leti; Sweet dreams, the Karpon way but still a long way to go"

Μεταξύ του Βυζικιού, της ατομικής ταυτότητας του ιδιοκτήτη του και του πνευματικού παιγνιδιού, του κυρίαρχου όντως εκεί ζατρικού, παρελαύνει σε φωτογραφίες, αφίσες, αποκόμματα εφημερίδων, κτλ που καλύπτουν διάσπαρτα όλους τους τοίχους του καφενείου . η διαχρονική Ελλάδα με όλες τις όψεις.

-Σε φωτογραφία η Ακρόπολη, Το 'Πανόραμα Αθηνών". Σχεδίαση Ferdinand Stademan, 1835,(Θησείο, Ακρόπολη, Λυκαβηττός, χωρικοί με ζώα στον Ιλισσό), εκτύπωση Μόναχο 1841" .. Σε περίοπτη θέση το " Ουδείς επικινδυνέστερος εχθρός από τον ευεργετηθέντα αγάριστον", Αρίσταρχος Θετταλός, 420 π.Χ.!!

-Ηρωες της επανάστασης του '21: "Ο Θρυλικός γέρος του Μωριά, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Λιθογραφία του Krazeisen, 1828" " Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. " Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, ο Αρχιστράτηγος της Ρούμελης του οποίου ο θάνατος στη μάχη των Αθηνών αποτέλεσε μεγάλο πλήγμα για τον Αγώνα, Λιθογραφία του Krazeisen, 1828, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο", φιγούρες ανδρικές και γυναικείες με εθνικές ενδυμασίες

Αποκόμματα εφημερίδων και φωτογραφίες από σύγχρονη καλλιτεχνική ζωή της χώρας καλύπτουν τις εσωτερικές κολώνες του καφενείου αλλά και μέρος του τοίχου του πλησιέστερου στο χώρο παρασκευής του καφέ: " Η τετράς η ζακουστή του Πειραιώς , το 1934 : Μάρκος Βαμβακάρης, όρθιος αριστερά μαζί με άλλους τρεις μεγάλους του ρεμπέτικου : τον Ανέστη Δέλια, τον Στράτο Παγιουμτζή που έδωσε το 1940 σε στίχους Ν. Βσιλάκη το περίφημο " Μες της Πεντέλης τα βουνά", και τον Γιώργο Μπάτη ". Σε άλλη ενότητα Ο Χατζηχρίστος με το ντουφέκι και πλάι ο Σταυρίδης . Από επάνω σε φωτογραφία μόνος ο Παπαγιαννόπουλος . Κάπου κοντά ο Θανάσης Βέγγος ναύτης σε παιδικό ποδήλατο. Πιο πέρα απόκομμα από το "Μια τρελή, τρελή οικογένεια", 1965 -"Απέναντι από τον "Ουρανοκατέβατο με τον αξέχαστο Μίμη Φωτόπουλο".

-Σε φωτογραφία εφημερίδας: "Βασίλης Τσιτσάνης, Μαρίκα Νίνου, Γιώργος Μανισαλής , στου Τζίμη του Χοντρού, στο 77 της Αχαρνών, 1950".

-Και πάλι ο Μάρκος, "ο θεμελιωτής του πειραϊκού ρεμπέτικου: 1905- 1972", και η φωτοτυπία : "Βιβλιάριο υγείας του Μάρκου Βαμβακάρη, ημερομηνία γέννηση 1905, του Δομένικου και της Ελπίδας , επάγγελμα : εκδορεύς , τόπος έκδοσης: Παλαιά Κοκκινιά, 25 /1/1938" . Σε κάποια γωνιά " ο Καζαντζίδης με τη Μαρινέλλα, τέλη της δεκαετίας του '50, αρχές του '60". Και ακόμα " Ο Περπινιάδης και ο Στράτος Διονυσίου". Μόνος τέλος σε παλιά αφίσσα ο Νίκος Ξυλούρης.

Ο αθλητισμός, ο πλέον δημοφιλής είναι παρών σε διάφορα σημεία και ανάμεσα στα περιθώρια του παραπάνω υλικού. Πάνω από την κορνίζα με το ποίημα " Ύμνος στο Βυζίκι" φωτογραφία της ποδοσφαιρικής ομάδας του Παναθηναϊκού. Ακόμα, "Επίσημος χορηγός Εθνικής Ομάδας Ποδοσφαίρου- Adidas".

Ο ιδιοκτήτης καφετζής που βρίσκεται τα πρωινά εκεί, με πολύ υπερηφάνεια βλέπει να διατηρείται έστω εν μέρει η παράδοση του καφενείου. Από μικρό παιδί, όπως είπαμε , βρίσκεται στο χώρο του δημόσιου αυτού καταφυγίου. Προσωπικότητες της πολιτικής ζωής και του επιστημονικού και καλλιτεχνικού κόσμου τόσο του μεσοπολέμου όσο και των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών " είχαν περάσει από το Πανελλήνιο". Ιδιαίτερα γλαφυρός είναι ο Κυρ- Νίκος όταν διηγείται στιγμιότυπα από την χθεσινή πολυλειτουργικότητα του καφενείου.: " Με χωνί φωνάζαμε τους πελάτες να έρθουν στο τηλέφωνο που τους ζητούσαν ή από το σπίτι τους ή για τις δουλειές τους Τότε πολύ δικηγόροι δεν είχαν γραφεία. Αλλά και να είχαν πολλές φορές που έρχονταν πελάτες από εδώ ή την επαρχία δίνανε ραντεβού στο καφενείο. Ακόμα οι πολιτικοί για εξυπηρετήσεις στους ψηφοφόρους τους , πολλοί δεν είχανε γραφεία όπως τώρα . Στα καφενεία δίνανε ραντεβού. Το ίδιο γινότανε και με άλλα επαγγέλματα. Εργολαβίες, Μηχανικοί, οι πιο πολλές δουλειές στο καφενείο κλείνονταν."

Σαν αιτία καταστροφής του καφενείου θεωρεί τη στάση των ιδιοκτητών αυτών ιδίως μετά τον πόλεμο: "Σε διώχνανε για να το νοικιάσουν εκεί που έβγαζαν λεφτά. Σε πετάγανε έξω ή για να το νοικιάσουν ακριβότερα ή για να το δώσουν αντιπαροχή". Θεωρεί ότι έχει έρθει το τέλος του καφενείου γιατί "ο κόσμος έχει αλλάξει. Από τους παλιούς οι πιο πολύ έφυγαν. Οσοι έχουν μείνει όλο και λιγοστεύουν. Τα παιδιά απομακρύνθηκαν, έμαθαν αλλιώς και θέλουν αλλά πράγματα".

Η Μουριά.

Γωνία Καλλιδρομίου και Χαριλάου Τρικούπη. Ο χώρος του σημερινού καφενείου ήταν ως τις αρχές του 20ου αιώνα κήπος νεοκλασικού με μουριές και βρύση. Στο χώρο αυτής της αυλής χτίστηκε το καφενείο που λειτούργησε, με την πρώτη του αυτή μορφή, ως ισόγειο νεοκλασικού, από το 1910 μέχρι το 1957 που κατεδαφίζεται, εκτός του τοίχου της μεσοτοιχείας του κάθετου προς την Χαριλάου Τρικούπη. Μετά την μετατροπή του οικοδομήματος σε πενταόροφη πολυκατοικία το ισόγειο συνεχίζει να λειτουργεί ως καφενείο μέχρι σήμερα. Μπαίνοντας εκεί από την είσοδο της Χαριλάου Τρικούπη αριστερά

βλέπει κανείς την κάθετο προς αυτήν, όπως προαναφέραμε διατηρηθείσα μεσοτοιχία, στην οποία έχει περισωθεί μικρό τμήμα τοιχογραφίας. Πρόκειται για σχήμα από επάλληλες λωρίδες, με εναλλαγές πράσινου πάνω στις οποίες διακρίνονται φιλοτεχνημένα φύλλα δένδρων.

Εως το 1963 καφετζής ήταν ο Ανδρέας. Μετά από το 1964 ως το 1980 καφεπώλες ήταν δύο ηλικιωμένοι ο Χρόνης και ο κονιάδος του που κρατούσαν την παράδοση του καφενείου σχεδόν αναλλοίωτη. Υπήρχαν εφημερίδες, χαρτιά, τάβλι, με μόνιμη πελατεία τις καθημερινές και τα Σάββατα της λαϊκής αγοράς, με τους πωλητές αυτής που αύξαιναν την κατανάλωση των καφέδων και των συνηθισμένων εκεί ποτών (ούζου και τσίπουρου). "Την εποχή τουλάχιστον του Χρόνη το καφενείο είχε 300 φλυτζάνια, 300 ποτήρια ποτών και 600 ποτήρια", αναφέρει παλιός θαμώνας της Μουριάς. Εκεί γινότανε ανέκαθεν τα Σάββατα η λαϊκή αγορά των Εξαρχείων, και μπροστά επίσης επί της Καλλιδρομίου κάνανε πιάτσα οι ταξιτζήδες ως τη δεκαετία του '60. Η αίσθηση της γειτονιάς ήταν ακόμα εντονότατη. Όπως αναφέρει ο Καιροφύλλας οι ταξιτζήδες ευγενέστατοι ρωτάγανε πάντα τον κάθε διερχόμενο από εκεί γείτονα για την υγεία του και για την οικογένεια του.

Από το 1980 το καφενείο έχει ο 50 χρονος τώρα Χρήστος ο οποίος από το 1990 περίπου κατήργησε το παίξιμο των χαρτιών προς αποφυγή, μεταξύ άλλων, και των διαπληκτισμών των παιχτών.

Παραμένοντας πάντα καφενείο η Μουριά έχει υπό τον τελευταίο καφετζή και κυρίως μετά το 1990 αλλάξει την εσωτερική του όψη. Ως προς τη διακόσμηση βρίθει φωτογραφικού υλικού και αφισών, λαογραφικών αντικειμένων, μικρών μαρμάρινων προτομών, ακροκεράμων, μασκών μαριονετών, φιγούρων του Καραγκιόζη. Μεγάλο πορτραίτο του Οδυσσέα Ανδρούτσου, φωτογραφημένες παραστάσεις αγγείων με αθλητές αρχαίων ολυμπιακών αγώνων, οι φιγούρες των αλιέων της μινωϊκής Σαντορίνης, και ο Ερμής του Πραξιτέλους. Πληθώρα επίσης παλαιών διαφημίσεων (τσιγάρων, μπίρας ζύθος ΦΙΞ, κτλ)· η γνωστή εικόνα με τις τρεις Χάριτες· μάσκες γυναικείων μορφών και πρωταγωνιστριών του παραμυθιού. Μικροί ξεθωριασμένοι πίνακες ζωγραφικής χαρισμένοι στο καφενείο από φιλότεχνους θαμώνες του. Ένας τέτοιος πίνακας για την 25 Μαρτίου "για το καφενείο Μουριά από τον Α. Μαντζαβίνο" στις 25 Μαρτίου 2002.

Φωτογραφία μεγάλη με τον τραγουδιστή Μίμη Παπαιωάννου και τη Ρίτα Σακελλαρίου σε νεαρή ηλικία. Η Αφίσα του Toulouse Loutrec " Ambassadeurs. Aristide Briade dans son Cabinet". Σε κάποια κολώνα διακριτικά αφιέρωμα στη μνήμη του καλλιτέχνη Νικόλα Ασημου που η αυτοκτονία του είχε τότε βαθιά εντυπωσιάσει και θλίψει τον κόσμο της Μουριάς " Ποιος θάρθει ρωτώ στο πανηγύρι αυτό/ και δε γυρίζει ν' αρπάξει/ τα πανέρια μου και τα χέρια μου/ το χαρταετό να μου σπάσει/ εδώ αφέντηδες μασάτε ό,τι αγίζεται πιο τρυφερό και εσείς δούλοι προσκυνάτε και βολεύεστε θαρρώ", έκδοση Βιβλιοπέλαγος, Ασημος, *Αναζητώντας Κροκανθρώπους*.

Στις κολλημένες στο τοίχο φωτογραφίες βλέπεις πλήθος παλαιών και νέων θαμώνων αλλά και πολιτικών που πέρασαν κάποια μέρα προεκλογικής εποχής. Να σημειώσουμε ότι η *H Μουριά* έχει καταρχάς σφραγισθεί στις μεταπολιτευτικές δεκαετίες με την παρουσία των εξαρχειωτών, στελεχών και μελών της οργάνωσης βάσης του ΚΚΕ εσωτερικού και αργότερα του Συνασπισμού και βέβαια του ΠΑΣΟΚ μια που τα γραφεία αυτών των οργανώσεων ήταν γειτονικά τούτου του καφενείου.. Ηγετικά στελέχη των κομμάτων αυτών έχουν εκεί αναλύσει τις θέσεις τους και έχουν πραγματοποιήσει προεκλογικές συγκεντρώσεις.. Αλλά από ό,τι μαρτυρούν οι φωτογραφίες που βλέπει κανείς στους τοίχους των καφενείου και από ό,τι φυλάγει ο Χρήστος στο αρχείο δεν είναι μόνον ο Κύρκος, ο Κωσταντόπουλος, ο Γιάννος Παπαντωνίου και άλλοι επώνυμοι των παραπάνω κομμάτων που έχουν εκεί κάνει μάζωξη. Σε φωτογραφία του τοίχου φιγουράρει και η Ντόρα Μπακογιάννη καθισμένη σε τραπέζι της Μουριάς, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής της εκστρατείας για το Δήμο Αθηναίων.

Ο Χρήστος μας έδωσε να διαβάσουμε απόκομμα εφημερίδας σχετικά με πρόσφατη επίσκεψη του Γιάννου στη Μουριά. " Παλιό μεν, αλλά πάντοτε *μοδάτο* το καφενείο Μουριά των Εξαρχείων, στο οποίο συχνά-πυκνά συγκεντρώνεται αρκετός κόσμος από την πολιτική και καλλιτεχνική ζωή του τόπου. Ίσως και αυτός να ήταν ο λόγος που ο Γιάννος

Παπαντωνίου, το μεσημέρι του περασμένου Σαββάτου, επισκέφθηκε το συγκεκριμένο καφενείο για χαλαρή κουβέντα με φίλους. Αναλόγως χαλαρό και το ντύσιμο του πρώην υπουργού...θυμίζοντας σε αρκετούς το ξεκίνημά του στην πολιτική. Διότι όσοι τον γνωρίζουν καλά, λένε ότι στα τέλη της δεκαετίας του '70 και λίγο πριν εκλεγεί ευρωβουλευτής το 1981, σ' αυτό το χώρο- στον οποίο συγκεντρώνονται κατά κύριο λόγο στελέχη της αριστεράς - έκανε τις πρώτες του πολιτικές μαζώξεις " (Βραδυνή, 18/02/07). Η Μουριά κρατά όντως αποτυπωμένη πάνω της μια χροιά πολιτικής, η δε ένταση που εκεί επικρατούσε από τις πολιτικές συζητήσεις μεταξύ οπαδών των διαφόρων κομμάτων κατά τη δεκαετία κυρίως του '80 έχει αφήσει εποχή. Αυτή την εποχή ήταν επίσης η Μουριά στέκι του συγγραφέα Γιώργου Σκούρτη, και μερικών δημοσιογράφων.

Σήμερα, ενώ τις καθημερινές η Μουριά, φιλοξενεί τη μόνιμη πελατεία- μεσήλικες και ηλικιωμένους κυρίως, με τις μόνιμες συνήθειες : καφέ, συζήτηση, αγώνες στη T. V- τα Σάββατα γίνεται στέκι πολλών παρεών, ομάδων από ποικίλες οργανώσεις - πολιτικές, κινημάτων βάσης, πολιτιστικές κτλ.. Ατμόσφαιρα ευωχίας κυριαρχεί ως τις 4 μ.μ. του Σαββάτου. Στην Καλλιδρομίου οι φωνές των πωλητών της λαϊκής αγοράς γεμίζουν τον έξω χώρο, ενώ οι θόρυβοι από τις συζητήσεις των μέσα τραπεζιών γεμίζουν το σύμπαν της Μουριάς με χαρούμενη και αισιόδοξη διάθεση.

"Όσα βγάζω το Σάββατο δεν τα βγάζω όλη την εβδομάδα", ομολογεί ο Χρήστος. Και οι ποικιλίες των ούζων δεν έχουν τέλος τα σαββατιάτικα της λαϊκής. Σε αυτό βέβαια συμβάλλει και η ίδια η πελατεία των πωλητών αυτής.

Οι διαπιστώσεις αυτές δεν εμποδίζουν να εκφρασθεί και η απαισιοδοξία ως προς τη μελλοντική τύχη του καφενείου. " Έχει τελειώσει η Ιστορία των καφενείων, έχει έρθει το τέλος τους " παρατηρεί ο Χρήστος. Πολλοί είναι οι θαμώνες που πιστεύουν ότι η Μουριά επιβιώνει λόγω ακριβώς της θέσης της στο χώρο της λαϊκής αγοράς. Ένας άλλος πελάτης παρατηρεί ότι" έτσι όπως είναι η Μουριά σήμερα είναι αλλαγμένη από ό,τι ήτανε χτες. το ντεκόρ δεν έχει σχέση με το καφενείο που ήταν πριν. Τώρα στολίζεται και αυτό μοντέρνα. Αλλά όμως η Μουριά παρόλα αυτά είναι καφενείο. Έτσι το νοιώθουν οι πελάτες του." "Έχει όμως γενικά έρθει το τέλος του καφενείου", κατά γενική αποδοχή. " Προωθείται το Μπάρ -Καφετέρια", υποστηρίζει 55χρονος πελάτης της: " Εκεί στο μισοσκόταδο όλα ανταλλάζονται". Υπονοούμενα για τη φύση των κέντρων που " δεν συμβάλλουν θετικά στον ελεύθερο χρόνο των νέων".

Μια γενική θεώρηση του θέματος γενικά του καφενείου, με αφετηρία την εμπειρία του στη Μουριά, έχουμε από τον 60χρονο πελάτη της, ζωγράφος το επάγγελμα, που έχει ζήσει αρκετά χρόνια στην Ιταλία "Αλλάξαν τα πρότυπα και ο τρόπος ζωής. Οι νέοι πηγαίνουν στη καφετέρια που διαθέτει τα νέα είδη καφέ- εσπρέσο, γαλικό, καπουτσίνο, φραπέ- μουσική μοντέρνα - ραπ, τζαζ- άλλη ατμόσφαιρα, άλλο φωτισμό. Το ελληνικό καφενείο δεν εκσυγχρονίστηκε. Το παραδοσιακό καφενείο επιβιώνει στην Ιταλία. Όλα τα παλαιά καφενεία υπάρχουν εκεί σε ωραίες μεγάλες αίθουσες. Εκεί τα παραδοσιακά κτίρια δεν γκρεμίστηκαν και έτσι τα καφενεία σε αυτά χωρίς να χάσουν το χρώμα τους και να μεταβληθούν σε καφετέριες είναι χώροι που χαίρεται να πάει κανείς. Διαθέτουν άλλωστε και όλη την ποικιλία των σύγχρονων καφέδων. Εδώ με το γκρέμισμα των παλιών καφενείων, στις καινούργιες αίθουσες που μεταφέρθηκαν αυτά έχασαν τελείως το παλιό τους χρώμα. Όλα στην Ελλάδα άλλαξαν χωρίς να θέλουμε τίποτα να κρατήσουμε από τα παλιά. Τα παιδιά από το νηπιαγωγείο καλλιεργούνται με τα μοντέλα της τηλεόρασης και οι μητέρες μέσα από την νέα έτσι κατάσταση, με το να υιοθετούν τα παιδιά τους τα σύγχρονα πρότυπα, προβάλλουν μέσα από αυτά και το δικό τους μοντερνισμό. Μια φορά ο γιος μου όταν ήθελε να κάνουν κάποια γιορτή ζητούσαν όπως έλεγαν να την κάνουν σε ένα ωραίο μοντέρνο χώρο. Και σαν τέτοιο διάλεξαν το Mac Donals. Έτσι έμαθαν. Ο,τι είναι μοντέρνο είναι καλό !"

Με τις φασαρίες στα Εξάρχεια η Μουριά κάνει την εμφάνιση συχνά πυκνά στον ημερήσιο κυρίως Τύπο για να προβληθεί ως θετικό σημαίνον της περιοχής η οποία έχει ταυτισθεί με την "αταξία της τρομοκρατικής δράσης". Υπό το τίτλο "Εξάρχεια, μια περιοχή σε διαρκή αστυνομικό κλοιό" και υπότιτλο: " Κριτική στάση κρατούν οι κάτοικοι απέναντι στους

νεαρούς που δημιουργούν επεισόδια, αλλά και στην αστυνομία που "προκαλεί", διαβάζουμε μεταξύ άλλων: " Βρισκόμαστε στη Μουριά (...) το μόνο μαγαζί που κρατάει κάτι από τον παλιό αέρα των Εξαρχείων. Είναι γεμάτη από τους περίοικους που πίνουν ένα τσίπουρο ή έναν καφέ μετά τα ψώνια της λαϊκής που σχολάει εκείνη την ώρα. Ως εδώ καμία διαφορά με τα άλλα καφενεία. Μόνο που αντί ν' ακούσεις συζητήσεις για το ματς της προηγούμενης ή την πολιτική κατάσταση της χώρας (εν όψει εκλογών), ακούς για την εξακρίβωση στοιχείων που υπέστη ο τάδε γείτονας, για τα δακρυγόνα που μυρίζουν ακόμα μέσα στο σπίτι από την τελευταία συμπλοκή μεταξύ ΜΑΤ και αναρχικών στο πιο κάτω δρόμο, το βιβλίο που κυκλοφόρησε αυτές τις μέρες ένας άλλος γείτονας ή για τη συνέλευση της κίνησης πολιτών της περιοχής ".

Ανάλογα με τις συγκυρίες ο Τύπος προβάλλει στοιχεία των Εξαρχείων και της Μουριάς, που δεν αποδίδουν πάντα σωστά την εκεί καθημερινότητα. Παλιοί πελάτες μιλούν συνήθως για το τι υπήρχε στα Εξάρχεια πριν τη σημερινή υποβαθμισμένη τους εικόνα.. Απαριθμούν το τι χάθηκε από τη γειτονιά: τις μονοκατοικίες με τις αυλές, το κλίμα των σχέσεων γειτονείας, το ότι " λίγο πιο πάνω από την Μουριά, γωνία Καλλιδρομίου και Μαυρομιχάλη το καρβουνάρι του Οικονόμου, με τα βαρέλια άντεξε μέχρι το 1983, χρονιά που κατεδαφίστηκε, και που στη θέση τώρα άνοιξε καφετέρια στο ισόγειο της νέας πολυκατοικίας". Χάσαμε πολλά από τη γειτονιά: "έμεινε το καφενείο όπου με λίγα λεφτά εκτονώνεσαι, ξεφεύγεις από το περιβάλλον των υποχρεώσεων. Αλλά πόσο θα αντέξει και αυτό..." (58χρονος).

Το Καφενείο της κα Ζωής Στεργίου

(που έκλεισε κατά το διάστημα της επιτόπιας έρευνας).

Στη γωνία Ασκληπιού 53 και Αραχώβης απέναντι από τον Άγιο Νικόλαο Πευκακίων. Υπήρχε πριν από το Πόλεμο στο ισόγειο μονοκατοικίας. Από το 1948 ως το 1950 καφετζής ήταν ο Χ. Μιχαήλ. Από το 1951 ως το 1981 ήταν ο Θεόδωρος Ράπτης και από το 1982 ως το 2006 το ζεύγος Στεργίου. Μέχρι το 1970 το καφενείο ήταν σε ισόγειο νεοκλασικού, και μετά την κατεδάφισή του τελευταίου το 1970, συνέχισε η λειτουργία του καφενείου στο ισόγειο την νεόκτιστη πολυκατοικίας

Πρίν, ο Στεργίου είχε το καφενείο *Η Βόρειος Ηπειρος*, στο ισόγειο νεοκλασικού στη γωνία Σόλωνος και Μασσαλίας από το 1934 ως το 1982, χρονιά που τούτο κατεδαφίστηκε. Στη θέση του καφενείου αυτού τώρα είναι το *Bistro Palmier*. Από το 1982 ως 1991 την ευθύνη της διαχείρισης του καφενείου στην Ασκληπιού και Αραχώβης είχε ο σύζυγος Στεργίου . Μετά το θάνατο αυτού το 1991 την διαχείριση ανέλαβε η σύζυγος αυτού Ζωή Στεργίου, ως τον Οκτώβριο του 2006 οπότε και συνταξιοδοτήθηκε.

Η κυρία Ζωή γνωρίζει τη ζωή του χώρου του παραδοσιακού καφενείου από την χρονιά του γάμου της το 1965. Μιλάει έτσι με την άνεση σαραντάχρονης εμπειρίας σε αθηναϊκό καφενείο και αυτής των δεκαέξη χρόνων σε εξαρχειώτικο.

Η πορεία του καφενείου αποτελεί παράδειγμα διαδικασίας κλεισίματος αθηναϊκού σύγχρονου τοιούτου Υπέστη τη διαδικασία της μετακόμισης λόγω κατεδάφισης. Γνώρισε τις διάφορες φάσεις της λειτουργίας αυτού και με το κλείσιμο του μια καφετέρια , όπως θα δούμε στη συνέχεια πήρε τάχιστα τη θέση του.

" Το παλιό καφενείο της Σόλωνος ", αναφέρει η κα. Ζωή, "με τον κόσμο που είχε, γεμάτο όλη μέρα με τις συζητήσεις, ήταν άλλο πράγμα από σήμερα. Καθηγητές, φοιτητές, γνωστοί, ο Στεφανόπουλος, ο Σταθόπουλος, πολιτικοί, πολύς κόσμος, δεν άδειαζε όλη την ημέρα. Συζητήσεις, τάβλι, χαρτιά . Παλιά έπαιζαν πρέφα τώρα οι νέοι δεν ξέρουν να παίζουν. Πολλοί πελάτες από τη Σόλωνος ήρθαν εδώ. Εχω εδώ τώρα πελάτες από το 1973".

Η μόνη αλλαγή που γνώρισε το καφενείο στην καινούργια του θέση ήταν η εισαγωγή για λίγο δάστημα "κουλοχέρι". Εφημερίδα, τάβλι, χαρτιά συνόδεψαν το καφενείο σε όλο του το βίο. Η πελατεία τα τελευταία χρόνια ήταν συνταξιούχοι και λίγοι μεσήλικες . " Ξέρω πότε θα έρθει ο κάθε πελάτης, Τι ώρα θα περάσει από εδώ ", περιφανεύεται η κυρία Ζωή, " Εχει

συνήθως ο καθένας τη δική του θέση · ξέρω τι θα πάρει. Από τάβλι, χαρτιά. Σαν το σπίτι τους αισθάνονται ". " Οι νέοι πάνε στις καφετέριες. Μου φαίνεται σαν να πάνε στο σκοτάδι !".

Ο εξηντάχρονος πελάτης ο Ν.Π. του εν λόγω καφενείου, με ευγενική προθυμία όρισε τον πυρήνα της διαφοράς μεταξύ καφενείου καφετέριας μέσα από την εξής εικόνα : " Στο καφενείο είσαι φίλος , γνωστός,, επικοινωνείς . Αυτό που μου αρέσει είναι ότι κινήσαι εκεί. Δεν είσαι καθηλωμένος σε ένα σημείο. Πηγαίνεις από τραπέζι σε τραπέζι. Έχεις την ευχάριστη αίσθηση ότι πηγαίνοντας στο καφενείο, πηγαίνεις στην γνώριμη ατμόσφαιρα της παρέας. Το καφενείο είναι αυτό: ολόκληρο μια παρέα, Η πελατεία από το εδώ καφενείο μειώθηκε διότι άλλαξαν και τα ωράρια των καταστημάτων, το συνεχόμενο ωράριο του '88 και οι συνθήκες δουλειάς. Το Super Market άλλωστε έκλεισε διάφορα μικρομάγαζα και μικροεπαγγελματίες. Έτσι χάθηκαν και πελάτες "

Ο Κ. 62χρονος επίσης πελάτης από τη δεκαετία του '60 : "Το καφενείο είναι προέκτασης της κίνησης , του ρυθμού της ζωής. Νέες συνθήκες, νέοι τρόποι ζωής, καινούργες δραστηριότητες, περισσότερο άγχος επηρέασαν και το καφενείο. Τα νέα προβλήματα λέγονται στα όρθια και βιαστικά. Μαζί έφυγε και η ανθρώπινη διάσταση, η ζεστασιά. Όλα οργανωμένα κα τακτοποιημένα όπως στα . Super Market. Το πέρασμα από το "Πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος" σε " Πάντων ανθρώπων μέτρον χρήμα", επηρέασε και τα καφενεία. Οι νέοι δεν πάνε σε καφενεία γιατί πάνε στις καφετέριες, απλούστατα. Το καφενείο είναι συζήτηση, παρέα ,καφές και χαρτί. Τα άλλα τα λεγόμενα φιλολογικά δεν είναι καφενεία είναι απλά στέκια"

Με το κλείσιμο του καφενείου οι πελάτες πήγαν μερικοί στο καφενείο *Ρούμελη* στην Ιπποκράτους 102, μερικοί τα πρωϊνά στο ίδιο το χώρο του καφενείου που συντομότερα έγινε καφετέρια με την επωνυμία *ΥΠΟΒΡΥΧΟ* · άλλοι τέλος πελάτες πηγαίνουν για καφέ τα πρωϊνά στη διπλανή καφετέρια , στην Ασκληπιού '51, στο "*Τρα- λα -λα*".

Η Ρούμελη.

Ιπποκράτους 102 . Όπως αναφέραμε προηγούμενα *Η Ρούμελη* ξεκίνησε τη ζωή του από το ισόγειο διώροφου στη συνδρομή Ιπποκράτους 113 και Σμολένκυ, απέναντι από την σημερινή του θέση. Κάτω από το παλαιό αυτό καφενείο ήταν η ταβέρνα *Ο Μεθυσμένος ή ο Μπεκρής Κόκορας*. Το καφενείο, με ιδιοκτήτη επιχείρησης τον Φιλιππίδη από το 1912 ως το 1929, πέρασε στη συνέχεια στον Κ.Αμυρό διατηρώντας το καφενείο μέχρι τη κατεδάφιση του κτιρίου το 1959. Μετά το γκρέμισμα , καφενείο έγινε το ισόγειο της νεόκτιστης εκεί πολυκατοικίας που ο ίδιος καφεπώλης , διατηρώντας το επαγγελματικό του δικαίωμα, το λειτούργησε σε οικογενειακό πλαίσιο - με διαχειριστή τον γαμπρό του , τον Καραγιάννη - από το 1961 ως το 1979. Από αυτή την ημερομηνία μεταφέρθηκε *Η Ρούμελη* απέναντι δηλαδή στη σημερινή της θέση Ιπποκράτους 102. Με τον ίδιο καφεπώλη, τον Καραγιάννη λειτούργησε έτσι μέχρι το 1995. Από το 1995 ως το 2004 το μαγαζί το ανέλαβε ο αδελφός του τελευταίου. Από τότε μέχρι σήμερα το καφενείο - υπό νέα εκτός οικογενείας διαχείριση- λειτουργεί παραδοσιακά με κυρίαρχο στοιχείο το παιχνίδι της τράπουλας. Η διακόσμηση ανύπαρκτη. Ασπροι τοίχοι με φωτεινότητα Εξοπλισμός: τρία στρογγυλα τραπέζια με τσόχα. Μέχρι πέντε - έξι μικρά τραπεζάκια, τα μισά έξω στο πεζοδρόμιο για τους καλικαρινούς μήνες και τις καλές του φθινοπώρου μέρες, για τους μη παίζοντες. Η Τ.Υ, η μοναδική εκτός παραδοσιακού κλιματος νότα.

Ο τελευταίος καφετζής του *Ρούμελη* κάτοικος τώρα Εξαρχείων, είναι και αυτός κατηγορηματικός ως προς του μοίρα του καφενείου. " Τέλειωσε το καφενείο, γιατί τέλειωσε η γειτονιά με σχέσεις , η καθημερινή επαφή, η επικοινωνία "

- Θαμώνας με μεγάλη δόση φόβου και ανήσυχης καχυποψίας : " Θέλουν καφετέριες οι νέοι , εκεί την έσπρωξαν τη νεολαία.. Πήγαινε να δεις τι κάνουν στο μισοσκοτάδο . Εκεί εύκολα την σύρουν και παρασύρουν".

Στη Ρούμελη συγχάζουν και οι αδελφοί Καραγάννη. Η εμπειρία τους στο κόσμο του καφεineίου υπήρξε πολυτιμότερη για της εργασίας μας. Από τις πολλές συζητήσεις μαζί τους παραθέτουμε της πλέον επαναλαμβανόμενες σκέψεις και απόψεις τους:

- " Η Ελλάδα , η Κύπρος και η Τουρκία είχαν τα καλύτερα καφενεία από όλη την Ευρώπη. Ζήσαμε το καφενείο όταν γέμιζε από κόσμο, γέρους και νέους, σε ένα χώρο 100μ2. 20 τραπεζάκια με μαύρο μάρμαρο και σιδερένια βάση σε λιονταριού ποδάρι". " υπήρχε και σφαιριστήριο",
- "Καφέ φτάχναμε με το παλιό, κανονικό τρόπο". " Χαρτιά όλα τα παλιά παιχνίδια , πρέφα, πόκα, κολτσίνα, ξερή, 31 κτλ. "
- "Μόνον τα καφενεία πρόσφεραν καφέ. Όλα τα μαγαζιά είχαν τα δικά τους να προσφέρουνε, μανάβκο, μπακάλικο, φούρνος, ζαχαροπλαστείο, κρεοπωλείο, ο καθένας το είδος του". Τώρα παντού σε κάθε τυροπυτάδικο, ψιλικατζίδικο δίνουν και καφέ σε πλαστικό ποτήρι".
- "Δεν έμεινε στο καφενείο τίποτα. Με τα ψηλά ενοίκια στα μικρά τώρα καφενεία στις πολυκατοικίες, πώς να βγει το μαγαζί με το φλυτζάνι μόνο του καφέ".
- "Σε πέντε χρόνια δεν θα υπάρχει καφενείο. Όλα θα κλείσουν όταν οι τωρινοί καφετζήδες πάρουν σύνταξη. Οι πελάτες λιγιστεύουν. Αυτοί που πεθαίνουν δεν αντικαθίστανται. Αυτοί που μένουν τώρα στις πολυκατοικίες δεν έρχονται στο καφενείο. Για χαρτιά πάνε αλλού.. Τα παιδιά όλα στις καφετέριες."
- "αφησαν το καφενείο να πεθάνει". "Όλα άλλαξαν και η γειτονιά, και οι άνθρωποι".

Η Μόκκα

Καλλιδρομίου.και Σπυρίδωνος Τρικούκη,

Η πρώτη θέση του καφενείου *Μόκκα* ήταν, στη δεκαετία του '60, στη γωνία Σπυρίδωνος Τρικούπη και Λεωφόρου Αλεξάνδρας με την επωνυμία *Τα ωραία Τρίκαλλα*. Εκεί που τώρα στο ισόγειο πολυκατοικίας είναι τυροπιτάδικο. Στη σημερινή θέση ήρθε το 1972, ο δε τελευταίος καφετζής το πήρε πριν δέκα χρόνια. Πελάτες του καφενείου ,συνταξιούχοι και λίγοι μεσήλικες, είναι στην πλειοψηφία τους μετανάστες από το χωριό Κουτσούφλιανη- το σημερινό Παναγιά των Τρικόλλων. Όχι άδικα το καφενείο είναι γνωστό ως αυτό των Κουτσουφλιανιτών. Μικρό καφενείο με απεριτη επίπλωση. Τζαμαρία η πρόσοψη, δεξιά και αριστερά της εισόδου. Γυμνοί άσπροι τοίχοι με μοναδική διακόσμηση ένα καθρέπτη 0,75x 1,50μ. και Τ.Υ. Εκτός της μιας και μοναδικής σε στρογγυλό τραπέζι πράσινης τσόχας, διαθέτει περί τα εννέα τετράγωνα τραπεζάκια με μαύρο μάρμαρο και σιδερένια βάση. Εξη ακόμα σύγχρονα σιδερένια τραπεζάκια γεμίζουν το έξω μικρό χώρο του στενού πεζοδρομίου, στο οποίο η δροσιά το καλοκαίρι είναι εξασφαλισμένη από τις εκεί πυκνόφυλλες μουριές.

Είναι το πλέον παραδοσιακό καφενείο, με απουσία της όποιας εξωραϊστικής παρέμβασης. Οι πελάτες όχι απλά γνωστοί μεταξύ τους αλλά κατά κύριο λόγο και συμπατριώτες , δίνουν αίσθηση κοινότητας στο μικρό δημόσιο χώρο. Ο καφετζής μεσήλικας δείχνει να συμφωνεί με την άποψη των πελατών του ότι μετά αυτή την γενιά των πρεσβύτερων πελατών του το καφενείο τελειώνει.

Εκτίμηση από ελευθερη συζήτηση με 62χρονο πελάτη " Οι νέοι βλέπουν το καφενείο με τους γέρους που παίζουν με σκυμένο το κεφάλι ή συζητούν πολιτικά -λες και είναι η παλιά εποχή της ΕΡΕ και της ΕΔΑ- ε! έχουν δίκιο να νομίζουν ότι το καφενείο είναι μούχλα. Αυτοί (οι νέοι) προτιμούν καφετέρια, αλλά μη νομίζεις ότι έχουν βρεί το δρόμο τους· και αυτοί, κενό μέσα τους νοιώθουν. Μένουν με τις ώρες στις καφετέριες. Από πού να κρατηθούνε, όλα για ξεπούλημα, για εύκολη ζωή".

Ωστόσο όσο το καφενείο γεμίζει ηλικιωμένους , η παράδοση καλά κρατεί. Η γενική διάθεση συζήτησης αφορά και τα πλέον επίκαιρα θέματα : " Κάτι θέλουν να κερδίσουν, να πάρουν με τις αλλαγές στους Νομούς και τους Δήμους· ας τις κάνουν " 80χρονος (σχετικά με το θέμα της ένωσης Δήμων στο πλαίσιο των αλλαγών του Καποδίστρια).

- " Internet Café, Flipper, Video Games":

Ζωοδόχου Πηγής και Διδότου. Στη θέση της άλλοτε περιβόητης **Πλάζας**.

Σε ισόγειο τώρα 5όροφης πολυκατοικίας, ο χώρος του καφενείου είναι ευρύχωρος, εσωτερικά και εξωτερικά - ημιπεζόδρομος - και το παιχνίδι στις δύο τεράστιες επιφάνειες τσόχας, το κυρίαρχο γνωρισμά του. Μέχρι το 1965 καφετζής ήταν ο Κωνσταντίνος Κολαζάς, ο οποίος υπήρξε, όπως μαρτυρεί ψηφοδέλτιο αρχαιρεσιών της 16/5/1958 της "Αδελφότητας Καφεπωλών Αθηνών", υποψήφιος σύμβουλος αυτής. Εκτοτε το καφενείο έχει αλλάξει χέρια τρεις τέσσερις φορές. Η σημερινή του πάντως μοντέρνα μορφή, με τα ξενόγλωσσα σημαίνοντα αντί επωνυμίας, έχει περίπου 6-7 χρόνια. Τραπεζάκια, σύγχρονα εντός και εκτός του καφενείου φιλοξενούν όσους δεν παίζουν. Τα 5-6 ηλεκτρονικά επιπλέον games δίνουν στο καφενείο μοντέρνα όψη χωρίς, να αναιρούν την κατηγοριοποίησή του σε καφενείο μιας έστω εμφανούς χαρτοπαιχτικής κυριαρχίας. Τεράστια επίσης γιγαντοοθόνη TV. Η διάθεση του καφεπώλη να μιλήσει και των πελατών του, συνήθως σκυμένων στο τσόχινο τραπέζι, είναι τόσο κλειστή όσο και τα κλειστά συνήθως με στορ στα παράθυρα.

Παλιός πελάτης των αρχών του '70, τότε φοιτητής, όταν δηλαδή το Καφενείο λειτουργούσε παραδοσιακά, για να τονίσει το βαθμό αλλαγής ατμόσφαιρας στο εν λόγω δημόσιο κατάστημα, μου εξιστόρησε στιγμές από τις παρέες νέων " που δίπλα και με επίκεντρο τον Στίνα, το φίλο του Κορνήλιου Καστοριάδη συζητούσαν για πολιτικά και πολιτιστικά θέματα, για την αλλαγή της πολιτικής κατάστασης και για λογοτεχνία.."

Καφενείο, (ταμπέλα): αετός με απλωμένα φτερά:

Πλατεία Εξαρχείων.

Καφενείο από το 1910, πριν τριάντα χρόνια καφετζής ο Μπαρμα Τζίμης. Εκτοτε καφετζής ο Σάκης. Τζαμαρίες στις δύο προσόψεις. Εσωτερικά μοντέρνο μπαράκι, ένα στρογγυλό τραπέζι με τσόχα, 12 τραπεζάκια τετράγωνα με άσπρο μάρμαρο, καθρέπτης 1,5χ2μ στο τοίχο δεξιά της εισόδου από την πλατεία, ωρολόι εκκρεμές, κρεμάστρα παλαιού τύπου ξύλινη με 7 μεταλλικά πιαστράκια. Πατάρι με κάγκελα και γλάστρες με πράσινο- είδος περικοκλάδας - εσωτερικού χώρου. Εξι κρεμάμενες ασπρες στρογγυλές λάμπες. Εξω στο πεζοδρόμιο εξι τραπεζάκια σύγχρονου τύπου. Στις τζαμαρίες αφίσες καλλιτεχνικών παραστάσεων (Ο Βυσινόκηπος σκηνοθεσία Περικλή Μουστάκα, Κόμικς). Πελάτες μεσήλικες και νέοι.

" Όσο είμαι εγώ θα κρατήσει το μαγαζί το τύπο του καφενείου, μετά δεν ξέρω".

Παραδοσιακό Καφενείο Traditinal café:

Στουρνάρη και πλατεία Εξαρχείων. Μέχρι το 1975 ήταν καφενείο σε ισόγειο διόροφης πολυκατοικίας και στο υπόγειο υπήρχε μαγέΡΙκο. "Ολόκληρο τετράγωνο", 120 μ2 έπιανε το καφενείο τότε, υπήρχαν και δύο τεράστια τραπάζια με τσόχα λειο νεαρός Α. που μαζί με τη χήρα μητέρα του συνεχίζουν την επιχείρηση του πατέρα που απεβίωσε πριν εξη χρόνια.

Ο χώρος έχει πάρει μορφή καφετέριας τουλάχιστον τα τελευταία αυτά χρόνια.. Ότι προσφέρεται είναι διαφημισμένο δίγλωσσα "Ποτά/spritsits , Μπύρες/ Beers ,Τοστ/ Tost, Ποκιλίες/ Snacs Varieties, γλυκά / Sweets. Παρά ταύτα ο Α. θέλει να είναι παραδοσιακό

Η συγκεκριμένη μεταλλαγή καφενείου σε καφετέρια αποτελεί ένα πράδειγμα σεβασμού για αυτό που τούτο υπήρξε χθες. Η αναίρεση του αλλοτινού χαρακτήρα του καταστήματος για λόγους επιβίωσης γίνεται μέσα από διακριτικές συναισθηματικές υπομνήσεις στο αλλοτινό καφενείο και του τότε κόσμου του. Υπομνήσεις επίσης στην πάτρια γη, την Νεραϊδα Τρικάλλων. Στο τοίχο απέναντι από την κεντρική είσοδο, τοπίο από το ηπειρώτικό αυτό χωριό καταγωγής της προμνημονευθείσας οικογένειας, Ζωγραφιά με ντουφέκι που από το στόμιο της κάνης του ξεπροβάλλει άνθος μαργαρίτας με πουλιά και η ποιητική υπόμνηση:"

Συγγνώμη κύριε πολισμένε/ όπου τα χέρια μου τά όπλα που φτιάχνουν/ δεν σκοτώνουν./
Παρά βγάζουν κόκκινα τριαντάφυλλα/ και πολύ χρωματιστά πουλιά./ Είμαι μόνος μου./

Στάσου κύριε πολισμάνε./ μην με δικάσεις. Το κέρδος σου ποτέ δεν θα το χάσεις./ Ναι, είμαι μόνος μου. Στο Καφεενείο του Κυριάκου με Αγάπη Εγώ/ Γιάννενα " .

Το *Παραδοσιακό Καφεενείο* αποτελεί απτή ματρυρία της υποβάθμισης, με συρίκνωση πρώτα του χώρου, του καφεενείου μετά την μετατροπή του παλαιού διόροφου σε , χωρίς ίχνος αισθητικής, πολυκατοικία.

Αποτελεί επίσης ένα παράδειγμα συνέχισης της επιχείρησης , μετά την απώλεια του πατέρα, με τη συμμετοχή νέου ατόμου - εδώ γιού- και την ανάληψη πρωτοβουλίας αλλαγής του καφεενείου με πρόσθεση στοιχείων σύγχρονης καφετέρας.

- "Αδελφότης Καφεπωλών"

Η σημερινή κατάληξη των καφεενείων μπορεί να αναγνωσθεί και από τα τωρινά αιτήματα του επαγγελματικού σωματίου των καφεπωλών. Η επιβιώνουσα σήμερα "Αδελφότης Καφεπωλών Αθηνών" ιδρυμένη το 1921 απαριθμεί περί τα 730 (!!) μέλη σε όλη την Αθήνα και στις συνοικίες της . Βέβαια ο αριθμός αυτός περιλαμβάνει παντός είδους Καφέ- Μπαρ που μπορούν να θεωρηθούν παραλλαγές ή μεταλλαγές του καφεενείου. "Όλοι κάτι έχουν προσθέσει και αλλάξει για να μπορούν να σταθούν και αντεπεξέλθουν τις αλλαγές", όπως μας ανέφερε ο τωρινός πρόεδρος της περί ου ο λόγος αδελφότητας κ. Ι. Κατσογιάννης.

Από "Εντονη διαμαρτυρία της "Αδελφότης Καφεπωλών Αθηνών - Παραδοσιακά Καφεενεία", της 13/1/2001 , έναντι της πολιτικής του Υπουργείου Ανάπτυξης αφορώσα τη φορολόγηση των καταστημάτων αυτών, διαβάζουμε:

" Οργή και αγανάκτηση επικρατεί στην τάξη των μικροκαφετζήδων για την χωρίς προηγουμενο αύξηση των τελών για τα τσόχινα τραπέζια. Πέρυσι μας κάλεσε το Υπουργείο Ανάπτυξης και μας ζήτησε να συγκρατήσουμε τις τιμές στα Παραδοσιακά Καφεενεία. Εμείς δεχθήκαμε και για δύο χρόνια καταβάλαμε κάθε προσπάθεια οι τιμές των καφεενείων να μείνουν στα επίπεδα των άλλων ετών, υπό τον όρο να μην αυξηθούν τα λειτουργικά μας έξοδα, για να κερδηθεί το στοίχημα η χώρα μας να μπει στην ΟΝΕ. Τώρα που ο στόχος επετεύχθει και το στοίχημα κερδήθηκε, τα Υπουργεία Οικονομικών και Δημόσιας Τάξης για να μας αναγνωρίσουν την προσπάθεια που κάναμε, μας έστειλαν ένα δυσβάσταχτο γιορτινό μποναμά. Αύξησαν τα τέλη άδειας των τσόχινων τραπέζιων από 140.000δραχμές που πληρώναμε στο καθένα τσόχινο τραπέζι, τώρα μας καλούν έως τις 31-12-2000 να πληρώνουμε 250.000 δρχ., δηλαδή 80% επάνω, σχεδόν τα διπλάσια.

Είναι λογική αυτή Κύριε Υπουργέ των Οικονομικών; Ποιο είδος κ. Υπουργέ αυξήθηκε αυτόματα τόσο υπέρογκα; Σε ένα είδος που τα μικρά Καφεενεία περιμένουν να κρατηθούν. Εκτός εάν θέλετε να κλείσουν και αυτά που απέμειναν, για να πάνε και αυτοί οι λίγοι πελάτες πο απόμειναν στις παράνομες Λέσχες και στα Καζίνα. Τα καφεενεία είναι ο φάρος, είναι το απολούμπι Κύριε Υπουργέ κάθε ταλαιπωρημένου, είναι το επάγγελμα που προσφέρει δωρεάν πολλές υπηρεσίες στους περαστικούς και σε όποιον άλλον το ζητήσει. Που βρίσκει ο κάθρ διαβάτης τουαλέτα, νηπτήρα, καρέκλα να καθήσει, νερό να πιεί, να πάρει μία πληροφορία, να κάνει ένα τηλέφωνο. Ακόμα και εσείς οι πιλιτικοί πού βρίσκετε τον κόσμο στις προεκλογικές σας περιοδείες; Τα τσόχινα τραπέζια των Παραδοσιακών Καφεενείων, δεν έχουν καμία σχέση με τα Ηλεκτρονιά παιχνίδια. Στα καφεενεία μας συχνάζουν συνταξιούχοι, μεροκαματιάρηδες , χαμηλόμισθοι και τζόγος δεν παίζεται, γιατί λοιπόν τέτοια εχθρική από μέρους της Κυβέρνησης και ειδικά από το Υπουργείο σας; Κάνουμε έκκληση σε σας Κε Υπουργέ των Οικονομικών να ξανασκευθείτε το θέμα και σ' ένα άλλο Νομοσχέδιο του υπουργείου σας να τροποποιήσετε το Νομοσχέδιο και να αφήσετε την τιμή σε χαμηλότερα επίπεδα. Από σας εξαρτάται να μημ αφήσετε τους άλλους εργαζόμενους να προστεθούν στους χιλιάδες ανέργους της χώρας. Υποβάλλουμε την παράκληση να ξαναδείτε το θέμα και είμαστε βέβαιοι πως θα καταλάβετε ότι έχουμε δίκιο και για να σας το αναλύσουμε και προφορικά παρακαλούμε να διαθέσετε δέκα λεπτά από τον πολύτιμο χρόνο σας για να σας συναντήσουμε" Υπογράφει ο τότε πρόεδρος της Αδελφότητας κ. Ν. Γιαννόπουλος και ο γ.γ Αθ. Μποζινέκης.

Χαρακτηριστικό είναι επίσης ένα γραμμα της παραπάνω Αδελφότητας υπό την αυτή προεδρία στις 3/10/2002 προς την τότε υποψήφια Δήμαρχο του Δήμου Αθηναίων. Ιδού πως συνοψίζεται το αίτημα του εν λόγω Σωματείου.

" Έχουμε ευεργετηθεί από το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Αθηναίων κατόπιν συναντήσεώς μας από τριετίας και πληρώνουν τα παραδοσιακά καφενεία που είναι εγγεγραμμένα στα Μητρώα μας μέχρι περίπου, το 50% των τελών παζοδρομίων και πλατειών χρήσεως από τα παραδοσιακά καφενεία. Φέτος πλήρωσαν τα μέλη μας το 60% των τελών χρήσεως πεζοδρομίων και πλατειών που χρησιμοποιούν για σερβίρισμα.

Επίσης διαμαρτυρώμεθα για τα ψιλκατζιδικά που σερβίρουν τα είδη του καφενείου.

Σας παρακαλούμε να φροντίσετε δια τα δύο ανωτέρω αιτήματά μας και να εφαρμοσθεί το 50% της εκπτώσεως των πεζοδρομίων και πλατειών χρήσεως καφενείου.

Όπως γνωρίζετε τα παραδοσιακά καφενεία κλείνουν λόγω δυσβάστακτων φόρων και των πελατών μας που είναι άνθρωποι μεροκαματιάρηδες και συνταξιούχοι και δεν έχουν δυνατότητα ούτε το καφέ τους να πληρώσουν, σημειωτέον ότι ο ελληνικός καφές κοστίζει ένα ευρώ και ο νεσκαφέ 1,50."

Ένα επίσης υπόμνημα της αδελφότητας στις 25/10/2005 υπό τον πρόεδρο αυτή την φορά τον κ. Ι. Κατσογιάννη προς τον τότε υφυπουργό κ. Α. Μπέζα, αφού εκφράζει τη δυσαρέσκεια της μη απάντησης στο αίτημα για ολιγόλεπτη συνάντηση που ζητήθηκε με δύο επιστολές προς το μνημονευθέν υφυπουργείο μέσα στο 2004 από την Αδελφότητα, αναφέρει:

" Εν όψει της ψήφισης στη Βουλή του Φορολογικού Νομοσχεδίου, ζητάμε τη μείωση του τέλους των τσόχινων τραπεζιών για τα παραδοσιακά καφενεία, διότι υπάρχουν πάρα πολλά κρατικά τυχερά παιχνίδια, όπως το ΣΤΟΙΧΗΜΑ, το ΠΡΟΤΟ-ΛΟΤΤΟ, το ΤΖΟΚΕΡ, το ΚΙΝΟ κτλ. τα οποία μας μείωσαν τα παιχνίδια στα παραδοσιακά καφενεία, με αποτέλεσμα να μην συγκεντρώνουμε τα χρήματα δια την αγοράν του τέλους της τσόχας ετησίως, το οποίο για το έτος 2005 είναι 700 ευρώ.

Όπως γνωρίζεται, τα παραδοσιακά καφενεία χρόνο με το χρόνο σβήνουν, σιότι μας έχουν επιβάλει υπέρογκα ποσά από Δήμους, δημοτικό φόρο, τέλη πεζοδρομίου, ΔΕΗ, ΟΤΕ, ΕΥΔΑΠ και 2% φόρο Δήμου και το υπέρογκο ποσό του ενοικίου και βαδίζουμε προς αφανισμό του επαγγέλματος. Οι πελάτες είναι συνταξιούχοι και χαμηλόμισθοι, οι οποίοι αδυνατούν να πληρώσουν τον καφέ σερβιριζόμενο, που είναι 1ευρώ 30 λεπτά, τα αναψυκτικά 1 ευρώ 40 λιπτά, τον νεσκαφέ που είναι 1 ευρώ 80 λεπτά έως 1 ευρώ 90 λεπτά σερβιριζόμενος και καταλαβαίνετε τα οικονομικά μας, κρατάμε τα μαγαζιά μας με ζημιά για να συμπληρώσουμε τα συντάξιμα χρόνια.

Το Σωματείο μας από αρκετά χρόνια, από το 1983 κρατάει χαμηλές τιμές στα προσφερόμενα είδη μας, παρόλο που έχουν ανέβει υπερβολικά οι τιμές τους, για συγκράτηση του πληθωρισμού, συμβάλλοντας και στην ανάπτυξη της εθνικής μας οικονομίας. Αυτό θα το διαπιστώσετε και από τα τιμολόγια που υπάρχουν στα παραδοσιακά καφενεία με τις τιμές στα προσφερόμενα είδη.

Επίσης κύριε Υφυπουργέ, σχετικά με την επαναφορά των ηλεκτρονικών παιχνιδιών, παρακαλούμε όπως στο Νομοσχέδιο συμπεριληφθούν και τα παραδοσιακά καφενεία. Στα παραδοσιακά καφενεία με την άδεια των τεχνικών παιχνιδιών ελέγχονται από το κράτος και δεν υπήρχαν στο παρσελθόν προβλήματα με τα παίγνια αυτά."

Όπως θα δούμε και στη συνέχεια τα παραπάνω αιτήματα αποτελούν οιονεί ομολογία της παρακμής των καφενείων και αναζήτησης σωτηρίας τους από ανάδειξη και προώθηση λειτουργιών που άλλοτε ήσαν άνυπαρκτες ή δευτερεύουσες, τουλάχιστον στο πλαίσιο των λαϊκών καφενείων, των συνταξιούχων και μεροκαματιάρηδων, του χθες.

Ποσοτική μείωση και ποιοτική μονοτροπία.

Η δραστική μείωση των καφενείων είναι επαναλαμβάνουμε γνωστή από τη δεκαετία του '60. Ο Παύλος Παλαιολόγος με την οριστική κατεδάφιση του καφενείου του *Ζαχαράτου* το 1963, απορημένος σημείωνε " Ένα καφενείο κατεδαφίζεται στο τετραγωνό μου. Από τα

τελευταία. Πόσα τάχα απομένουν;... Κάθε μέρα και ένας θάνατος (καφεineίου). Ο τελευταίος αιώνας του βίου του. Ούτε για δείγμα δεν θα υπάρχει το 2000. (Παπακώστας, ό.π., 143).

Η απογοήτευση αυτή του Π. Παλαιολόγου έχει αφορμή το γκρέμισμα ενός επώνυμου καφεineίου. Αλλά και τα λαϊκά του κέντρου της Αθήνας έχουν την ίδια τύχη. Από τα στοιχεία που παραθέσαμε για τα εξαρχειώτικα καφεineία η ποσοτική μείωσή τους είναι εμφανής. Από τα 30 μεγάλα της δεκαετία του '50 ο αριθμός μειώθηκε στα επτά μικρά με ποικίλες το καθένα προσαρμοστικές αλλαγές, Η μείωση πρέπει να συσχετισθεί με το τάχιστα και καθημερινώς αυξανόμενο αριθμό καφετεριών και με ένα πληθυσμό επίσης αυξανόμενο. Οσα καφεineία επιβίωσαν έχουν σε γενικές γραμμές τα εξής κοινά γνωρίσματα.

- Στο ξεκίνημά τους ήταν όλα σε μεγάλα ισόγεια, νεοκλασικών ή απλώς διόροφων γραφικών μονοκατοικιών, ψηλοτάβανα, ευάερα και ευήλια, μερικά δε με αυλή και δένδρα. Πολλά εξ' αυτώνήταν καφεineία των 100-120 μ.2.
- Η νέα θέση σε ισόγειο πολυκατοικίας, είτε στο ίδιο χώρο είτε σε κάποια απόσταση πιο μακριά, στα όρια πάντα των Εξαρχείων, μπορεί να θεωρηθεί νέα θέση υποβαθμισμένου χώρου, που σπάνια ξεπερνά τα 40 μ2, χαμηλοτάβανου συνήθως και ακαλαίσθητου, Δύο περιπτώσεις υψηλοτάβανων- από πολυκατοικίες της δεκαετίας του '50- πάσχουν το ένα τουλάχιστον από υπερβολική ακαλαισθησία.
- Ο ελληνικός καφές σερβίρεται αλλά όχι με την αλλοτινή τελετουργική παρασκευή του (κατέβασμα από την φωτιά τουλάχιστον τρεις φορές)
- Οι εφημερίδες στερεωμένες στη στέκα είναι παρελθόν. Υπάρχει βέβαια εφημερίδα σήμερα σε κάθε καφεineίο χωρίς να έχει φιλοδοξία συναγωνισμού με την εκεί τηλεόραση.
- Οπου υπάρχει τσόχινο τραπέζι το ντεκορ είναι παντελώς ανύπαρκτο, πλην του κλασικού για τα καφεineία καθρέπτη στον τοίχο.

Παράδοση όντως αυτή η ανυπαρξία ντεκορ στα τελευταία αυτά καφεineία! Δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε στα των παιγνίων επί των τσόχινων τραπεζιών, πλην της παρατήρησης ότι όσο πιο ηλικιωμένοι είναι οι παίκτες τόσο το παιχνίδι γίνεται για την απόλαυσή του αυτή καθεαυτή. Αλλωστε οι πρεσβύτεροι οικτίζουν την εγκατάληψη συχνά των παλιών παιχνιδιών από τους νεότερους πελάτες του καφεineίου - της πρέφας, της ξερής, κ.α...- προς χάριν του παιχνιδιού με τη διπλή τράπουλα, το κουμκαν (ή ο κοινός "Θανάσης ").

- Το σκάκι και το τάβλι αφορά νέους, μεσήλικες και πρεσβύτερους καθιστώντας τον ελεύθερο χρόνο, τοπίο παιγνιώδους άνεσης.

- Παρά: το μετασηματισμό της συνοικίας, την ανάπτυξη των ΜΜΕ, τις αλλαγές στην οικογένεια,, τις αλλαγές στις σχέσεις των δύο φίλων, παρά τα νέα μοντέλα κινωνικής ανόδου και δάθεσης του ελεύθερου χρόνου με την πλημμυρίδα των νεων παντός είδους κέντρων προσέλκυσης των νέων (μπαρ, καφετεριών, κτλ...), το καφεineίο παρά από την όποια υποβάθμισή του, αποτελεί ακόμα τοπίο συντροφικότητας στο πλαίσιο της καθημερινότητας .
- Ο Αμπού το 18... 'ελεγε ότι "το να μη συχνάζει κανείς στο καφεineίο είναι αρκετός λόγος για να ζει στην Αθήνα, χωρίς να έχει σχέση με τους υπόλοιπους". Θα λέγαμε ότι αυτό για τα Εξάρχεια έχει ισχύ πλέον για την ηλικιακή κατηγορία των συνταξιούχων της συνοικίας, και δη των πλησιέτερων γειτόνων στα υπάρχοντα καφεineία.
-
- Ιστορικές συγκυρίες και νέες κοινωνικές συνθήκες δεν επιτρέπουν σήμερα στο καφεineίο να είναι τοπίο μεταβίβασης παιδαγωγικών και κοινωνικών αξιών κατά τον τρόπο που το διδάσκει ο Κρυστάλλης ιστορώντας σκηνές από το καφεineίο του Ζώη Αζώηρου.
- Κοινωνικές επίσης αλλαγές δεν επιτρέπουν να είναι το καφεineίο τοπίο φιλοξενίας ακόμα και καρδιακής διανυκτέρευσης κατά πώς το διηγείται ο Παπαδιαμάντης.
- Το καφεineίο και στη παρακμιακή του μορφή παρέχει τη δυνατότητα - όταν δεν είναι πλήρες δέσμιο του τσόχινου τραπεζιού- να ευνοεί την ανάπτυξη σχέσεων συντροφικότητας και το διάλογο σε θέματα της καθημερινότητας, του ατομικού βίου και της δημόσιας πολιτικής ζωής. Η απουσία από εκεί νέων αφήνει αυτή την εμπειρία συντροφικότητας στα αζήτητα, αντακλώντας έτσι το μέγιστο σύγχρονο φαινόμενο της

περιθωριοποίησης των πρεσβύτερων και της εξαφάνισης του ρόλου του ώριμου από τις δοκιμασίες της ζωής και γαλήνιου συμβουλάτορα.

- Η ενίσχυση ρευμάτων κοινωνικής κριτικής αφορά για λόγους που προαναφέραμε τις παρέες, νέων και μεσήλικων, τα πρωϊνά και τα μεσημέρια κάθε Σαββάτου στη Μουριά.
- Εκκόλαψη κοινωνικών κινήσεων και λογοτεχνικών τάσεων δεν είναι ορατή. Η δυναμική και το σφρίγος των ομάδων του *Μαύρου Γάτου* και του *Σοφού Κοραή* (της Λεύκας), του *Καρατζά* αποτελεί μακρινό παρελθόν, χωρίς τίποτε να μπορούμε να προδικάσουμε επ'αυτού, για το τι μπορεί να εκδηλωθεί και να αναδυθεί αύριο με αφορμή και αρχή το τώρα.
- Σε καθημερινή βάση μπορεί το καφενείο ως δημόσιο καταφύγιο να είναι και τόπος περισυλλογής, αποτίμησης της πορείας της ζωής, ατομικής και συλλογικής, όπως το εξέφρασε η έμπνευση του Καβάφη, και όπως το αποτύπωσαν πίνακες του Βαν Γκογκ , του Πικάσο και του Σεζάν και των Ελλήνων ζωγράφων. Αρκεί να μην κωφεύει η ατμόσφαιρα του καφενείου με τον τρόπο που κωφεύουν οι ήρωες παίχτες του *Καφενείου στο Μικρόκοσμο* του Κλαούντιο Μάγκρις (2005,).
- Η πλήρωση του ελεύθερου χρόνου είναι ένα θέμα με ανοικτούς πάντα ορίζοντες. Η ολη ιστορία του καφενείου με όλα τα θετικά της ως παραλαμμένου, ως τόπου κοινωνίας και επικοινωνίας, ως δεύτερου σπιτιού, ως χώρου που προσδίδει πνεύμα και εμπνεεί την καλλιτεχνική δημιουργία μπορεί να αποτελέσει παρακαταθήκη για τις νέες γενιές προκειμένου να εκτιμήσουν με κριτικό αναστοχασμό το τοπίο του δικού τους ελεύθερου χρόνου.

Επίλογος

Ο εορτασμός της ημέρας της Ευρώπης στις 9 Μαΐου, το έτος 2006 γιορτάστηκε με πρωτοβουλία της αυστριακής προεδρίας του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα ιστορικά καφενεία της Ευρώπης. Επιλέχθηκαν προς τούτο 27 καφενεία μεταξύ των οποίων το *Καφέ Φάλσταφ* των Βρυξελλών, το *Deux Magots* του Παρισιού, το "Καφέ Τσεντράλ" της Βιέννης κτλ. Θεωρητικά το κοινό γνώρισμα όλων των ιστορικών καφενείων είναι ότι αποτέλεσαν τόπους βιωματικής μάθησης σχέσεων κοινωνικότητας και ανάπτυξης λόγου και διαλόγου ενίοτε δε και λόγου ανατρεπτικού της καθεστυκίας τάξεως και των κυρίαρχων καλλιτεχνικών ρευμάτων

Ενεκα της καταστοφής των ιστορικών καφενείων στην Αθήνα και άρα της τέλειας απουσίας τους , ο παραπάνω εορτασμός έγινε στο καφέ του βιβλιοπωλείου *Ιανός* στη Σταδίου που λειτουργεί από το Δεκέμβρη του 2005.

Αποτελεί ειρωνεία της μοίρας ο αφανισμός των ιστορικών αλλά και των εν γένει παραδοσιακών αθηναϊκών καφενείων. Ενα κείμενο Ευρωπαίου των αρχών του περασμένου αιώνα παρουσιάζει αυτό το αθηναϊκό δημόσιο καταφύγιο να έχει ένα στοιχείο δυνάμει διαχρονικό και οικουμενικό, πρόσφορο για παράδειγμα εσαεί.

Πρόκειται για παρατηρήσεις του E. Gomez- Carillo διατυπωμένες στο βιβλίο του *La Grece Eternelle*. Ο Συγγραφέας προβάλλει την ατμόσφαιρα εντός ελληνικού καφενείου ως στοιχείο ενισχυτικό της τόσο ανεγνωρισμένης πνευματικής ελληνικής παράδοσης. Στην αρχή ο Gomez- Carillo ειρωνεύεται- προκαλώντας κατά κάποιο τρόπο- τους Ευρωπαίους που φαντάζονται ότι υπερέχουν στο γούστο και στην εκλέπτυνση των προτιμήσεών τους σε ώρες ελεύθερου χρόνου.

Στο ελληνικό καφενείο κυριαρχεί ο λόγος. Ενημερωτικός, ανταλλαγής απόψεων, σύσφιξης των αισθημάτων του ανήκειν σε μία πολιτισμική οντότητα . " Για τους Αθηναίους η κομψότητα του λόγου αποτελεί μέρος της καλής παιδείας , της καλής ανατροφής " , σημειώνει ο εν λόγω συγγραφέας : " Το καφενείο είναι η μοντέρνα Αγορά. Η σύγχρονη Ακαδημία . Μέσα στα καφενεία όσοι πιστεύουνε να έχουν το δικαίωμα της παρέμβασης στην ενεργό ζωή της χώρας μεθούν μέρα νύχτα. Από τη μέθη του λόγου. Ο λόγος σε μας αναφέρει ένας Αθηναίος στον Γάλλο συγγραφέα, είναι δυνατό πιότό".

Στο αθηναϊκό καφεενείο ο ίδιος συγγραφέας θαυμάζει το υψηλό επίπεδο των θεμάτων συζήτησης, από το χορό της αρχαίας τραγωδίας ως τα σύγχρονα φιλοσοφικά και αισθητικά ρεύματα. Σε ό,τι δε αφορά τις επιδόσεις της τέχνης του διαλόγου και της ρητορικής αποφαίνεται ότι "Η Ελλάδα του Κωστή Παλαμά είναι ταυτόσημη με αυτήν του Αλκιβιάδη"! (1909, 78-79)

Αναμφίβολα ο Γάλλος συγγραφέας υπήρξε κυρίως παρατηρητής καφεενείου όπου σύχναζαν και λόγιοι. Η όποια ωστόσο ρομαντική του τάση να βλέπει στο αθηναϊκό καφεενείο των αρχών του 20ου αιώνα, στοιχεία αναγόμενα στη αρχαία Αγορά, δεν αναιρεί το γεγονός ότι οι σκηνές που σκιαγραφεί από το εσωτερικό του τέτοιου καφεενείου - με το λόγο και την πληροφόρηση, το διάλογο και την επικοινωνία - παραπέμπουν σε ατμόσφαιρα Αγοράς, και στη διαπίστωση ότι όντως στο καφεενείο, ηχεί και αντηχεί η καρδιά της πόλης. Θα προξενεί πάντα κατάπληξη η ευκολία με την οποία κατεδαφίστηκε κάθε σημαντικό, κοινωνικά και αισθητικά, τοπίο της σύγχρονης Αγοράς από το κερδοφόρο πνεύμα. Θα αντέτεινε κανείς ότι μια βασική λειτουργία των τοπίων αυτών, η πληροφόρηση, καλύπτεται από τα σύγχρονα ΜΜΕ. Φαίνεται ωστόσο ότι σε κρίσιμες στιγμές όταν η πληροφορία έχει ανάγκη να γίνει άπλετα φανερή και να συζητηθεί έχει ίσως πάντα την ανάγκη της Αγοράς και των καφεενείων της. Όπως αυτά στα οποία ο Αχενμπαχ ο ήρωας του Τόμας Μαν, στο *Θάνατο στη Βενετία* προσέτρεξε με αγωνία να ξεφυλίσει εφημερίδες του τόπου του, με την ελπίδα να μάθει κάτι περισσότερο για το κακό που οσφριζόταν, αυτό που έμποροι του τουρισμού και οι εκεί Αρχές το απέκρυπταν: το μυστικό της θανατηφόρας εξάπλωσης της ινδικής χολέρας. Ή όπως το καφεενείο που σύχναζε ο Δρ Φίσελσον, ο ήρωας του Ισαάκ Μπάσεβιτς Σίνγκερ(2007, 236) στο έργο του *Ο Σπινόζα της οδού Αγοράς*: Εκεί, στο δημόσιο καταφύγιο, στη γνωστή και οικεία γωνιά, κατευθύνθηκε ο ήρωας όταν άκουσε να μιλούν για πόλεμο, επειδή κάπου στη Σερβία ένας Αυστριακός πρίγκηπας πυροβολήθηκε.

Σε μέρες κρίσεων η Αγορά και τα καφεενεία είναι πηγή πληροφορίας που πάνω της τα ερωτήματα, οι συζητήσεις οι κοινές ανησυχίες, υφαίνουν το καμβά της συλλογικής μνήμης, αποτελώντας έτσι η τελευταία τον πυρήνα της κοινωνικής συνείδησης. Είδαμε πώς στο καφεενεάκι της Νεάπολης στις κρίσιμες μέρες του 1897 τα τραπεζάκια του έγιναν περιφερειακά στρατηγεία επιχειρήσεων, μικρές κοινότητες ευψυχίας. Κληροδοτημένο παράδειγμα δημόσιου καταφυγίου, ποτισμένου από την ανάσα των λόγων περί κοινωνικής δικαιοσύνης και ισότητας αποτελεί για τα τα Εξάρχεια η λειτουργία του περίφημου καφεενείου *Ο Μαύρος Γάτος*. Ενώ κάτω από τις Λεύκες των Εξαρχείων στο *Σοφό Κοραή* οι καλλιτεχνικές και αισθητικές αναζητήσεις έδειξαν ότι η δημιουργία, για να γίνει αγαθό κοινωνικό, έχει πάντα ανάγκη το οξυγόνο του πρόσωπο με πρόσωπο διαλόγου.

Προκαλεί εντύπωση το πώς το τέλος του *Μαύρου Γάτου* το 1921-22 ως στέκι φιλολογικό και ιστορικοπολιτικό έγινε αφορμή να εντοπισθούν προδρομικά οι λόγοι σταδιακής περιθωριοποίησης του καφεενείου γενικότερα, με στοιχεία και γνωρίσματα της Αγοράς, της καρδιάς της πόλης. Οι συντροφίες του *Μαύρου Γάτου* τότε σιγά-σιγά σκορπίστηκαν για να μην ξανασυγκεντρωθούν πιά. Επαναλαμβάνουμε όσα σχετικά έγραφε ο Γερ. Σπατάλας: " Η εξακολούθηση του πολέμου, η νέα επιστράτευση που ξανάσυρε το άνθος του ελληνισμού στα βάθη της Μικράς Ασίας για να καταλήξει εκεί που κατέληξε, το ωμό κερδοσκοπικό πνεύμα που εκληροδότησε ο πόλεμος στους ανθρώπους και οι δυσκολίες του βίου, που γινότανε μέρα την ημέρα βαρύτερες, δεν είτανε και τόσο ευνοϊκά για τέτοιου είδους λογοτεχνικές συγκεντρώσεις. Κ' οι νέες συνθήκες ζωής, που σκορπίσανε τις συντροφίες του *Μαύρου Γάτου* στους τέσσερις ορίζοντες, τους νεώτερους τους αναγκάσανε να ζητήσουνε γρήγορα πραχτικές ενασχολήσεις, όπου μαραίνουνε την πνευματική τους ικμάδα, και τους παλαιότερους τους αναγκάσανε να ξοδεύουν όλες τις ώρες τους σ'εξαντλητική εργασία που δεν τους επιτρέπει να χάνουνε καιρό σε συγκέντρωσες και συζητήσες". (1929, 561).

Οι ρυθμοί ζωής σταδιακά αλλάζουν. Πρίν αυτοί γίνουν ενταλώς ξέφρενοι, καλλιτέχνες και εν γένει δημιουργοί αποθανατίζουν ποικιλοτρόπως τους αργούς, φυσικούς τόνους ζωής και κοινωνίας που χάνονται.

Στο έργο του Le Corbusier : *Κείμενα για την Ελλάδα . Φωτογραφίες και σχέδια* περιλαμβάνεται άρθρο με τίτλο "*ο Παρθενώνας*" , γραμμένο το 1914 και

πρωτοδημοσιευμένο κατά μεγάλο μέρος το 1926²⁰. Στην πρώτη αυτή έκδοση υπάρχει φωτογράφιση από καφενείο στην Αθήνα και δή σε αυλή αυτού· τρεις καλοστεκούμενοι (άγνωστοι) εκεί πελάτες, καθισμένοι μπρος στο κλασικό μαρμάρινο με σιδερένια πόδια τετράγωνο μικρό τραπέζι, αφήνονται στη γοητεία της μηχανής που τους αποθανατίζει. Τα δένδρα της αυλής του καφενείου και αυτά στο βάθος και κατά μήκος των παρακείμενων δρόμων που περιστοιχίζουν την πλατεία δίνουν στη συνάντηση νότα άνεσης χρόνου και οικείας επικοινωνίας. Η αλλαγή των ρυθμών ζωής εξαφανίζει και τα έργα που απέδιδαν τις χρονικές ρυθμικότητες μέσω του καφενείου.

Τα αφανισμένα καφενεία των Εξαρχείων όπως και τα άλλα επίσης θαμμένα του αθηναϊκού κέντρου δεν πρόκειται βέβαια να αναστηθούν. Ιχνη αυτών αναγνωρίζουμε σε ό,τι έχει επιβιώσει στη σημερινή μεταμορφωμένη εικόνα των σημερινών σε αυτά καφενείων. Κυρίως στο εσωτερικό εκείνων που η συζήτηση και η πρόσωπο με πρόσωπο ανταλλαγή ομιλίας, γνωμών, συναισθημάτων δεν υπερκαλύπτεται πάντα από το τηλεοπτικό θόρυβο και δεν περιθωριοποιείται από τη κωφότητα μονότροπου παιχνιδιού.

Συχνά προβάλλεται στον Τύπο ο κίνδυνος ηλεκτρονικού εθισμού των νέων από τις θρόνες των Café Internet. Συχνά επίσης οι μεγάλοι, όσοι απέμειναν στα καφενεία οικτίρουν όχι χωρίς μεμψιμοιρία "το σκότος" και το θόρυβο των ακατάπαυστα αυξανόμενων μοντέρνων καταστημάτων που απευθύνονται ιδιαίτερα στους νέους.

Είναι εντούτοις ελπιδιφόρο ότι ένα μέρος των καταστημάτων αυτών προσπαθούν να καλλιεργήσουν χώρους με αισθητική κατά τα πρότυπα των άλλοτινων, ιστορικών κυρίως καφενείων. Όχι λοιπόν τυχαία η σημειούμενη τάση στροφής σε τύπο παραδοσιακού καφενείου, με λειτουργία ωστόσο σύγχρονης καφετέριας, καφε- μπαρ κτλ. Θα ήταν ευχής έργον η στροφή αυτή να μην αποτελεί απλή αντιγραφή των υλικών και επιφανειακά αισθητικών παραμέτρων των παλαιών δημοσίων καταφυγίων. Αλλά, να αγκαλιάζει και μέρος των θετικών πλευρών αυτών, όπως: την ποιοτική φύση της πληροφόρησης, του διαλόγου και της κριτικής, τη διάθεση συλλογής και περισυλλογής. Να ψαύει, ει δυνατόν, την όψη και το γεμάτο περισυλλογή βλέμμα των προσώπων που απέδωσαν οι δημιουργοί, Έλληνες και αλλοδαποί, που παραθέσαμε στα προηγούμενα. Οι παιδαγωγικές αυτές εικόνες είναι εκεί για να θυμίζουν την εγγενή τάση πληρότητας στιγμών του ελεύθερου χρόνου, σε δημόσια καταφύγια με αρχετυπικά στοιχεία Αγορας. .

Τίποτε δεν γίνεται με προδιαγραφές, και οδηγίες στο πεδίο του ελεύθερου χρόνου και στο εσωτερικό των δημόσιων καταστημάτων, Αλλά και τίποτε δεν μπορεί να πληρώσει δημιουργικά το χρόνο αυτό χωρίς την τροφοδότησή του με τους βωματικούς καρπούς των καταφυγίων αυτών του χθες και χωρίς τις προσδοκίες και τους φόβους για την ίδια την έννοια του ελεύθερου χρόνου και τα νέα δικά του άγνωρα τοπία του αύριο.

Βιβλιογραφία

Bachelard G, 1982, *Η ποιητική του χώρου*, Αθήνα, Χατζηνικολή, (μετ. Ε. Βέλτσου, Ι.

Χατζηνικολή)

Βαλαωρίτης Ν, "Τα καφενεία των ποιητών", *Επτά ημέρες Καθημερινή, Αθηναϊκά καφενεία*, 15/2/98: 22-24.

Balzac H., 1975, *Les paysans*, Paris, Gallimard.

Battistini M, 2005, *Picasso*, Milano, Mondadori S.p.A.

Βελλιανίτης Θ-Α, 1893, " Παλαιαί Αθήναι. Τα καφενεία", *Εθνικόν ημερολόγιον(Σκόκου)*, 252-267.

²⁰ και ολόκληρο αργότερα στο *Le voyage en Orient* (1966).

- Casey E.S, 1987, *Remembering. A Phenomopological Study*, Bloomington, Indiana University Press.
- Castex P-G, 1976, "L'univers de la *Comédie Humaine*" introduction in Balzac: la *Comédie Humaine*, Paris, Gallimard: IX-LXXII.
- Γεράρδη τα, 1984, *Ο καφές, ένα αραβικό παραμύθι*, Αθήνα, τροχαλία
- Γκαλλάν Α, 1997, *Περί της προελεύσεως και εξαπλώσεως του καφέ*, αθήνα, Καστανιώτης.
- Corbusier (Le), 1985, *Κείμενα για την Ελλάδα. Φωτογραφίες και σχέδια*, (μετ. Α. Παλλαντίου), Αθήνα, Αγρα.
- Δημητριάδης Κ., 1979, *Στην Αθήνα την Παλιά*, Αθήνα Εστία.
- Δημητριάδης Κ., 1979, *Ενας αιώνας ρομαντισμού*, Αθήνα , Εστία.
- Dompérat M-E, Mathieu C, Nonne M., 1997, *L' ABCdaire de VanGong*, Paris, Flammarion.
- Ελευθερίου Μ, 1998, "Τα καφενεία της μέθης και των αναμνήσεων", *Επτά ημέρες Καθημερινή, Αθηναϊκά καφενεία 15/2/98:18-17*
- Ελευθερίου Μ, 2004, *Ο Καιρός των χρυσανθέμων*, Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Ελύτης Ο, 2000, *Ανοιχτά Χαρτιά*, Αθήνα, Ικαρος .
- Goldoni C, 1972, *Theâtre, (La bottera del café)*, Paris, Gallimard.
- Gomez- Carrillo E, 1909, *La Grèce Eternelle*, Paris, Librairie académique Rerrin.
- Halbwachs M, 1968, *La mémoire collective.*, Paris, Puf.
- Halbwachs M, 1975, *Archontes. Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, Mouton.
- Howard K, 1992, (Ed} *The Metropolitan Museum of Art Guide*, New York, The Metropolitan Museum of Art.
- Hyges R, 2002, *Les essentiels de l' art. VAN GOGH*, Amsterdam, Ludion/Flammarion.
- Ιωάννου Γ, 1980, *Το δικό μας αίμα*, Αθήνα , Κέδρος.
- Ιωάννου Γ, 1984, *Η πρωτεύουσα των προσφύγων*, Αθήνα, Κέδρος.
- Καβάφης Κ, *Ποιήματα, Α': 1826-1918, Β': 1919-1933*, Αθήνα, Ικαρος.
- Καιροφύλα Γ, 2002, *Οδός Ιπποκράτους 100*, Αθήνα, Φιλιππότη.
- Καιροφύλα Γ, 2002α, *Η ωραία Νεάπλις και τα παρεξηγημένα Εξάρχεια*, Αθήνα, Φιλιππότη.
- Καραποστόλης Β, 1995, *Χειροποίητη πόλη. Η Αθήνα ανάμεσα στο ναι και στο όχι*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Κονδυλάκης Ι (Διαβάτης), 1906, ""Μια φωλιά", *Εφ, Εμπρός 6 Απρίλη*,
- Κρυστάλλης Κ, 1952, *Τα Απαντά μου, Διηγήματα Α'*, Αθήνα, Νέα Μέλισσα.
- Lamaire G- Schreiber M, 1998, *Die kunstler café von Paris*, München, WilwelM Heyne.
- Landormy P, 1917, *Histoire de la Musique*, Paris, Paul Delaplane.
- Λαμπράκη-Πλάκα, Μ, 2006, *Σπύρος Παπαλουκάς*, Αθήνα,, Μέλισσα.
- Λυτ Χ., 1991, *Στην Αθήνα του 1847-1848*, Αθήνα, Ερμής.

- Μάγκρις Κλαούντιο, 2005, *Μικρόκοσμοι*, (μετ. Α.Δρακοπούλου), Αθήνα, Πόλις.
- Μαν Τ, 1976, *Ο Θάνατος στη Βενετία*, Αθήνα, Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Μακρής Κ- Καρακατσάνη Α, 2006, *Θεόφιλος, Πινακοθήκη νέου Ελληνισμού*. Αθήνα, Μέλισσα.
- Μητσάκης Μ, 1971, *Εις Αθηναίος χρυσοθήρας*, Αθήνα, Γαλαξίας.
- Ουράνης Κ, 1986, *Ταξίδια Ελλάδα*, Αθήνα, Εστία.
- Παπαδιαμάντης Α, 1988, *Τα ρόδινα ακρογιάλια*, Αθήνα, Εξάντας.
- Παπακώστας Γ, 2003, *Φιλολογικά Σαλόνια και καφενεία της Αθήνας*, Αθήνα, Πατάκη
- Παπαντωνίου Ζ., χ.η, *Διηγήματα*, Αθήνα, Εστία.
- Râris A, 1991, *Livrets d' Opéra, édition bilingue. I. De Beethoven à Purcell*, Paris, Robert Laffont.
- Πεντζίκη Ν-Γ, 1982, *Μητέρα Θεσσαλονίκη*, Αθήνα, Κέδρος.
- Πεντζίκη Ν-Γ, χ.η. , *Συνοδεία. Πεζογραφήματα 1936-1968* , Αθήνα, Ικαρος.
- Περριέ- Ρομπερ Α, 2004, *Ο καφές*, (μετ. Α. Κεραμίδα), Αθήνα, Πατάκη.
- Roger -Marx C, 1953, *Maurice Utrillo*, Paris, Flammarion.
- Πετρόπουλος Η, 1990, *Ο τούρκικος καφές εν Ελλάδι*, Αθήνα, Νεφέλη.
- Σαπήρας Ι, 2001, *Αθηναϊκές Αναμνήσεις*, Αθήνα, Φιλιπότη.
- Σίνγκερ Ι-Μ., 2007, *Ο Σπινόζα της Οδού Αγοράς* , Αθήνα, Μαΐστρος .
- Σκαλτσα Μ, 1953, *Κοινωνική ζωή και δημόσιοι χώροι κοινωνικών συναθροίσεων στην Αθήνα του 19^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 2^η έκδοση..
- Σκουμπουρδή Α., 2001, *Καφενεία της παλιάς Αθήνας*, Αθήνα, Δήμος Αθηναίων.
- Σπατάλας Γερ., 1929, " Ο Μαύρος Γάτος", *Ελληνικά Γράμματα*, No 67:560.
- Ταγκόπουλος Δ, 1919, *Νουμάς* , 11 Φεβρουαρίου 1919.
- Terrasse, CH, 1938, *Van Gong peintre*, Paris, Librairie Floury.
- Τομανάς Κ, 1997, *Τα καφενεία της παλιάς Θεσσαλονίκης*, Σκόπελος, Εκδοτικές Νησίδες.
- Τσαρούχης Γ, 1986, *Αγαθόν το Εξομολοείσθαι*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Φλώρου Ε, 1999, *Γιάννης Τσαρούχης. Η Ζωγραφική και η εποχή του*. Αθήνα, Νέας Σύνορα, Λιβάνης.
- Φτέρης Γ, 1963, "Του Ζαχαράτου. Ενας Κόσμος , ένα καφενείο", εφ. *Το ΒΗΜΑ*, 31 Μαρτίου.